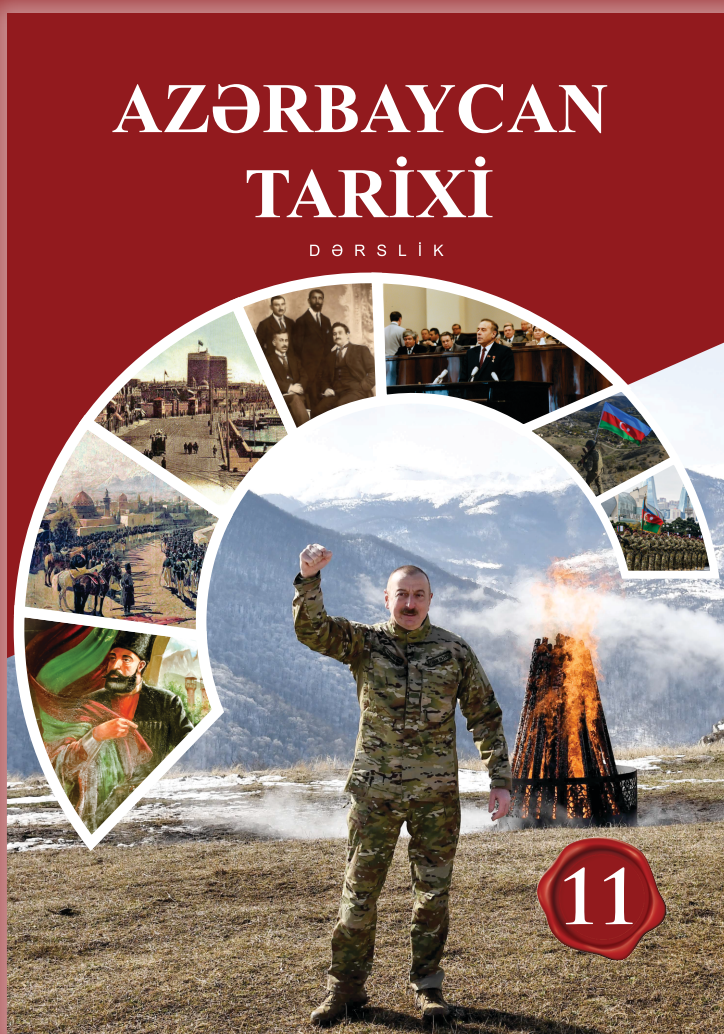

AZƏRBAYCAN TARİXİ METODİK VƏSAİT

11

Elnur Hüseynov, Sevil Bəhrəmovə
Niyaməddin Quliyev

AZƏRBAYCAN TARİXİ 11

Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərsliyin
METODİK VƏSAİTİ

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az
saytında yerləşdirilmişdir. Bu nəşrdən istifadə edərkən
lisenziyanın şərtləri qəbul edilmiş sayılır:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtləri ilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

Dərslik və metodik vəsait haqqında	4
11-ci sinif Azərbaycan tarixi fənni üzrə məzmun standartları	9
11-ci sinif Azərbaycan tarixi fənni üzrə alt standartların şərhı	11
Təlim prosesində oxunun rolu	16
Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsi	22
Diagnostik qiymətləndirmə	23
Formativ qiymətləndirmə	24
Summativ qiymətləndirmə	25
Fəndaxili və fənlərarası integrasiyanın zəruriliyi	36
11-ci sinif Azərbaycan tarixi fənni üzrə məzmun standartlarının integrasiya imkanları	39
Təlim məqsədlərinin düzgün reallaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr	41
Təlim prosesində şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ...	41
İnteraktiv tədris haqqında	44
Perspektiv (illik) planlaşdırma	63
Dərslərin icmalı ilə bağlı tövsiyələr	67
Rusiya tərəfindən Azərbaycanın şimal torpaqlarının işğalına başlanması	69
Cənubi Qafqaz uğrunda Rusiya İmperiyası və Qacarlar Dövləti arasında müharibələr	70
Rusiya İmperiyasının müstəmləkə siyasəti	77
XIX əsrin 40-cı illərində keçirilən islahatlar	80
Yeni sosial münasibətlərin meydana gəlməsi	82
Şimali Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri	85
Müstəmləkə əleyhinə çıxışlar. Milli Demokratik Hərəkət	91
Çarizmin milli qırğın siyasəti	93
Şimali Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi illərində	96
Cənubi Azərbaycan XIX əsrdə	98
Məşrutə inqilabı	100
Azərbaycan mədəniyyəti XIX–XX əsrin əvvəllərində	103
İkinci rus inqilabı və onun Şimali Azərbaycana təsiri	105
Bakı Sovetinin Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti	109
Şimali Azərbaycan istiqlal yolunda	111
Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti	115
Cənubi Azərbaycanda Milli-Demokratik hərəkət. Ş.M.Xiyabani	124
Bolşevik istilasası və Azərbaycan SSR-in yaradılması	126
“Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarının iflası	130
Azərbaycan SSR XX əsrin 20–30-cu illərində	133

Azərbaycan SSR İkinci Dünya Müharibəsi illərində	135
Cənubi Azərbaycan XX əsrin 20–40-cı illərində	140
Azərbaycan SSR XX əsrin 40-cı illərinin ortaları – 60-cı illərdə	142
İdarəçiliyin möhkəmləndirilməsi. 70–80-ci illərdə	
sosial-iqtisadi uğurlar	145
“Yenidənqurma” və “Aşkarlıq” siyasətinin iflası uğraması	147
Cənubi Azərbaycan İran İslam İnqilabı illəri və ondan sonrakı dövrdə	154
Azərbaycan mədəniyyəti XX əsrin 40–80-ci illərində	157
Dövlət müstəqilliyinin bərpası	159
Birinci Qarabağ müharibəsi	162
Xocalı soyqırımı	165
Müstəqilliyin ilk addımları	168
Milli qurtuluş	171
Dövlət quruculuğu istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər	175
XX əsrin 90-cı illərində həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar	179
Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti.....	181
Yeni minillik – yeni lider	184
Cəbhə xəttində toqquşmalar. “4” günlük müharibə	187
Mədəniyyət.....	190
Ərəfə	194
Vətən müharibəsi	197
Qarabağda quruculuq. Böyük qayıdışın ilk addımları	202

Ölkəmiz sürətlə, hərtərəfli inkişaf edərək dünya sivilizasiyasına inteqrasiya etməkdədir. Müasir inteqrasiya prosesinin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar ölkə rəhbərliyi inteqrasiya siyasətini həyata keçirərkən prosesin bütün detallarına diqqət yetirir. Digər dövlətlərin təcrübələri nəzərə alınır, buraxılan səhvlər nəzərdən qaçırılmaz, ölkənin inkişafı istiqamətində səmərəli yollardan istifadə edilir.

Inteqrasiya qloballaşma kimi böyük bir prosesin ayrılmaz komponentidir. Mədəni və mənəvi dəyərlərin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanması, varislik prinsipi əsasında gələcək nəsillərə çatdırılması gərgin zəhmət tələb etməklə bərabər, hər zaman böyük aktualıq kəsb etmişdir. Müstəqillik illərində ən mühüm uğurlarımızdan biri Azərbaycanda milli-mədəni köklərə qayıdış, milli tariximizə, milli-mənəvi dəyərlərə hörmətin qorunmasıdır. Dövlətçilik sisteminin formalaşması Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu baxımdan Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətimizin inkişafı istiqamətində reallaşdırdığı tədbirlər, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği, tolerantlığın və dinlərarası dialoqun təşviq edilməsi təhsil sahəsinin inkişafına da təkan verdi.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında müstəqil dövlətçilik təlimi dəyişən və inkişaf edən reallıqlarla, zənginləşən yeni proseslərlə birlikdə həyata keçirilir. Ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin çoxcəhətli, məqsədyönlü və yorulmaz fəaliyyəti, dövlətçilik işinə çoxaspektli yanaşması, analitik təfəkkürü, müdrik siyasəti sayəsində müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin yeni epoxası formalaşır. Bu gün Azərbaycanda dövlət və xalq münasibətlərinin effektiv tənzimlənməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin və onun siyasətini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Daxili və beynəlxalq siyasətdəki yeniliklər, iqtisadi dəyişiklik, texnologiyanın təkmilləşməsi həyatımıza öz təsirini göstərməkdədir. Bu təsir dərslərlərin hazırlanmasında nəzərə alınmış, müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Azərbaycan tarixi fənn kurikulumu diqqət mərkəzində saxlanılmaqla dərslər və metodik vəsait hazırlanıb sizə təqdim edilmişdir.

Bildiyiniz kimi, tarix elmi cəmiyyətdə gedən dəyişiklikləri, onun səbəb və nəticəsini öyrənməklə yanaşı, baş vermiş proseslərin ideyaverici qüvvəsinin nədən ibarət olduğunu, ideyaların tarixdə qoyduğu izi, onu qoruyub saxlayan şərait və qüvvələri öyrənir.

Sizə təqdim edilən dərslər vasitəsilə Azərbaycan tarixi fənninin spesifik xüsusiyyətlərini şagirdlərinizə çatdırmaq üçün müxtəlif ictimai, iqtisadi və siyasi problemlərin araşdırılıb həll edilməsi üçün şərait yaratmışıq. Müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə onların mühüm və mühüm olmayan anlayışları fərqləndirmək bacarığına yiyələnməsinə kömək edə bilərsiniz. Şagirdlərin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi öz tarixi keçmişini bilməsi və dünyada gedən prosesləri araşdırması üçün dərslərdə təkcə tarixi materialları yerləşdirməklə kifayətlənməmiş, müxtəlif inkişafetdirici və araşdırma bacarığı yaradan tapşırıqlardan da istifadə etmişik. Dərslərin tərtibi zamanı qarşıma qoyduğumuz əsas məqsəd şagirdlərə vətəndaşlıq hissləri aşılamaq, demokratik cəmiyyətimizdə fəal rol oynamalarını və dəyişikliklər etməyi bacarmalarını təmin etmək olub.

Azərbaycan tarixi fənn kurikulumunun obyektı şagirdlərimizin hazırda və gələcəkdə düşünülmüş şəkildə fəaliyyət göstərmələri üçün lazım olan bilik və anlayışlardır. Bu sənəd fərdi və ictimai düşüncəni inkişaf etdirmək, şagirdlərə məsuliyyətli vətəndaş olmağı öyrətmək, qlobal qarşılıqlı münasibəti başa düşmək, keçmiş, indiki və gələcək zaman arasındakı zəruri əlaqələri anlamaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlar bu fənnin öyrətdiyi bilikləri mənimsəmədən anlaşılmaz dəyişikliklər qarşısında tərəddüd edəcəklər. Lakin Azərbaycan tarixi və bu kimi digər fənlərdən dərin biliklər əldə etməklə həyatda düzgün seçim bacarığına yiyələnəcək, dövlətimizdə və dünyada baş verən sürətli dəyişiklikləri anlamaq biləcəklər.

Müstəqillik qazandığı gündən inkişaf etməkdə olan Azərbaycan dövləti bütün sahələrdə fəaliyyət göstərərək dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə bərabər səviyyədə addımlamağa çalışır. Qloballaşan dünyada integrativliyin qorunub saxlanması, nailiyyətlərə doğru irəliləmək, uğurlar əldə etmək üçün təhsilin, əsasən də, dərslərin rolu əvəz edilməzdir. Şəxsiyyətyönlü integrativ məzmun əsaslanan yeni təlim strategiyalarından istifadə etməyə şərait yaradan dərslər hazırlamaq müasir dövrün tələblərindən biridir. Təhsilə yeni yanaşma və bu yanaşmanın nəticəsi olaraq öhdəyə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirmək bir sıra işlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Hər bir tarix müəllimi tədris etdiyi fənnə uyğun olaraq tədris resurslarının yaradılmasında maraqlı olmalı, dərslərin gedişində əyaniliyə üstünlük verməklə yanaşı, fəal-interaktiv təlim mühiti yaratmalıdır. Bunun üçün də 11-ci sinif Azərbaycan tarixi dərsləri hazırlanarkən ölkədə həyata keçirilmiş təhsil islahatlarına, xüsusən də dərslərlə bağlı qarşıya qoyulan tələblərə xüsusi diqqət verilmişdir. Təlim və tərbiyənin daim nəzarətdə saxlanması və bu sahədə aparılan işin mühüm hissəsi kimi dövlətin qoyduğu təhsil standartlarının tələbinə uyğun dərslərin hazırlanması vacib hesab edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün 11-ci sinif Azərbaycan tarixi dərsləri, eləcə də metodik vəsait Azərbaycan tarixi fənn kurikulumu əsasında tərtib olunmuşdur.

Bildiyiniz kimi, müasir dövrdə təhsil sistemində dərslər məzmun və funksiyasına görə əhəmiyyətli resurslardan biri hesab edilir. Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında və inkişafında onun rolu əvəzsizdir və tələblərə uyğun hazırlanması mütləqdir. Sizə təqdim etdiyimiz dərslər komplekti öz funksiyasına, məzmun və strukturuna görə fənn üzrə tədris planı və proqramı əsasında hazırlanmış, nəzəri və praktik biliklərin əsaslarının sistemli və anlaşıqlı şəkildə izahı verilərək təqdim olunmuşdur. İdraki təhsilin əsas resurslarından biri hesab edilən dərslər özünəməxsus, orijinal xüsusiyyətləri ilə maraqlıdır.

Ən zəruri informasiyaları, tapşırıq, sual və çalışmaları özündə əks etdirən 11-ci sinif Azərbaycan tarixi dərsləri istiqamətverici, yönəldici, düşündürücü funksiyaları özündə birləşdirir. Dərslərdə artıq informasiya yükünə yer verilməmiş, məzmunun keyfiyyətli olması üçün orijinallıq qorunmuşdur. Fənn kurikulumlarına uyğunluq onun əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi qeyd edilə bilər. Bunu nəzərə alaraq hazırlanmış dərslər fəal təlim prosesində şagirdləri idraki fəallığa sövq edəcək, təqdim olunan şəkil və illüstrasiyalar, sual və tapşırıqlar isə tədqiqatçılığa və yaradıcılığa istiqamətləndirəcəkdir. Dərslər təkcə bilik vermək, məlumatlandırmaq funksiyasına deyil, şəxsiyyətin formalaşmasına da yardım edəcək, şagirdlərin öz üzərlərində çalışmasına, onlarda

tənqidi, məntiqi və yaradıcı təfəkkürün formalaşdırılaraq inkişaf etdirilməsinə şərait yaradacaqdır.

Bildiyiniz kimi, şagirdləri fəaliyyətə sövq etmək, həmçinin praktik olaraq işin icrasına imkan yaratmaq müasir dərsliklərin əsas keyfiyyətlərindən hesab edilir. Bacarıqları formalaşdırma bilmək imkanı üstün cəhət kimi dəyərləndirilir, bunun üçün müxtəlif növ çalışma və tapşırıqlardan kifayət qədər istifadə edilməsi tələb olunur.

Bu tələbləri nəzərə almaqla dərslikdə, eləcə də metodik vəsaitdə əsas nüanslara yer ayrılmışdır. Bununla yanaşı, integrativ bacarıqların inkişafına imkan yaratmaq, onu şəxsiyyətin ümumi keyfiyyətinə çevirmək üçün dərslik komplektində yetərinə imkanlar açılmışdır. Şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşdırılması da diqqət mərkəzində saxlanılmış, bunun üçün lazımi məlumatlardan, şəkil və illüstrasiyalardan, eləcə də digər öyrədici və düşündürücü vasitələrdən istifadə edilmişdir.

Yeni dərslikləri kurikulumun tələblərinə uyğun səviyyədə hazırlamaq üçün bir sıra mühüm pedaqoji prinsiplərin gözlənilməsi zəruridir. Düzgünlük prinsipi dərsliyi qeyri-ciddi faktlardan uzaqlaşdırır, inandırıcı, stimullaşdırıcı mənbəyə çevirir. Şagirdlər dərsliyə etibarlı tədris vəsaiti kimi yanaşırlar. 11-ci sinif Azərbaycan tarixi dərsliyi hazırlanarkən təlim standartlarına uyğunluq, faktların dəqiqliyi, orfoqrafik, durğu işarələrinin, qrammatik qaydaların gözlənilməsi, mübahisəli faktların olmaması kimi əsas məqamlar diqqətdə saxlanılmışdır.

Əyanilik ön plana çəkilmiş, dövrə aid hadisələri özündə əks etdirən sxem, şəkil, illüstrasiya, fotoşəkil və s.-dən istifadə edilmişdir. Dərsliyi şagirdin ən yaxın müsahibi kimi dəyərləndirmək, eləcə də stimullaşdırıcı vasitəyə çevirmək üçün əyaniliyə mühüm didaktik prinsip kimi müraciət olunmuşdur. Azərbaycan tarixi dərsliyi hazırlanarkən onun özünəməxsus cəhətləri, xüsusiyyətləri əsas götürülmüş, zəruri hesab edilən müvafiq əyani vasitələr seçilib təqdim edilmişdir. Dərsliyin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri onun yeniliyi, müasirliyi, dövrün, zamanın tələb və ehtiyaclarını özündə əks etdirməsi, şagirdlərdə yenilik əhvali-ruhiyyəsi yarada bilməsidir.

Dərsliyin müasir olması üçün fakt və hadisələrin inkişafı ilə bağlılığı, onu əks etdirməsi əsas şərtlərdəndir. Bununla yanaşı, yeni texnologiyalara istinad edilməsi və onların dərsliyin məzmununa gətirilməsi müasirliyin əlamətlərindən biri kimi vacib tələblərdəndir. Ölkəmizin keçmişini özündə əks etdirən Azərbaycan tarixi dərsliyi bütün bu tələblər nəzərə alınmaqla şagirdlərin, müəllimlərin, valideynlərin, eləcə də dərsliklə maraqlananların nəzərinə təqdim edilmişdir.

Tədris vəsaitlərindən biri kimi dərsliyin bütövlüyü, tamlığı onun məzmununda aşağıdakı müəyyən komponentlərin olmasını tələb edir:

- 1) nəzəri materiallar;
- 2) praktik materiallar;
- 3) təsviri materiallar;
- 4) qiymətləndirmə materialları.

Dərsliyin məzmununda verilməsi nəzərdə tutulan bu materialların hər biri mühüm didaktik əhəmiyyət daşıyır. Bundan başqa, şagirdlərin təlim fəaliyyətinə sövq edilməsi, öyrənmə prosesinin təşkili və bacarıqların dəyərləndirilməsi baxımından geniş imkanları ilə seçilir. Ona görə də 11-ci sinif üçün Azərbaycan tarixi dərsliyi hazırlanarkən bu prinsipə

əməl olunmuş, mühüm tələblərin gözlənilməsi vacib hesab edilmişdir. Dərslikdəki materialların sıralanmasında məzmun baxımından ardıcılıq mühüm prinsiplərdən biri kimi gözlənilmişdir. Dərslikdə əksini tapan təlim materialları şagirdlərin psixoloji inkişafının təmin edilməsi baxımından seçilmişdir. Bu materiallar hafizə, təfəkkür və təxəyyülün formalaşmasına yönəldilərək onların müstəqil düşünməsinə və tətbiqi icra ilə məşğul olmasına imkan yaradacaqdır. Dərsliyin məzmun baxımından işlənilməsi zamanı təlim materialları sadədən mürəkkəbə doğru sıralanmışdır. Kurikulumda nəzərdə tutulan sadədən mürəkkəbə prinsipi dərsliyin hazırlanması zamanı diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Təlim materiallarının miqdarı və ağırlığı müəyyənləşdirilərkən dərs üçün ayrılan vaxt nəzərə alınmışdır. Bu zaman nəzəri və praktik materialların balansı gözlənilmiş, standartların reallaşdırılması zəruri hesab edilmişdir. Həmçinin məntiqi baxımdan ardıcılıq nəzərə alınmaqla sadədən mürəkkəbə prinsipi qorunmuş, verilən məzmun, eləcə də tapşırıq və suallar məntiqə uyğun seçilmişdir.

Sizə təqdim edilən 11-ci sinif üçün Azərbaycan tarixi dərsliyi şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun hazırlanmışdır. Bu zaman iki əsas tələb diqqət mərkəzində saxlanılmışdır: a) dizayn; b) təlim materiallarının məzmunu, həcmi, maraqlılığı. Bu da şagirddə ölkəmizin tarixinə marağı daha da gücləndirərək onun layiqli vətəndaş kimi yetişməsinə xidmət edəcəkdir.

Dərslik hazırlanarkən şagirdin sinif mühiti ilə yanaşı, müstəqil işləməsinə şərait yaradan amillərə diqqət verilmiş, motivasiya imkanları gücləndirilmiş, vaxt nəzərə alınmaqla verilən materiallarda zəruri və düşündürücü məqamlara yer ayrılmışdır. Oxunaqlılığın təmin olunması üçün məzmunun maraqlı olması vacib hesab edilmişdir. Belə materiallar şagirdlərin diqqətini çəkir, onları öyrənməyə sövq edir. Təlim materiallarının lakonikliyi, aydın üslubda, sadə dildə yazılması öyrənmə prosesinin səmərəliliyini artırır ki, bu tələb də maksimum gözlənilmiş, hadisələrin şərhini aydın və anlaşılan şəkildə verilmişdir.

İnklüzivlik prinsipi əsasında yazılmış dərslik təlim prosesində yalnız bir səviyyəni deyil, müxtəlif səviyyələri özündə ehtiva edir. Onun həm istedadlı, həm də müəyyən səbəblərdən geridə qalan şagirdlərin təlim maraqlarını ödəyə bilməsi üçün təlim materiallarının seçilməsinə və dərsliyə daxil edilməsinə diferensial yanaşılmışdır.

Dərslikdə inklüzivlik dövrün əsas tələbi kimi diqqət mərkəzində saxlanılmış, onun yazılmasında inklüzivlik əsas meyar kimi götürülmüşdür. Şagirdlərin inkişafı üçün zəruri olacaq imkanlar dərslik vasitəsilə müəyyən olunmuşdur. Inklüzivliklə yanaşı, fəal təlim müasir təhsil prosesinin əsas istiqamətlərindən hesab edilir. Onun qurulmasında bir çox amillərlə bərabər, dərslik də həlledici rol oynayır. Nəticəyönümlü kurikulumlar məhz belə dərsliklərin hazırlanmasını tələb etdiyi üçün biz də bu tələbə uyğunluğu qoruyub saxlamağa çalışmışıq. Ona görə də dərslik hazırlanarkən fəal təlim üçün şəraitin yaradılmasına mühüm didaktik prinsiplərdən biri kimi önəm verilmişdir. Hər bir paragrafda təlim materialları fəal təlim prosesinə uyğunlaşdırılmış, təlim marağının formalaşdırılması, problemin qoyulduğu, həll edilməsi, təqdim olunma və qiymətləndirmə üçün şəraitin yaradılması əsas götürülmüşdür.

Dərslik komplektinin hazırlanması zamanı mənbələrin göstərilməsi, təlim materiallarında kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə imkanları da diqqət mərkəzində sax-

lanılmışdır. 11-ci siniflər üçün Azərbaycan tarixi dərsliyi bütün bu tələblərə uyğun şəkildə formalaşdırılmışdır.

Müxtəlif psixoloq və pedaqoqların fikrinə görə, fəaliyyətlər üç istiqamətdə qruplaşdırılır:

idraki,

informativ-kommunikativ,

psixomotor. Dərslik bu fəaliyyətləri formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək məqsədini əsas tutaraq verilən tələblərə uyğun işlənmişdir.

11-ci sinfin Azərbaycan tarixi dərsliyi sadədən mürəkkəbə, xronoloji və məntiqi ardıcılığı nəzərə almaqla 41 paragraf və 4 bölmədən ibarətdir. Paragraflar tərtib olunarkən standartlar və onların reallaşdırılması üçün mənbələr, xəritələr, illüstrasiyalar, sxemlər, cədvəllər, sual və tapşırıqlar və s. nəzərə alınmışdır.

Metodik vəsaitdə standartlar, integrasiya cədvəli, dərslərin icmalı, açıq dərs nümunələri, qiymətləndirmə və qiymətləndirmə vasitələri öz əksini tapmışdır. Tərtib olunmuş paragrafların hər biri qruplaşdırılmış, forma və üsullar müəyyən olunmuş, işin texnologiyasına aydınlıq gətirilmiş, dərslikdən istifadənin bütün mexanizmləri işıqlandırılmışdır. Bir sözlə, dərslik komplektinə daxil olan dərslik və metodik vəsait dövlətin və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qoyduğu tələbləri maksimum səviyyədə gözləməklə tərtib olunmuşdur. İstifadə edilmiş mənbə və ədəbiyyat, internet resurslarının siyahısı təqdim edilmişdir.

11-Cİ SİNİF AZƏRBAYCAN TARİXİ FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

11-ci sinfin sonunda şagird:

- mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır;
- tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir, müxtəlif baxışları dəyərləndirir;
- Azərbaycan xalqının formalaşmasını tarixi dövrlərlə əlaqələndirir;
- Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır;
- Azərbaycanda müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir və proqnozlar verir;
- global problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini dəyərləndirir;
- tarixi inkişafda şəxsiyyətlərin fəaliyyətini dəyərləndirir və layihələr hazırlayır;
- dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir;
- Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələrini təqdim edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Tarixi zaman

Şagird:

- 1.1. Xronologiya ilə bağlı tarixi anlayışları mənimsədiyini nümayiş etdirir.
 - 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
 - 1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 1.2. Mənbələr üzərində tədqiqat bacarığını nümayiş etdirir.
 - 1.2.1. Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
 - 1.2.2. Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.
- 1.3. İnsanların həyat tərzindəki dəyişiklikləri sivilizasiyalarla əlaqələndirir.
 - 1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.

2. Tarixi məkan

Şagird:

- 2.1. Azərbaycan ərazisinin təbii-coğrafi şəraitini tarixi hadisə, proses və təzahürlərlə əlaqələndirir.
 - 2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.
 - 2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.

3. Dövlət

Şagird:

- 3.1. Azərbaycan ərazisində dövlətlərin yaranması, inkişafı və tənəzzülü ilə bağlı birlik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.
- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.
- 3.1.3. Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

4. Şəxsiyyət

Şagird:

- 4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.
- 4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.
- 4.1.2. Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.

5. Mədəniyyət

Şagird:

- 5.1. Mədəniyyət və sivilizasiyaları qiymətləndirir.
- 5.1.1. Dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.
- 5.1.2. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.
- 5.1.3. Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələri təqdim edir.

11-Cİ SİNİF AZƏRBAYCAN TARİXİ FƏNNİ ÜZRƏ ALT STANDARTLARIN ŞƏRHİ

1. Tarixi zaman		
Standartlar	Şərhlər	Açar sözlər
1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.	Azərbaycan tarixinin keçmiş və müasir dövrünün mürəkkəb və ziddiyyətli olmasını, ölkənin həmişə xarici dövlətlərin maraq dairəsində xüsusiyyətlərini, Şərqi müsəlman və türk dünyasında ilk dəfə yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımızın tarixinə hüquqi dövlətçilik və siyasi demokratiya ənənələrini bəxş etməsini, 1920-ci il 28 aprel işğalından sonra 70 ildən çox bir müddəti əhatə edən dövrdə Azərbaycanın, əslində, Moskva tərəfindən idarə edildiyini, totalitar rejimin və bolşevik ideologiyasının təsiri altında yaşamasına baxmayaraq, müəyyən iqtisadi və mədəni tərəqqi yolu keçdiyini dəyərləndirir. Azərbaycanın ikinci Respublika – müstəqil Azərbaycan Respublikası dövrünün xalqımızın tarixində xüsusi yer tutmasını, xalqın çağırışı ilə Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsi nəticəsində respublikada hərc-mərcliyə son qoyulmasını, dönməz sosial-siyasi sabitlik yaradılmasını, dinamik iqtisadi və siyasi inkişaf prosesinin başlanmasını, xarici siyasətdə uğurlar qazanılmasını, bu gün həmin siyasətin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən ardıcılıqla davam etdirilməsini əks etdirən təqdimatlar hazırlayır.	Müstəqil Azərbaycan, sosial-siyasi sabitlik, iqtisadi və siyasi inkişaf
1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.	Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünə aid siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni məsələlərə dair müqayisəli cədvəllər hazırlayır.	Siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf

1.2.1. Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.	Mənbədəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları müəlliflərin milli dövlətçilik maraqları, şəxsi mövqeyi, tədqiqatçılıq bacarıqlarının səviyyəsi baxımından dəyərləndirir. Həmçinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması, inkişafı, süqutu, totalitar bolşevik rejiminin qurulması və s. məsələlərə həsr olunmuş problemlərlə bağlı sovet tarixçilərinin əsərlərindəki baxışları müasir Azərbaycan tarixçilərinin həmin problemlə bağlı əsərlərindəki və xatirələrindəki baxışlarla müqayisə edərək yaranmış fərqlərə dair mülahizələrini bildirir və onları dəyərləndirir.	Mənbə, dövlətçilik maraqları, şəxsi mövqe, totalitar rejim
1.2.2. Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.	Dövrə aid maddi və yazılı mənbələrdən (Azərbaycan tarixçilərinin əsərləri, qeydləri, hakimiyyət orqanlarının qərar və sərəncamları, kütləvi informasiya materialları, internet resursları) lazım olan tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq olanları seçir və izah edir.	Yazılı və maddi mənbələr, ilkin sənədlər, kütləvi informasiya vasitələri, internet resursları
1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.	Hər bir xalqın formalaşması zəruri olan şərtlər yarandıqda mümkün olur. Həmin vacib şərtləri – dil birliyini, ərazi bütövlüyünü, mədəniyyət vahidliyini, məhəlli-iqtisadi əlaqələrin ümumiliyini, tarixi-siyasi hadisələrin gedişindən asılı olaraq bu şərtlərin inkişafının ləngiməsini və ya sürətlənməsini açıqlayır, Azərbaycanın qədim zamanlardan geniş əraziləri əhatə etməsini, türk və qeyri-türk etnoslarının qaynayıb-qarışmasını, onları birləşdirən ümumi cəhətləri, eyni ideologiyanın təsiri altında olmalarını, tabe olduqları imperatorluğa və yadelli hücumlarına qarşı birgə mübarizə aparmalarını Azərbaycan xalqının təşəkkül prosesini sürətləndirən əsas cəhətlərlə əlaqələndirir və əsaslandırır.	Xalqın formalaşması, tarixi keçmişimiz

2. Tarixi məkan		
2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.	Ölkəmizin əlverişli geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini, onun təbii ehtiyatlarından – relyef, iqlim, torpaq, su, faydalı qazıntılardan, əmək ehtiyatlarından, mövcud maddi və sosial infrastrukturundan vətənimizin gələcəyi naminə daha yaxşı istifadə etmək haqqında mülahizələrini söyləyir və dəyərləndirir.	Geosiyasi mövqe, təbii ehtiyatlar, infrastruktur
2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.	İnternetdən, ensiklopediyalardan, tarix və coğrafiyaya aid lüğətlərdən istifadə etməklə Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini, fiziki-coğrafi şəraitini, təbii ehtiyatlarını, mövcud maddi və sosial infrastrukturunu təhlil edir və təqdimatlar hazırlayır.	Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi, fiziki-coğrafi şəraiti
3. Dövlət		
3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.	Azərbaycan xalqının öz dövlətçilik ənənələrini və sivilizasiyaları tarix boyu qorumasını, inkişaf etdirməsini və təkmilləşdirməsini, tariximizin müxtəlif dövrlərində müəyyən səbəblər üzündən müvəqqəti olaraq müstəqilliyini itirməsini, torpaqları başqa imperiyaların tərkibində olsa da, xalqın öz dövlətçilik ənənələrini unutmasını, şərait yarandıqda onu yenidən bərpa etməsini, XX əsrin əvvəllərində və sonlarında yaranmış tarixi şəraitdən istifadə edərək öz dövlət müstəqilliyini elan etməsini, dünyəvi, demokratik dəyərlər uğrunda mübarizədə nailiyyətlər qazanmasını dəyərləndirir.	Dövlətçilik ənənələri, sivilizasiyalar, XX əsrin əvvəllərində və sonunda dövlətçiliyimizin bərpası, dünyəvi demokratik dəyərlər
3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.	Ekoloji tarazlığın pozulması, işsizlik, korrupsiya, terrorizm, müharibə təhlükəsi, dini münasibətlərdə ayrı-seçkilik və s. problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyinin və apardığı siyasətin həmişə düzgün və ədalətli olmasını dəyərləndirir.	Qlobal problemlər, ekoloji tarazlığın pozulması, korrupsiya, müharibə, dini ayrı-seçkilik

3.1.3. Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.	İnternetdən, ensiklopediyalardan, tarixi sənədlərdən əldə etdiyi materialların tədqiqi nəticəsində Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparmaqla ölkəmizdə qədim dövrdən bu günə kimi mövcud olmuş dövlətçilik tarixini xarakterizə edir və müsbət proqnozlar verir. Öz fikirlərini son illərdə Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi nailiyyətlərlə əsaslandırır və onu qonşu dövlətlərlə müqayisə edir.	Dövlətçilik tarixi, dövlətçilik tariximizin keçdiyi yol, Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğu
4. Şəxsiyyət		
4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.	Şərqi müsəlman və türk dünyasında ilk dəfə yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətində Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Fətəli xan Xoyskinin və b.-nin, SSRİ-nin tərkibində totalitar rejim və bolşevik ideologiyasının təsiri altında yaranmasına baxmayaraq, Azərbaycan SSR-in müəyyən iqtisadi və mədəni tərəqqi yolunu keçməsinə Nəriman Nərimanovun, Cənubi Azərbaycanda milli dövlətçiliyin bərpasında Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin, Azərbaycan Xalq hərəkatında Əbülfəz Əliyevin, respublikada tüğyan edən hərəc-mərcliyə son qoyulmasında, milli dövlətçiliyimizin bərpası və inkişafında, dönməz sosial, siyasi sabitliyin bərqərar edilməsində, dinamik iqtisadi və siyasi inkişaf prosesinin başlanılmasında, xarici siyasətdə uğurlar əldə edilməsində Heydər Əliyevin, ölkənin beynəlxalq nüfuzunun yüksəldilməsində, onun Cənubi Qafqazda aparıcı dövlətə çevrilməsində, hərbi qüdrətinin artırılmasında İlham Əliyevin fəaliyyətini dəyərləndirir.	Şəxsiyyətə verilən tələblər, fərd və şəxsiyyət, cəmiyyət və şəxsiyyət, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcıları, Azərbaycan Respublikası, Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin nümayəndələri
4.1.2. Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.	Azərbaycanın görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinin dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və inkişafı, sosial-iqtisadi və siyasi tərəqqisi, müdafiə qüdrətinin artırılması və s. məsələlərlə bağlı fəaliyyətlərinə aid layihələr hazırlayır.	Dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, tarixi şəxsiyyətlərimiz

5. Mədəniyyət		
5.1.1. Dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.	Dünya mədəniyyətinin inkişafında Ü.Hacıbəyli, Q.Qarayev, Y.Məmmədəliyev, Lütfi Zadə və başqalarının təmsalında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.	Yeni kəşflər, Azərbaycanın yeni və ən yeni dövr mədəniyyəti
5.1.2. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.	Sovet rejimi şəraitində proletar mədəniyyəti adı altında milli-mənəvi dəyərlərə, xalq musiqisinə, musiqi alətlərinə, ərəb əlifbası ilə yazılmış nadir əsərlərə qarşı hücumlar olsa da, Azərbaycan xalqının özünüdərkini, milli-mənəvi dəyərlərinə olan məhəbbət hissini öldürməyin mümkünsüzlüyünü və xalqın onları dünya mədəniyyətinə töhfə kimi qoruyub saxladığını dəyərləndirir.	Xalqın milli-mənəvi dəyərləri, sovet rejimi
5.1.3. Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələri təqdim edir.	İnternetdən, ensiklopediyalardan, ilkin sənədlərdən, dərsliklərdən topladığı materiallar əsasında Azərbaycan mədəniyyətinin elm, təhsil, incəsənət, milli-mənəvi dəyərlər sahəsində dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələrini təhlil edib ümumiləşdirir və təqdim edir.	Azərbaycan mədəniyyəti, milli-mənəvi dəyərlər

Şagirdlərimizin oxu bacarıqlarını necə yüksəltmək olar? Məlumdur ki, bunun yolu uşaqları ardıcıl şəkildə oxu ilə məşğul edib məktəbin digər fəaliyyətlərindən təcrid saxlamaqda deyil. Nə də şagirdləri kitabxanaya göndərməklə buna nail olmaq olar. Müəllimlərimiz bir məsələni qəbul etməlidirlər ki, şagirdlərə oxumağı öyrətmək yalnız Azərbaycan dili müəllimlərinin vəzifəsi hesab edilə bilməz. Hər bir fənn müəllimi öz fənni üzrə mətnlərin oxu texnikasını uşaqlara mənimsətməli və onları inandırmalıdır ki, strategiyalı oxu yalnız fənnin daha yaxşı təliminə xidmət göstərməyəcək, həm də yaşadıkları bu mürəkkəb həyatda onların uğura nail olmasını təmin edəcəkdir.

Təlimi oxudan kənarda təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Odur ki müvafiq strategiyalardan, metod və üsullardan istifadə etmək və mətnin oxusunun düzgün təşkilinə nail olmaqla şagird fəaliyyətinin məhsuldarlığının artırılmasına, oxu üzrə təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaradılır. Anlayaraq, dərk edərək təşkil edilmiş oxuya cəlb olunmaqla şagirdlərin strategiyalı oxusu təmin edilir.

Strategiyalı oxu ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, strategiyalı oxu – düşünərək oxudur. Bəziləri isə strategiyalı oxunun şagirdə daha məhərrətlə düşünməyi öyrətdiyini güman edirlər. Üçüncülər isə hesab edirlər ki, strategiyalı oxu təhsilin məqsədidir, yəni oxu təlimə, tətbiqə və təhlilə aparan əsas yoldur. Bununla oxucu çevik düşünmək, sual vermək, keçmiş biliklərə əsaslanan yeni biliklər əldə etmək, fikir mübadiləsinə nail olmaq, nəticədə fikri dəqiq müəyyənləşdirmək və onlardan həyati problemlərin həllində bəhrələnmək kimi bacarıqlara yiyələnir. Bütün bunlardan çıxış edərək mütəxəssislər strategiyalı oxunu üç mərhələdə təsnif etmişlər.

Strategiyalı oxu şagirdlərin öz oxu fəaliyyətini təşkil və idarə etməsidir. Yəni onlar oxu üçün təqdim olunan mətnin mənasını dərk etməyi problem, mətnin oxusunu isə problemi həllətmə forması kimi dəyərləndirir, məqsədə nail olmaq üçün fəaliyyəti düşünlmüş şəkildə təşkil edir, deməli, strategiyanı qururlar. Oxuya strategiyalı yanaşma ona xidmət edir ki, şagird gözlənilən nəticəni mətnin oxusuna başlamazdan əvvəl aydın təsəvvür etsin. O, dəqiq bilir:

- *Hansı suallar cavablandırılmalıdır?*
- *Hansı plana əsasən oxu təşkil edilməlidir?*
- *Bu haqda artıq nələri bilir?*
- *Uğura nail olmaq üçün nələr etmək lazımdır?*

Strategiyalı oxu şagirdlərə müstəqil olaraq öz oxu nəticəsini yoxlamaq imkanı verir. Şagirdlər oxu zamanı gəldikləri qənaətlər üzərində düşünürlər. Bu vaxt onların mühüm idraki bacarıqları inkişaf etdirilir: əsas məsələnin aşkar olunması, oxudan əvvəl mövcud biliklərlə əlaqələndirilməsi, digər mətn materialları ilə müqayisə edilməsi, mətnin ssenarisinə uyğun xəyalların qurulması. Bu, tərəkürün inkişafının yüksək mərhələsi olaraq tərəküyüə doğru atılan ilk addım kimi dəyərləndirilə bilər. Bu zaman şagirdlər yalnız mətndəki mənanı dərk etmir, həm də mənanın dərk edilməsi prosesini şüurlu şəkildə təşkil edirlər.

Strategiyalı oxu materiallar əsasında oxunun təşkili, idarə edilməsi və nəticənin qiymətləndirilməsi mərhələlərindən sonra məzmununda əldə edilən qənaətlərin müxtəlif həyati problem və tapşırıqların həllində istifadə olunmasına, şagirdin dünyagörüşünün zənginləşdirilməsinə xidmət edən vasitə kimi dəyərləndirilə bilər.

Yuxarıda göstərilənlər belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, strategiyalı oxu “oxu qaydaları”nın praktik tətbiqi ilə düşünmə mühitinin yaradılması deməkdir.

Şagirdyönümlü sinfin yaradılması. Təhsildə şagirdyönümlülük strategiyalı oxucuların inkişafında xüsusilə əhəmiyyətli məsələdir. Strategiyalı oxunun inkişafı o deməkdir ki, şagirdlər zehinlərində ilkin düşüncələrini təlimlə əlaqələndirməyi öyrənməlidirlər.

Hər fənn üzrə oxunun özünəməxsus cəhətləri olduğundan şagirdlərə öncə fənlər üzrə materialları oxumağın yolları öyrədilməlidir. Müəllimlər uşaqlara, sadəcə, “Kitab-larınızı açın və mətni oxuyun!” deməməli, onları oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra mühüm təlim strategiyalarının tətbiqinə istiqamətləndirməlidirlər.

Şagirdyönümlü sinifdə təlimin səmərəliliyinə nail olunmasında öyrənənlərin mətnlə, başqa şagirdlərlə, müəllimlə qarşılıqlı fəaliyyəti böyük əhəmiyyət daşıyır. Təlimin təşkilində müəllimin vəzifəsi yeni prizmadan təqdim edilir. Müəllim şagirdin əvəzinə, mətnin məzmununu başa düşə bilməz. Şagird bunu özü etməlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, şagirdyönümlü sinifdə müəllim mühüm səkkiz prinsipə əsaslanmaqla təlimi təşkil edərsə, bu zaman təlim üçün məsuliyyəti şagirdlərin öz üzərlərinə götürməsinə şərait yaratmış və onları mühüm vəsaitlərlə təmin etmiş olur.

Tədqiqatçılar strategiyalı oxunun səkkiz prinsipini müəyyənləşdirmişlər. Belə ki strategiyalı öyrənən:

- 1) idraki və yüksək idraki bacarıqları əlaqələndirir;
- 2) məqsədləri müəyyənləşdirir və inkişaf haqqında düşünür;
- 3) yeni məlumatları mövcud bilikləri ilə əlaqələndirir;
- 4) mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir;
- 5) təşkilati işarələrdən istifadə edir;
- 6) fərdi oxu üslubunu faydalı hesab edir;
- 7) təlim zamanı özgələri ilə əməkdaşlıq edir;
- 8) düşünmənin üç mərhələsinə cəlb edilir.

Strategiyalı oxucu idraki (koqnitiv) və yüksək idraki (metokoqnitiv) bacarıqları əlaqələndirir.

Yüksək idraki bacarıqlara malik olan şəxs bacarıqları nəzarətdə saxlayır. Strategiyalı oxucu avtomatik olaraq təlimdən əvvəl, təlim zamanı və təlimdən sonra baş verən idraki bacarıqları bir-biri ilə əlaqələndirir. Şagird əvvəl mövcud bilikləri üzərində düşünür, sonra bilik və bacarıqlarını genişləndirir. Strategiyalı öyrənən təlim zamanı problemləri görür və strategiyalardan istifadə edərək onları aradan qaldırır.

Strategiyalı oxucu oxu zamanı strategiyalardan düşünərək istifadə edir. Mətnin hər hansı hissəsini dərk edə bilməyən şagird bələd olduğu oxu strategiyalarını tətbiq edərək həmin hissənin mənimsənilməsinə nail olur. Məsələn, “Ucadan düşünmək” strategiyası mürəkkəb mətnlərin məzmununun dərk olunması üçün çox faydalıdır. “Oxudan əvvəl mülahizələr yürütdüm”, “Oxu zamanı özümə suallar verdim”, “Mətnin

hissələri arasında əlaqə yaratdım” kimi fikirlər şagirdlərin yüksək idraki bacarıqlardan istifadə etdiklərindən xəbər verir. Ümumiləşdirmək, sual vermək, mətndən nəticə çıxarmaq və yekunlaşdırmaq kimi bacarıqlar metokoqnitiv bacarıqlardır. Şagirdlər metokoqnitiv bacarıqları nə qədər çox istifadə edirlərsə, o qədər tez təlim materiallarını mənimsəyirlər.

Strategiyalı oxucu məqsədləri müəyyənləşdirir və inkişaf haqqında düşünür.

Strategiyalı öyrənənlər məqsədlərini müəyyənləşdirməyi bacarır və öz təlimlərini idarə edirlər. Onlar bilirlər ki, məqsədləri müəyyənləşdirən öyrənənlər həyatda daha çox müvəffəqiyyət qazananlardır. Məqsədlərini dəqiq müəyyənləşdirən insanın həmin tapşırığı yerinə yetirmək ehtimalı yüksəkdir, yəni məqsədlər nə qədər dəqiq olarsa, tapşırıqların da keyfiyyəti o qədər yüksək alınar.

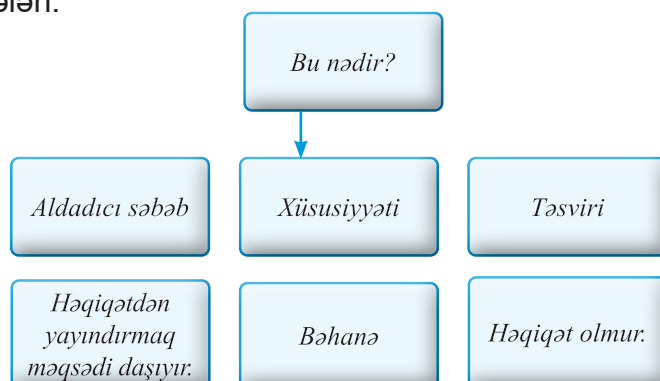
Məqsədin müəyyənləşməsində seçmək bacarığı mühüm amildir. Şagirdlər dəqiq biləndə ki, əsas fikri nəyə yönəltməlidirlər, tapşırıqların icrasını daha maraqla və ruh yüksəkliyi ilə həyata keçirir, sərf olunan səylər ilə nəticələr arasında əlaqəni görürlər. Məqsədlərə o zaman nail olunur ki, strategiyalı öyrənənlər ardıcıl şəkildə öz inkişafı üzərində işləyir, lazım gəldikdə müvafiq düzəlişlər aparırlar.

Strategiyalı oxucular məqsədi dəqiqləşdirdikdən sonra oxu fəaliyyətinə başlayır, nəyin və necə oxunmasının səmərəli olduğunu müəyyən edirlər. Bu zaman BİBÖ və digər məqsədləri müəyyənləşdirmə strategiyaları intensiv şəkildə istifadə edilir. Kollektiv sinif əməkdaşlıq şəraitində oxuya şərait yaradır. Şagirdlər təlim qrupunun üzvü olduqda onların təlim prosesində iştirakı daha da fəallaşır.

Strategiyalı oxucu yeni məlumatları mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

İstənilən yeni təlim ilkin biliklərə əsaslanır. İlkin biliklər öyrənənin mövzu baxımından bildiyi və tətbiq etdiyi bütün məsələlərlə əlaqələndirilir.

Strategiyalı oxucular avtomatik olaraq mövcud biliklərini oxu materialı ilə əlaqələndirirlər. Onlar bilirlər ki, oxunun əsasını hansı ilkin təcrübələr təşkil edir. Bilmək oxunun məqsədi olub oxu müddətində diqqəti istiqamətləndirir. İlkin bilikləri qiymətləndirmək oxucunun diqqətinin ən mühüm məsələlərə yönəldilməsində mühüm rol oynayır. İlkin biliklərin oxunan mətnin başa düşülməsində böyük rolu olduğundan şagirdlər mövcud biliklərini qiymətləndirməyin yollarına da bələd olmalıdırlar. Bunun üçün bir çox strategiyalar mövcuddur. Bunlardan “Anlayışları müəyyənləşdirmək üçün xəritə tərtib etmək” strategiyası diqqəti cəlb edir. Bu strategiya yeni sözlərin mənasını öyrənməkdə çox yararlıdır. Məsələn:

Əgər oxucu öz ehtiyacına cavab verən strategiyanı düzgün seçib tətbiq edirsə, deməli, o, strategiyalı oxucudur.

Strategiyalı oxucu mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir.

Məna müəllimin izahı və ya yazılı mətn kimi başa düşülməməlidir. Məna dinlənən və ya oxunan məlumatlarla qarşılıqlı fəaliyyət əsasında yaranır. Mənalı olmayan məlumat tezliklə unudulur. Ən son toplantılarınızı yadınıza salın. Orada siz çox insanlar gördünüz. Lakin onların hamısı yadınızda deyil. Yadınızda qalanlar hər hansı qarşılıqlı fəaliyyətdə olduğunuz insanlardır.

Mənanı dərk etməyə yönəldən nədir? Şagird təlim materialının öyrənilməsində maraqlı olanda və ya hər hansı məlumatı almağa ehtiyac duyanda mənanı dərk edir. Oxucu mənanı dərk etmək üçün məzmunu əlaqələndirməli, nəticə çıxarmalı və məzmunla bağlı şərhlər verməlidir. Strategiyalı oxucu bilir ki, suallar tərtib etmək, məsələ haqqında digərləri ilə söhbət etmək və düşündürücü yazılar yazmaq mənanı dərk etməyin yollarıdır.

Oxu mətn vasitəsilə düşünmək deməkdir. Oxucu mətnlə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində mənanı dərk edir. Bu, əlbəttə ki, yazılmış işarələrin üzərinə göz gəzdirmək deyil. Hər bir oxucu oxuduğu materialdan anladığı mənanı yazıçının yazdığı və ya nəzərdə tutduğu məna ilə müqayisə edir. Bu zaman mənanın dərk edilməsi üçün ilkin biliklər cəlb olunur və müvafiq strategiyalardan istifadə edilir. Strategiyalı oxucu intensiv olaraq bacarıq və strategiyaların köməyi ilə mənanı başa düşür. Məsələn, strategiyalı oxucu oxudan əvvəl bütün ilkin biliklərini səfərbər edir. Məlumatlarla rastlaşdıqca bu haqda fikirlərini başqaları ilə müzakirəyə çıxarır. Aydın olmayan və sual doğuran fikirlərlə bağlı kitaba bənd etdikləri vərəqlərdə qeydlər aparır.

Strategiyalı oxucu mətnin təşkili quruluşundan istifadə edir.

Strategiyalı oxucu bilir ki, düşünmək və öyrənmək üçün məlumatların təşkil edilməsi mühüm şərtidir. O, təşkilati quruluşdan istifadə edərək fikirlərini həm konsepsiyalar, həm də yazılmış mətn şəklində formalaşdırmağın yollarını öyrənir. Məsələn, strategiyalı oxucu, Venn diaqramında verildiyi kimi, oxşarlıqları və fərqləri müəyyən edə bilir.

Şagirdlərə quruluşdan, strukturdan düzgün istifadənin yolları öyrədiləndə məlumatların yaddaşda mühafizəsinin təşkili keyfiyyəti də yüksəlir. Müəllim müxtəlif təşkilati işarələrdən düzgün istifadə etməyi nümunələr əsasında ardıcıl olaraq göstərəndə şagirdlər onları məqsədyönlü düşünmək, məlumatları qiymətləndirmək, yadda saxlamaq, fərqli şəraitlərdə istifadə etmək sistemi kimi qavrayırlar.

Oxu zamanı mətnin quruluşunu müəyyən etmək çox faydalıdır. Məlumatlandırıcı və hekayə xarakterli mətnlərin quruluşu fərqli olduğu kimi, bu, fərqli düşünmə tərzini də tələb edir. Hekayə xarakterli mətnləri oxuyarkən oxucu hekayənin başlanğıc, əsas hissə və nəticəsi kimi elementləri ilə bağlı məlumatlar alır. Məlumatlandırıcı mətn isə, əsasən, aşağıdakı ardıcılığı tələb edir:

- səbəb
- müqayisə etmək
- anlamaq

- məqsəd
- problem
- sübut etmək
- ardıcılıq

Hər təşkilati strukturun unikal xüsusiyyəti var və düşünməni də fərqli yollarla təşkil edir. Bu strukturlarla tanışlıq yeni anlayışların öyrənilməsini maksimum dərəcədə yüksəldir. Bəzən mətnlər struktur baxımından zəif və qeyri-mütəşəkkil olduğundan oxucuların onu anlaması çətinləşir. Belə mətnlərin oxusu və dərk edilməsi üçün şagirdlər həmin materialların təşkili strukturunu müəyyən etməyin və məzmunu aydınlaşdırmağın yollarını bilməlidirlər. Strategiyalardan istifadə etməklə oxucu hətta ən zəif təşkil olunmuş mətnin strukturunu belə müəyyənləşdirə bilir.

Strategiyalı oxucu fərdi oxu üslubunu faydalı hesab edir.

Öyrənmə arzusu və bacarığı yaranışdan insanların xislətində olan xüsusiyyətlərdir. Lakin oxucuların öyrənmə üslubları fərqlidir. Bəzi şagirdlər mənzərəni dəqiqliklə təsəvvür edərək məsələni bütövlükdə, digərləri isə problemi kiçik hissələrə ayıraraq dərk edirlər.

Hovard Qardner (1982) dərkətmənin müxtəlif növlərini tədrisin təşkilində əhəmiyyətli hesab edir. O inanır ki, hər bir şagird müəyyən qabiliyyətlərə malikdir və müəllim həmin qabiliyyətləri aşkarlayaraq təlimi müvafiq şəkildə təşkil etməlidir. Bəzi şagirdlər tədqiqatların nəticələri haqqında yazmağa, digərləri isə şifahi təqdimatlar etməyə üstünlük verirlər. Elələri də var ki, problemlə bağlı şeir yazmağı, mahnı qoşmağı və ya film çəkməyi xoşlayırlar. Təlim zamanı dərkətmənin bütün imkanlarının nəzərə alınması öyrənənlərin müvəffəqiyyəti ilə nəticələnir.

İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların öyrənmə tərzləri, öyrənmənin təşkili və bilikləri nümayişetdirmə yolları da fərqlidir.

Hər kəs bu barədə düşünə bilər: *“Mən necə oxucuyam?”*, *“Mən hansı şəraitdə oxumağı sevirəm?”*, *“Mən hansı vərdislərə sahibəm?”*

Siz söz, fikir və obrazlar haqqında götür-qoy edərək oxuyursunuz, ya oxuduğunuzu bir film kimi təsəvvür edirsiniz? Bəlkə də, sürətlə oxuyursunuz, fikirləri çevik müəyyənləşdirərək irəliləyirsiniz?

Kinestik oxucular aramla və mətni emosional şəkildə əlaqələndirməklə oxuyurlar. Onlar oxu zamanı bədənlərini hərəkətə gətirir və barmaqları ilə izləməyi xoşlayırlar. Sətiraltı əsas fikirlərə böyük əhəmiyyət vermək və yapışqanlı qeyd vərəqlərindən istifadə etmək kinestik oxucuların əsas göstəricisidir.

Vizual intellekti yüksək olan oxucular oxuduqlarını filmlər kimi yadda saxlayır və ya mövcud biliklərindən istifadə edərkən xəyallarındakı filmləri sözlərlə ifadə edirlər. Bu oxucular oxuduqlarını sxem və ya qrafiklər şəklində də yaddaşlarında mühafizə edirlər.

Dinləmə intellekti yüksək olan oxucular, əsasən, sürətli oxucular kimi səciyyələnir və materialları ucadan təkrar-təkrar oxumağı sevirlər. Onlar məlumatları tez fəhm edir və suallara çevik cavab verirlər.

Bütün bunlar yalnız şagirdlərin öyrənmə üslubu haqqında məlumatlı olması deyil, həm də oxu zamanı onlara köməyin təşkil edilməsi üçün yararlıdır. Müxtəlif oxu üslublarının modelləşdirilməsi, şagirdlərə oxu zamanı boyalardan istifadə etmək şəraitinin

yaradılması strategiyalı oxucuların formalaşması istiqamətində görülməli mühüm işlərdir. Boyalardan istifadə etməyin yolunu, qrafiklər hazırlamağı, təlim materiallarını ucadan oxumağı şagirdlərə öyrətmək onların oxu bacarıqlarını yüksəldir. Mürəkkəb mətnlərin oxusu zamanı anlamaq məqsədinə nail olmaq üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etməklə şagirdlər daha da təkmilləşirlər.

Strategiyalı oxucu öyrənmək üçün başqaları ilə əməkdaşlıq edir.

Təlim ictimai baxımdan interaktiv bir fəaliyyətdir və şagirdlər öyrənmək məqsədilə bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmağa ehtiyac duyurlar. (Resnikç 1987) Qrup fəaliyyətləri təlimin təşkilində böyük əhəmiyyət daşıyır. Həyatda da insanların birlikdə fəaliyyət göstərməsinə tez-tez ehtiyac duyulur. Birlikdə çalışan şagirdlər bu cür fəaliyyətdən faydalanır və onlarda aşağıdakı bacarıqlar formalaşır:

- mövzu ilə bağlı düşünməyin müxtəlif yollarını aşkar edirlər;
- mürəkkəb tapşırıqların yerinə yetirilməsində bir-birinə köməklik göstərirlər;
- başqa şagirdləri hörmətlə dinləməyi öyrənir və eşitdikləri fikirlərdən yararlanırlar;
- qarşılıqlı şəkildə faydalanmağın yollarını aşkar edirlər;
- məsələ ilə bağlı rəylərini dəlillərlə müdafiə, eləcə də müxtəlif baxışları təsdiq etməyi öyrənirlər.

Əməkdaşlıq təlimini əhatə edən siniflərdə şagirdlər öyrənən icmaların üzvünə çevrilirlər. Bir yerdə işləyərkən onlar bir-birinin istedadına hörmətlə yanaşmağı və qarşılıqlı şəkildə bəhrələnməyi mənimsəyirlər.

Strategiyalı öyrənənlər mətnin kəsb etdiyi məzmunu fərdi və qrup şəklində müəyyənləşdirirlər. Onlar bir-biri ilə əməkdaşlıq edərkən müəllifin ismarıclarını anlamaq və ya dünyagörüşlərinin formalaşmasına nail olmaq məqsədi daşıyırlar.

Şagirdlərə qruplarda təlimi öyrətmək çox əhəmiyyətlidir. Onlar digərlərinin təlimini təşkil edənlər olanda öz təlimləri üçün də böyük məsuliyyət daşımağa başlayırlar. Çünki hər hansı məsələni kiməsə öyrədəndən sonra o, insanın özünə daha aydın olur. Strategiya-ya əsasən şagirdlərdən biri ucadan oxuyur, digəri isə onu dinləyir və oxunanları ümumiləşdirir. Mətnin oxusu başa çatdıqdan sonra cütlər vəzifələrini dəyişirlər. "Kitab müzakirələri" strategiyasına əsasən isə şagirdlər qruplarda oxuduqları kiçik və ya böyük mətnləri, eləcə də kitabları təhlil edirlər. Müzakirə zamanı onlar məzmunu daha yaxşı anlayır, biliklərini digər şagirdlərin bilikləri ilə müqayisə edir, qiymətləndirirlər.

Strategiyalı oxu şagirdi düşünmənin hər üç mərhələsinə cəlb edir.

Uğurlu təlim düşünmənin üç mərhələsində baş verir: təlimdən əvvəl, təlim prosesi zamanı və təlimdən sonra.

- I mərhələ – "Planlaşdırma mərhələsi" beyni təlimə hazırlayır.
- II mərhələ – "Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi" təlim zamanı düşünərək yadda saxlamağı təmin edir.
- III mərhələ – "Düşünmə mərhələsi" təlimdən sonra inteqrasiya edir, əlaqələndirir və fikirləri tətbiq edir.

Planlaşdırma mərhələsi təlimin ilk addımı olduğundan ən məsuliyyətli mərhələdir. Öyrənən tapşırığı təhlil edib təlimin daha səmərəli təşkili üçün planlaşdırma aparır. İlk hazırlıq nə qədər keyfiyyətli olarsa, şagirdin uğuru da o qədər yüksək alınar.

“Təlim prosesi” mərhələsi şagirdlərin düşünməsinə və təliminin nəticələrinin qiymətləndirməsinə təmin edən metakognitiv strategiyaların tətbiqini tələb edir. Şagird təlim zamanı düşünməsinə təmin edən qrafiklər tərtib edir və ya icmal hazırlayır. Bu vaxt müəllim nümayiş etdirilən filmi, aparılan təcrübəni saxlamaqla şagirdlərin diqqətini xüsusi məqamlara yönəldə bilər. İnformasiyalardan birini və ən mühümünü vurğulamaq üçün təlim prosesində şagirdləri saxlamaq, yoxlamaq, bilikləri möhkəmləndirmək və ümumiləşdirmək çox əhəmiyyətlidir.

“Təlimdən sonra” mərhələsində tətbiq edilən strategiyalar təlimdən sonra şagirdin düşünməsinin təşkilinə yönəldilir. Bu mərhələdə nail olunan nəticələrin təhlil və müqayisəsi, məsələ ilə bağlı şagirdlərin daha əhatəli düşünməsi, qənaətlərin ümumiləşdirilməsi əsas məqsəd kimi dəyərləndirilir.

Strategiyalı oxucu təlimin bu üç mərhələsi ilə yalnız tanış olmur, həm də onları oxu zamanı tətbiq edir, çünki oxu materialı oxudan əvvəl lazımi fəaliyyətlər yerinə yetiriləndə daha yaxşı dərk edilir. Təlim o zaman başlayır ki, oxucu məqsədi müəyyənləşdirsin, ilkin biliklərini təşkil etsin və təlimlə bağlı proqnozlaşdırma aparsın.

Strategiyalı oxucu bilir ki, oxunun interaktiv mərhələsi şagirdlərin oxu materialı ilə bağlı fikirlərinin yoxlanması və nizamlanması deməkdir və bu, dərk etmənin yüksəldilməsinə xidmət edir. Əgər hər hansı bir hissə anlaşıqlı deyilsə, şagirdlər oxunu saxlayır, həmin hissəni yenidən, aramla və ya ucadan oxuyur, kənarda sadə qələmlə qeydlər edirlər. Şagirdləri oxuduqları materiallarla bağlı suallar verməyə istiqamətləndirmək təlim prosesinin nizamlanmasında onlara kömək edir. Oxu zamanı indicə öyrənilmiş məsələləri artıq bilinən və ya proqnozlaşdırılan məsələlərlə müqayisə etmək imkanları yaranır. Strategiyalı oxucu təlim prosesinin əngəlləndiyi məqamı hiss edir və problemi aradan qaldırmağın yollarını bilir.

Con Dyui demişdir: “Biz gördüyümüz işlər haqqında düşünən zaman öyrənirik”. Strategiyalı oxucu oxuduğu materiallar üzərində düşünür, məqsədə çatıb-çatmadığı haqqında qərar qəbul edir, tapşırığı yerinə yetirir, əldə edilmiş yeni bilikləri mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

Oxu prosesinin istiqamətləndirilməsi üçün təlimin göstərilən səkkiz prinsipinin düşünlü müşəkildə əlaqələndirilməsindən şagird əhəmiyyətli dərəcədə faydalana və strategiyalı oxucuya çevrilə bilər.

ŞAGİRD NAILİYYƏTLƏRİNİN MƏKTƏBDAXİLİ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Təhsilin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsində əsas göstərici şagirdin təlim nailiyyətləridir. Qiymətləndirmə isə onu üzə çıxaran ən etibarlı mənbədir. Qiymətləndirmə təlim nəticələri ilə balanslaşan bir prosesdir. Təlim prosesinin təkmilləşdirilməsi, habelə dövlət təhsil standartlarının monitorinqinin həyata keçirilməsində də qiymətləndirmə bir mexanizm kimi əvəzolunmaz mövqeyə malikdir. Bu sistem hüquqi cəhətdən “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

2009-cu il 5 sentyabr tarixli 156 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 10 oktyabr tarixli 1633 nömrəli Fərmanının 3-cü hissəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin 28 dekabr 2018-ci il tarixli 8/1 nömrəli Kollegiya Qərarı ilə təsdiq edilmiş Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (məktəbdaxili qiymətləndirmənin) aparılması Qaydası ilə tənzimlənmişdir.

Qiymətləndirmənin ən əhəmiyyətli növü məktəbdaxili qiymətləndirmədir. Məktəbdaxili qiymətləndirmə məzmunca öyrənənin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması kimi qəbul edilir, şagird irəliləyişlərinin (geriləmələrinin) izlənilməsi (monitorinqi); təlim prosesində qərarların qəbulu; şagirdin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi; kurikulumun qiymətləndirilməsi məqsədlərinə xidmət edir. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şagirdin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi qəbul edilir.

Qiymətləndirmə prosesinin tətbiq edilməsinin səbəbi:

- təlim nəticələrinin və standartların mənimsənilməsi;
- şagirdlərin təlimə marağını yüksəltmək;
- şagirdin güclü və zəif cəhətlərini müəyyən etmək;
- şagird nailiyyətini dəyərləndirmək;
- şagirdin nəyə nail olduğuna əmin olmaq;
- şagirdin gələcək uğurlarının maksimallaşdırılması.

Qiymətləndirmələrin aparılmasında aşağıdakı prinsiplərə riayət olunur:

- məqsəduyğunluq;
- nailiyyətlərin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi;
- toplanılmış məlumatların keyfiyyətə müvafiqliyinin və etibarlılığının təmin olunması;
- qiymətləndirmədə şəffaflıq, ədalətlik, qarşılıqlı razılaşma və əməkdaşlıq;
- təlim fəaliyyətində qiymətləndirilmə nəticələrinin inkişafetdirici rolunun təmin olunması.

Prosesin tamlığı üçün şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi biri digərinin mövcudluğunu təmin edən və aparılmasına zəmin yaradan üç növü üzrə həyata keçilir:

- diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi);
- formativ (irəliləmə və geriləmələrin izlənməsi);
- summativ (yekun).

DİAQNOSTİK QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirməklə müəllim üçün məktəblilərin potensial imkanlarını, meyil və maraqlarını nəzərə alan təlim strategiyalarının seçilməsinə xidmət edir. O, öyrədən təlim strategiyasının müəyyənləşdirməsində əvəzolunmaz rola malikdir. Bir qayda olaraq, təhsil səviyyəsinin, dərslərin, tədris vahidlərinin əvvəlində sinifdəki şagirdlərin bilik və bacarıqları, həmçinin şagird bir ümumi təhsil müəssisəsindən digərinə köçürüldükdə, yeni sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi

yanaşmanı təmin etmək məqsədilə aparılır. İlk səviyyənin dəyərləndirilməsi zamanı müəllim aşağıda təqdim olunan konkret məzmunlu suala cavab tapmağı qarşısına məqsəd kimi qoymalıdır:

► Şagirdlər əsas bilik və bacarıqlara müəyyən dərəcədə malikdirlərmi?

İlin əvvəlində həyata keçirilən qiymətləndirmə şagirdə bəxş etdiyi xüsusiyyətlərə görə tamam başqa məzmun kəsb edir. Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdlərlə iş zamanı müəllimə pedaqoji fəaliyyətini tənzimləməyə, planlaşdırmağa yardım edir. Prosesin reallaşdırılmasında üsul və vasitələrin seçimi birbaşa müəllimdən asılıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, siniflər üzrə onlardan istifadə eynilik təşkil edə bilməz. Təlimə başlanılmadan öncə aparılan səviyyə müəyyənətmə ilə ilin davamında yeri gəldikcə aparılan diaqnostik qiymətləndirmə məzmunca fərqlənir. Məhz bu səbəbdən həmin üsul və vasitələrin seçimi müəllimdən xüsusi diqqət və yaradıcılıq tələb edir. Məsələn, birinci sinifdə diaqnostik qiymətləndirmə aparılarkən daha çox tapşırıqvermə, müsahibə, valideynlər və müəllimlərlə əməkdaşlıq üsulundan, çalışma, müəllimin qeydiyyat vərəqi, söhbət və müəllimin sorğu vərəqi vasitələrindən istifadə olunursa, digər siniflərdə isə uyğunluq aşağıdakı formada tənzimlənir: üsullar – şifahi sual-cavab, yazı, oxu, tədqiqat, test, sorğu, özünüqiymətləndirmə, rollu oyunlar; vasitələr – müəllimin müşahidə vərəqləri, bacarıqlar üzrə qeydiyyat vərəqi, mətnlər, ayrı-ayrı şagirdlərin hazırladığı layihə, test tapşırıqları, ayrı-ayrı şagirdlərin hazırladığı sorğu vərəqləri, özünüqiymətləndirmə vərəqləri, meyar cədvəli. Şagird nailiyyətlərinin diaqnozunun digərlərindən əsas fərqi müəllimin əvvəlki sinfin təlim standartlarından çıxan məqamları ön plana çəkməməsidir.

Diaqnostik qiymətləndirmə ilə bağlı bir məqamı xüsusi vurğulamaq lazımdır: onun nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, yalnız müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, yekunlar barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənləri tədris edən müəllimlər məlumatlandırılır. O, formativ və summativ qiymətləndirmələr üçün bazis, zəmin rolunu oynayır. Düzgün diaqnoz nəticəsində sonrakı fəaliyyətin aspektləri konkret olaraq müəyyənləşir.

FORMATIV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Formativ qiymətləndirmə təhsilalanın hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətlərini izləmək, bu prosesdə onun qarşısına çıxan çətinlikləri müəyyən edib onları aradan qaldırmaq məqsədilə aparılır. Formativ qiymətləndirmə şagird nailiyyətlərinin monitorinqi vasitəsilə tədrisin düzgün istiqamətləndirilməsinə xidmət edir. Müəllim formativ qiymətləndirmə vasitəsilə tədris prosesini tənzimləyir, şagirdlər tərəfindən məzmunun mənimsənilməsinə kömək edir. Formativ qiymətləndirmə zamanı tapşırıqvermə, müşahidə (*müəllim tərəfindən şagirdlərin yeni mövzuya olan maraq səviyyəsinin müəyyən edilməsi*) üsullarından istifadə olunur.

Yaxın keçmişə qədər uşağının məktəbli kitabçasında rəqəmli qiymət görməyə öyrəşən valideynin formativ dəyərləndirmənin mahiyyətini öz məzmununda dərk etməsi məsələsi hələ də müasir qiymətləndirmənin problemi olaraq qalır. Bunun həlli müəllimin pedaqoji ustalığından asılıdır. Prosesin düzgün tənzimlənməsi həm şagird, həm müəllim, həm də valideyn üçün hərtərəfli əlverişlidir. Yeni sistemin tətbiqinə qədərki dövrdə

təhsilalan gündəlikdə aşağı qiymət gördükdə təlimə marağı azalırdı və dərstdən uzaqlaşdı. “Qiymətsiz” qiymətləndirmə isə müəllim və valideynin birlikdə fəaliyyət göstərməsi ilə bu tip problemlərin aradan qalxmasına zəmin yaradır və şagirdin irəliləməsini təmin edir. Belə ki məktəbli kitabçasında qeyd olunan “tarixi faktları şərh edir” ifadəsi (verbal dəyərləndirmə) özlüyündə hər üç tərəfin qarşılıqlı əlaqəsinin düzgün qurulmasına təkan verir, çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına zəmin yaradır.

Formativ rəsmi qiymətləndirmə olmadığından nəticələr məktəbli kitabçasında şagirdin idraki və hərəkəti fəaliyyətinin səviyyələrinə uyğun sözlərlə ifadə olunur. Heç bir rəqəm və ya simvollar, “mənimsəyir”, “mənimsəmir”, “bilir”, “bilmir”, “yaxşı”, “orta”, “zəif” və sair bu kimi ifadələrdən istifadə edilmir. Müəllim dərs ilinin yarımillərinin sonunda “Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri”ndəki qeydlər əsasında təhsilalanın yarımillik fəaliyyətinin qısa təsvirini hazırlayır və həmin təsvir təhsilalanın ümumi təhsil müəssisəsindəki fərdi qovluğunda saxlanılır.

Formativ qiymətləndirməni həyata keçirən müəllimin aşağıda qeyd olunanları bilməsi məqsəddəuyğundur:

- Fənn üzrə hər bir dərs müəyyən məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edir.
- Hər dərstdə müəllim təlim prosesini şagirdlərin məzmun standartlarının tələblərinə uyğun bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə yönəltməlidir.
- Şagirdlər fəaliyyətlərində potensial imkanları daxilində həmin bacarıqlara yiyələnmənin müxtəlif səviyyələrini nümayiş etdirə bilərlər.
- Müəllim əvvəlcədən hazırladığı qiymətləndirmə meyarları əsasında şagirdlərin müşahidə oluna biləcək fəaliyyət səviyyəsini zəif, orta, yüksək olmaqla qruplaşdırmalı və şagirdin adının qarşısında fəaliyyətinə uyğun müvafiq qeydlərini yazmalıdır. Formativ qiymətləndirmədə müəllim əvvəlcədən proqnozlaşdırmadığı və dərs prosesində müşahidə etdiyi fəaliyyətləri də uyğun ifadələrlə təsvir edə bilər.

SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

Summativ qiymətləndirmə hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilalanların əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunması məqsədilə aparılır. Summativ qiymətləndirmə aşağıdakı iki formada aparılır:

1. Hər bir fənn üzrə dərslərdə nəzərdə tutulmuş hər bölmənin daxilində və ya bölmənin sonunda keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmə;
2. Hər yarımilin sonunda keçirilən böyük summativ qiymətləndirmə.

Summativ qiymətləndirmədə tapşırıqvermə üsulundan istifadə olunur. Kiçik summativ qiymətləndirmə II–XI siniflərdə bütün fənlər üzrə hər yarımildə 3 dəfədən az 6 dəfədən çox olmamaqla müəllim tərəfindən aparılır. Hər fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmələrin aparılacağı tarix haqqında məlumat tədris ilinin birinci həftəsi ərzində fənn müəllimləri tərəfindən təhsilalanlara çatdırılır.

limi tərəfindən sinifdə təhsilalanlara elan olunur. Hər bir fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmə həmin fənnin tədris olunduğu 1 (bir) dərs saati ərzində aparılır.

Yeddinci siniflərdə ümumi tarixdən böyük summativ qiymətləndirmə yalnız müəssisənin Pedaqoji Şurasının qərarı ilə keçirilə bilər. Pedaqoji Şuranın müvafiq qərarı dərs ilinin əvvəlində qəbul edilir və təhsilalanlara elan edilir.

Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələr 100 ballıq şkala ilə ölçülür. Summativ qiymətləndirmədə istifadə olunan suallar hər bir sinif və fənn üzrə 4 səviyyədə tərtib edilir. 1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə isə ən yüksək səviyyəni əks etdirir. Suallar müxtəlif mürəkkəblilik səviyyəsində hazırlanır. 1-ci və 2-ci səviyyəyə təhsilalanların əksəriyyətinin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. 3-cü və 4-cü səviyyəyə daha hazırlıqlı şagirdlərin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. Səviyyələr üzrə sualların qiymətləndirmə ballarının 100 ballıq şkalada bölgüsü aşağıdakı kimi nəzərdə tutulur:

- 1-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir;
- 2-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 3-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 4-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir.

Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə topladığı balların 2, 3, 4, 5 qiymətlərinə uyğunluğu aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir:

No	Şagirdin yerinə yetirdiyi tapşırıqların faizlə miqdarı	Şagirdin qiyməti
1	[0% – 30%]	2 (qeyri-kafi)
2	[30.01% – 60%]	3 (kafi)
3	[60.01% – 80%]	4 (yaxşı)
4	[80.01% – 100%]	5 (əla)

Summativ qiymətləndirməni aparmaq üçün müəllim aşağıda qeyd edilən bilik və bacarıqlara malik olmalıdır:

- summativ qiymətləndirmənin tətbiqi bacarığı;
- qiymətləndirmə standartlarının mahiyyətini nümunələrlə şərh etmək;
- qiymətləndirmə standartlarından istifadə yollarını bilmək.

Diaqnostik qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Çalışmalar;
- Müəllimin qeydiyyat vərəqi (şagirdlə, müvafiq hallarda qrup, yaxud siniflə aparılan şifahi yoxlama zamanı müəllimin öyrənmək (diaqnoz qoymaq) istədiyi məsələnin yazıldığı vərəq;
- Söhbət və müəllimin sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq).

Formativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Müşahidə vərəqləri;
- Şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Çalışmalar;
- Söhbət, sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq);
- Dinləmə üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyarlar cədvəli;
- Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası;
- Meyarlar cədvəli;
- Test tapşırıqları;
- Özünüqiymətləndirmə vərəqləri.

Summativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Yoxlama yazı işləri üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş meyarlar cədvəli;
- Şifahi sorğu üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Test tapşırıqları;
- Tapşırıq, çalışma;
- Rəsmlər, hazırlanan məmulatlar və digər əl işləri.

Hazırda test tapşırıqları qiymətləndirmə vasitəsi kimi genişmiqyaslı şəkildə tətbiq olunsa da, müəllim diaqnostik, formativ və hətta summativ qiymətləndirmədə yalnız bir üsula məxsusi aludəçilik göstərməməli, şagirdlərin şifahi və yazılı nitq bacarıqlarını, məntiqi təfəkkürünü, müstəqil düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirən üsullardan – layihə (qiymətləndirmə vasitəsi – şagirdlərin təqdimatı və müəllimin tərtib etdiyi meyarlar cədvəli), şifahi sorğu (qiymətləndirmə vasitəsi – şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi) da istifadə etməlidir.

Test tapşırıqlarının yalnız davamlı şəkildə deyil, yeri gəldikcə tətbiqi tövsiyə olunur. O cümlədən testlərin hazırlanması məsələsinə də ciddi diqqət yetirilməlidir. Testlərin hazırlanmasına qoyulan tələblər:

- Psixometrik tələb;
- Metodoloji tələb.

Bütün qeyd olunan fikirlər nəzərə alınaraq Azərbaycan tarixi fənni üzrə test planını təqdim edək:

Azərbaycan tarixi fənni üzrə test planı									
Mətnlər	Bacarıqlar								
	Fərqləndirmə	Əlaqəqurma	Nümunə göstər-mə	İzləmə	Xülasəetmə	Şərhetmə	Müqayisəetmə	Təxminetmə	Qruplaşdırma
Məlumatlandırıcı mətn	ÇS 1 sual	DY 1 sual			AC 1 sual	AC 1 sual	ÇZS 1 sual		
Mənbə	ÇZS 1 sual		AC 1 sual		DY 1 sual			ÇS 1 sual	
Xronologiya			DY 1 sual	ÇZS 1 sual					AC 1 sual
ÇS = Çoxseçimli DY = Doğru-Yanlış ÇZS = Çarpazseçimli AC = Açıq cavablı tapşırıq									

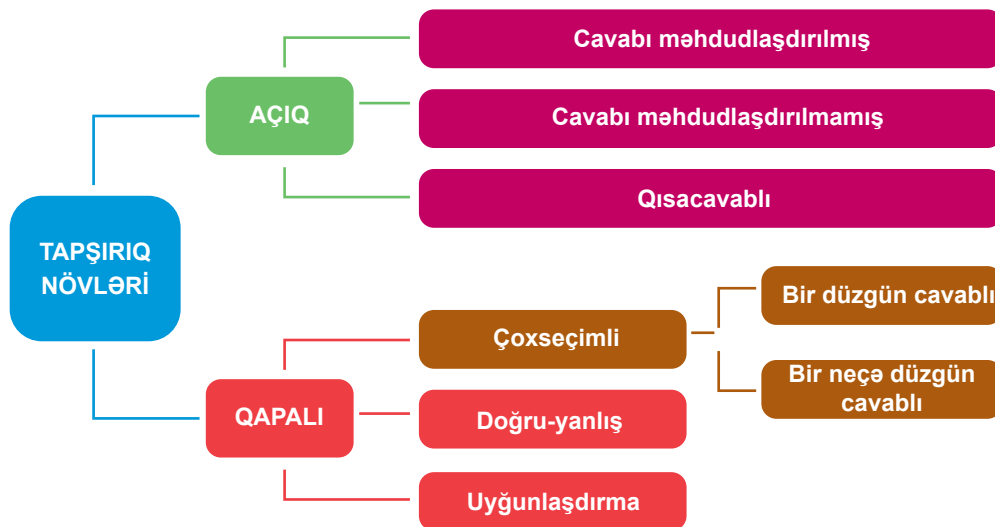
Azərbaycan tarixi fənni üzrə testlər hazırlanarkən aşağıdakı cəhətlər nəzərdə tutulmalıdır:

- Məlumatlandırıcı mətndə obyektiv və subyektiv ifadələri ayırd etmək;
- Mətndə açıq verilmiş situasiyalar üçün səbəb-nəticə əlaqələrinin qurulması;
- İnformasiyaya şərhlər vermək;
- Mətn içində verilmiş dolaylı məlumatlara əsaslanaraq səbəb-nəticə əlaqəsi qurmaq;
- Mətndəki sətiraltı verilmiş məlumatlardan nəticə çıxarmaq;
- Mətndə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq yer, zaman, şəxslər və bunlarla bağlı amilləri müqayisə etmək;
- Mətndə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq önəmli olan faktları ayırd etmək;
- Mətndə dolaylı ifadələrlə verilmiş məlumatları birləşdirərək ümumiləşdirmələr aparmaq;
- Mətndə sətiraltı verilən cümlələrdən çıxış edərək fərqli yanaşma ifadə edən fikirləri təxmin etmək.

Nümunələr hazırlanarkən konkret istiqamətlərə diqqət edilməlidir. Bu, uyğunluğu təmin etmək üçün çox vacibdir:

- Tapşırıq yalnız bir idraki prosesi ölçürmü?
- Tapşırıq nəzərdə tutulan idraki prosesi ölçürmü?
- Tapşırıqda yoxlanılması istənilən xüsusiyyətə arzuolunmaz amillər qarışdırılıbmı ki?
- Tapşırığın növü ilə yoxlanılan bacarıq arasında uyğunluq varmı?
- Tapşırığın növləri düzgün seçilibmi?

Tapşırığın növlərini özündə əks etdirən sxemə əsasən məqsədəuyğun seçim etmək olar.

Açıq cavablı tapşırıq

Cavabı məhdudlaşdırılmış

Şagirddən cavabın keyfiyyətinə, uzunluğuna və ya quruluşuna dair məhdudiyyətlər qoyması tələb olunur. Yüksək idraki bacarıqların nümayiş etdirilməsinə imkan verilir (tətbiq, analiz, sintez, qiymətləndirmə, təşkilətmə, orijinal yanaşma və yaradıcılıq).

Cavabı məhdudlaşdırılmamış

Cavabın keyfiyyətləri və uzunluğu baxımından şagirdlərə sərbəstlik verilir. Şagird özü fikirləşib yazmalıdır. Cavablara məhdudiyyət qoyulmur. Cavabları “tamamilə doğru”, “tamamilə yanlış” kimi təsnif etmək, çətinlik səviyyəsini təyin etmək çətinidir. Təsədüfi uğur ehtimalı aşağıdır.

Qısacavablı tapşırıqlar

Hər hansı bir mövzu ilə bağlı faktoloji bilikləri qiymətləndirmək üçün istifadə edilir.

Qapalı cavablı tapşırıq

Çoxseçimli tapşırıq

Bir sual mətni və bu suala cavab qismində bir və ya bir neçəsi doğru, qalanları yanlış olan distraktordan ibarətdir. Suallarda həqiqi sual cümləsi vasitəsilə şagirdə sual verilə bilər. Bir mövzu, hadisə, vəziyyət, problem, xəbər, düşüncə və s. verərək onunla bağlı sualın da soruşulması mümkündür.

Doğru-yanlış tipli tapşırıq

Tapşırıq verilən mülahizənin doğru və ya yanlış olduğunun təyin edilməsidir.

Uyğunlaşdırma tapşırıqları

Çoxseçimli və doğru-yanlış tipli tapşırıqların sintezidir. Cavablandırma prosesi iki dəst hələdə olan soruşulanlar və cavablar arasında doğruluq əlaqəsinin qurulmasına əsaslanır.

Qiymətləndirmə üçün meyarların işlənilib hazırlanması

Müəllim üçün ən çətin və eyni zamanda ən vacibi həm ayrı-ayrı şagirdlərin işini, həm də bütövlükdə kiçik qruplardakı işi kifayət qədər obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən qiymətləndirmə meyarları tərtib etməkdir.

Qiymətləndirmə “qarşılıqlı əlaqə” yaratmalı, yəni şagirdlərlə müəllimlərin bir-birlərini yaxşı başa düşməsinə imkan verməlidir. Buna görə müəllim işlənilib hazırlanmış qiymətləndirmə meyarları ilə şagirdləri də tanış etməlidir. Bundan əlavə, müəllim xahiş edə bilər ki, şagirdlərin özləri kiçik qruplarda “əla”, “yaxşı” və “kafi” qiymət meyarlarını müəyyənləşdirsinlər və sonra siniflə birlikdə bunları müzakirə etsinlər.

Düzgün tərtib edilmiş qiymətləndirmə meyarları obyektiv qiymətləndirməyə kömək etməlidir. Bu meyarların əsasında müəllimlər bu və ya digər şagirdin işlərini eyni mövqedən qiymətləndirə bilərlər.

Şagirdlərin özünüqiymətləndirmə metodundan istifadəsi də müəllim üçün çox faydalıdır; özünüqiymətləndirmə prosesi, məsələn, sorğu vərəqləri və anketlərin doldurulması formasında keçirilə bilər. Şagirdlərin öz fəaliyyətlərini qiymətləndirməsi çox vacibdir, belə ki bu, onları öz davranışlarına yüksək məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edir, obyektivlik hisslərini tərbiyə edir, münasibətlərini düzgün və qarşılıqlı anlaşma prinsipləri üzərində qurmağı öyrədir. Bu halda özünüqiymətləndirmə və kənardan verilən qiymətlər arasındakı fərq qrup və fərd üçün zəngin informasiya mənbəyi rolunu oynaya bilər.

Yekun qiymət şagirdin özünüqiymətləndirməsindən və müəllimin verdiyi qiymətin toplanmasından yaranır.

Qiymətləndirmənin müxtəlif üsul və formaları

Aşağıda qruplardakı işin, təqdimatda iştirakın və s. qiymətləndirilməsinin bəzi forma və meyarları, habelə fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə keçən dərslərdə müəllimin öz şagirdlərinin özünüqiymətləndirməsi üçün istifadə etməli olduğu vərəqlər göstərilir.

Müəllimlər öz qiymətləndirmə sistemlərini yaradarkən bunlardan tövsiyə qismində istifadə edə bilərlər. Bu zaman hər bir sinfin, məktəbin özünəməxsus cəhətləri nəzərə alınmaqla mövcud meyarlar müxtəlif variantlarda tətbiq edilə, onlara əlavələr oluna və istənilən şəkildə dəyişdirilə bilər.

Təqdim edilmiş informasiyanın qiymətləndirilməsi

İnformasiyanın toplanması və təhlili kimi qabiliyyətlərin qiymətləndirilməsi üçün 5 bal sistemindən istifadə etmək məsləhət görülür.

A) İnformasiyanın təqdim edilməsi:

- Həmişə dəqiqdir – 5
- Əsasən, dəqiqdir – 4

- Kifayət qədər dəqiq deyil – 3
- Qeyri-dəqiqdir – 2
- İnformasiya yoxdur – 1

B) İnformasiyanın təhlili aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilə bilər:

Empirik səviyyə: şagird hadisələri təsvir edir, lakin onların mahiyyətini başa düşə bilmir;

Nəzəri səviyyə: daha yüksək səviyyədir. Belə ki bu halda şagird nəinki hadisəni təsvir edir, həm də mahiyyətini izah edərək nəticə çıxarmağı bacarır.

Dəyərlərin qiymətləndirilməsi

Müəllim üçün ən çətin dəyərlərin qiymətləndirilməsidir, çünki dəyərlərin heç də hamısı bir dərs daxilində bütün şagirdlər tərəfindən mənimsənilə bilməz.

Ola bilər ki, onlar bu və ya digər şagirdin şəxsi baxışları sisteminə də uyğun gəlməsin. Buna görə də dəyərlərin dərk edilməsi və şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi üçün müəyyən vaxt lazımdır. Müəllim qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin mövcud problemə yanaşmasına və ya başqa sözlə desək, “mənəvi baxışların genişliyi”nə üstünlük verməli və qiymətləndirməni bunun əsasında aparmalıdır.

A) “Mənəvi baxışların genişliyi”nin qiymətləndirilməsi meyarları:

- Şagird yeni ideyaları və yeni fəaliyyət növlərini mənimsəyə bilirmi?
- O, işdə yeni metodlardan istifadə etməyə hazırıdır?
- O, müzakirə və mübahisə zamanı faktları duyğulardan yüksək tutmağı bacarırmı?
- O, yeni faktlarla əlaqədar öz fikrini dəyişirmi?
- O hər kəs barəsində ədalətlə fikir yürüdüürmü?
- O, məsələnin bütün cəhətlərini nəzərdən keçirirmi?
- O, stereotip və qərəzli rəylərə meyil göstərmirmi?

B) Dəyərlərin inkişafında özünüqiymətləndirmə.

Dərsin sonunda müəllim cədvəlləri paylayır və şagirdlərə aşağıdakı suala cavab verməklə cədvəli doldurmağı təklif edir:

Sadələnlərlə bağlı öz şəxsi keyfiyyətlərini necə qiymətləndirirsən?

Meyarlar	A – əla	B – yaxşı	C – kafi	D – qeyri-kafi
Başqalarına hörmət				
Başqalarına maraq				
Dinləmək bacarığı				
Başqalarının ehtiyaclarına humanist yanaşma				
Başqaları haqqında ədalətlə fikir yürütmə				

Əməkdaşlıq				
Hərəkət etməzdən qabaq düşünmək				
Düzlük				
Səmimiyyət				
Başqalarına kömək				
Səhvin etirafı				

Qruplarda işin qiymətləndirilməsi

A) Qrupda işləmək bacarığını əhəmiyyətinə görə sıralama metodu ilə qiymətləndirmək olar: şagirdə hər bir qiymətləndirmə meyarına görə müvafiq bal (2-dən 5-ə qədər) verilə bilər.

Qrupda işləmək bacarığının qiymətləndirilməsi meyarı aşağıdakı cədvəldə verilib:

əla qiymət (5) – şagird bu bacarığı həmişə nümayiş etdirdikdə; *yaxşı qiymət (4)* – tez-tez nümayiş etdirdikdə; *kafi qiymət (3)* – hərdən nümayiş etdirdikdə; *qeyri-kafi qiymət (2)* isə bu bacarığı, demək olar, heç vaxt nümayiş etdirmədikdə verilir.

Müəllim konkret vəziyyətdən asılı olaraq bəzi meyarlara əlavələr edə, yaxud onları dəyişdirə bilər. Aya, rübə və ya yarımilliyə görə ümumi orta bal şagirdin mövcud qiyməti sayılmalıdır.

Qrupda işləmək bacarığı	Həmişə – 5	Tez-tez – 4	Bəzən – 3	Demək olar, heç vaxt – 2
Qrupda şifahi müzakirələrdə iştirak edir.				
Başqalarının sözünü kəsmədən dinləyir.				
Qrupun digər üzvlərinin danışdıqlarını təkrar nəql edə bilər.				
Qrupun işi üçün zəruri olan tapşırıqları yerinə yetirir.				
Qrupun digər üzvlərini ümumi işə cəlb edir.				

B) Şagirdin öz işinə və qrupun fəaliyyətindəki iştirakına verdiyi qiyməti nəzərə almaq faydalıdır.

Şagirdin özünüqiymətləndirmə vərəqi

Ad, soyad.....

Tarix.....

Qrupun işində fəaliyyətinizi müvafiq bal ilə (1-dən 5-dək) qiymətləndirin:

- Tapşırığı başa düşdüm və başqalarına izah etdim.
- Başqaları ilə əməkdaşlıq etdim.
- İşin müəyyən hissəsini yerinə yetirdim.
- Fəallıq göstərdim və vaxtdan səmərəli istifadə etdim.
- İdeyalarımı qrupla bölüşdüm.
- Mənbələrdən istifadə etdim.

C) Özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə şagirdlər həm də qrupun işini bütövlükdə, yəni qarşıya qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən necə gəldiyini müəyyənləşdirərək qiymətləndirə bilirlər.

Qrupun özünüqiymətləndirmə vərəqi

Qrupun iş ovqatı necədir? (Bunu rənglə ifadə etmək olar.)

.....

Problemin həllində hamı fəallıq göstərə və ona öz töhfəsini verə bilibmi?

.....

Kimlər passiv, kimlər fəal olub?

.....

Qrupun işi hamını təmin edibmi?

.....

Qrup öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilib, ya yox?

.....

Qrup təqdimatının qiymətləndirilməsi

Təqdimatın hər bir növünün öz qayda və ənənələri var. Məsələn, şifahi təqdimatın qiymətləndirilməsi zamanı səsin imkanlarından, jestlərdən bacarıqla istifadə olunması, foto və videomaterialların nümayiş etdirilməsi və s. bu kimi amillər nəzərə alınır. Təqdimatın qiymətləndirilməsi üçün meyarların hazırlanması zamanı aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınmalıdır:

Biliklər: faktlar, problemlər, anlayışlar, ideyalar

Əqli vərdişlər: təhlil, qiymət, göstəricilərin sintezi, yəni məntiqlə düşünmək qabiliyyəti

Kommunikativ vərdiş: informasiyanı aydın şəkildə təqdim etmək bacarığı

A) Qrupların təqdimatının dörd səviyyə üzrə qiymətləndirilməsi

Aşağıdakı cədvəldə şifahi təqdimatın qiymətləndirilməsinin dörd səviyyədən ibarət meyarları təklif olunur. Müəllimin istəyindən asılı olaraq bunlar dəyişdirilə bilər. Onlara müəyyən əlavələr edilməsi də mümkündür.

Meyarlar	IV səviyyə	III səviyyə	II səviyyə	I səviyyə
Əsas anlayışlar, problemlər, mövzular, ideyalar	Mükəmməl surətdə seçilir, dəqiq tərfi və təsviri verilir.	Yaxşı seçilir, tərfi və təsviri verilir.	Seçilir, tərfi verilir və təsvir edilir.	Seçilmir və ya təsviri qarışıq verilir.
Faktlar, informasiya	Yanlışlıqlar yoxdur.	Kiçik yanlışlıqlar var.	Səhvlər var.	Yoxdur və ya qeyri-dəqiqdir.
Problemə aid göstəricilərin toplanması	Məntiqə seçir və hər şeyi təşkil edir.	Məntiqə seçir və bir hissəsini təşkil edir.	Problem üzrə az göstərici tapır.	Problem üzrə göstərilən tapşırıq çox qarışıqdır.
Nəticə çıxarmaq bacarığı	Göstəricilərə əsaslanır.	Göstəricilərə əsaslanan məlumatlı nəticələr çıxarır.	Yarımçıq nəticələr çıxarır.	Nəticələr yoxdur və ya dəqiq deyil.

Səviyyələr arasında fərqlər şagirdlərin öz biliklərini nümayiş etdirə bilmələri, yəni nə dərəcədə səylə öyrənmələri, faktlardan və detallardan nə qədər dürüst və yerində istifadə etmələri ilə izah olunur.

4-cü və 3-cü səviyyələr: şagirdlər anlayışların, problemlərin, ideyaların tərifini verə və bunları izah edə bilər, faktlar arasında qarşılıqlı əlaqəni başa düşür, göstəricilərin qiymətləndirilməsi üçün əqli vərdislərdən istifadə edirlər (müqayisə, qarşıqoyma, səbəb-nəticə əlaqələri, başlıca amilin müəyyən olunması və s.). Təqdimat zamanı material aydın və dürüst təsvir edilir, nümunə və misallar öz yüksək keyfiyyəti, çıxarılan nəticələr öz məntiqi və savadlılığı ilə seçilir.

2-ci və 1-ci səviyyələr: şagirdlər əsas anlayışları, problemləri izah edə bilmir, faktlar arasında qarşılıqlı əlaqələri yaxşı başa düşmür, faktlardan yersiz istifadə edir, bəzən isə onları hesaba almırlar. Problemin mahiyyətini açmaqda, nəticələri savadlı və qısa ifadə etməkdə çətinlik çəkir, təqdimatın keçirilmə qaydalarına lazımı diqqət yetirmirlər.

B) Təqdimat mərasimini şagirdlərin özləri də qiymətləndirə bilərlər. Onlar aşağıda göstərilmiş vərəqi doldururlar. Əgər bunu təqdimatı keçirən qrupun üzvləri edirlərsə, o zaman bu, özünüqiymətləndirmə sayılır.

Qrup təqdimatında özünüqiymətləndirmə vərəqi

Qrupun üzvləri.....

Tarix.....

Təqdimatın adı.....

1-dən 5-dək ballar verin.

- Qrup üzvlərinin hazırlığı və təşkili qənaətbəxş idi.....
- Qrupun hər bir üzvünün öz konkret mövzusu var idi.....
- Hamı əlbir və ahəngdar işləyirdi
- Qrup bütün sinfi fəal olmağa sövq edirdi.....
- Qrupun hər bir üzvü səbirli idi və öz yoldaşlarına kömək edirdi.....
- Qrup təqdimat üçün bir neçə üsuldən istifadə etmişdi.....

Essenin qiymətləndirilməsi

Esseni adi məktəb inşası kimi ənənəvi üsulla qiymətləndirmək olar. Müəllim aşağıda göstərilən dəyərləndirmə meyarlarından da istifadə edə bilər:

- Esse əsasında mövzunun mahiyyətinin tam açılması;
- Faktların və dəlillərin köməyi ilə şəxsi fikrin inandırıcı şəkildə əsaslandırılması;
- Terminlərdən, faktlardan düzgün istifadə olunması;
- Mülahizələrin aydınlığı və ziddiyyətlərin olmaması, fikrin ardıcılığı.

Diskussiyanın qiymətləndirilməsi

Diskussiyanın qiymətləndirilməsi zamanı müəllim şagirdlərin öz fikirlərini təqdim etməsinə, dəlil və sübutların inandırıcı olmasına, polemika bacarıqlarına daha çox diqqət yetirməlidir.

A) Diskussiyaların qiymətləndirilməsinin 1-dən 5-dək müsbət ballara layiq görülməsinə bəzi parametrlərini təklif edirik:

- mənbələrdən istifadə bacarığı;
- mülahizələrin məntiqiliyi, ziddiyyətlərin olmaması;
- polemika bacarığı;
- sual vermək, diskussiya üzrə rəqibin dəlillərini zəiflədən əks-dəlillər tapmaq məharəti;
- dəlillərin inandırıcı olması.

Mənfi ballar (1-dən 5-dək) aşağıdakı parametrlərlə ölçülə bilər:

- mövzuya aid olmayan mülahizə;
- limitdən artıq vaxtdan istifadə;
- başqa şəxslərə əngəl törədilməsi;
- şəxsiyyətə qarşı hücum (şəxsiyyətə toxunmaqla tənqid).

B) Diskussiya iştirakçısının özünüqiymətləndirmə vərəqi

Ad, soyad.....

Tarix.....

Qrupda işləmək bacarığı	Həmişə – 5	Tez-tez – 4	Bəzən – 3	Demək olar, heç vaxt – 2	Heç vaxt – 1
Fəal iştirak edirdi.					
Tapşırıqları yerinə yetirirdi.					
Öz ideyalarını dəqiq izah edirdi.					
Başqalarını dinləyir və dəstəkləyirdi.					

Mən bugünkü diskussiyaya hazır gəlmişəm: HƏ YOX

FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYANIN ZƏRURİLİYİ

İnteqrasiya müasir təlimin əsas prinsipi kimi öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Azərbaycan tarixi fənninin tədrisində də fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin tətbiqi əsasdır və təlimin interaktivliyini təmin etmək üçün başlıca amildir. Ənənəvi təlimdə şagirdlərə daha çox faktlar toplusu verilir və onları əzbərləmək tələb olunurdu. Nəticədə onlar lazım olmayan məsələləri də öyrənmək məcburiyyətində qalırdılar. İnteqrativ kurikulum isə fənn sahələrinin kombinasiyasını özündə əks etdirməklə şagirdi obyektə deyil, subyektə çevirir. Burada təhsilin məqsədinə hadisə və təzahürləri öyrənmək və bilmək deyil, həm də əldə olunmuş bilik, bacarıq və dəyərlərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək, araşdırmaları təkmilləşdirmək, anlamaq, onlarda birbaşa şəxsi iştirak daxildir. Bu cür yanaşma öyrənmə zamanı müxtəlif fənlər arasında bilik və konsepsiya səviyyəsində dəyərli əlaqələr yaratmağa köməklik göstərir.

İnteqrasiya necə həyata keçirilməlidir? İnteqrasiya çox zaman biliklərin əlaqələndirilməsi formasında reallaşdırılır. Burada bir fakt haqqında biliyə həmin fakt haqqında başqa fənlərdə verilən məlumat da əlavə olunur. Müasir dövrdə inteqrasiyaya tamamilə başqa cür yanaşılır. Digər fənlərdə olduğu kimi, bu fənn kurikulumunda da inteqrasiya fəndaxili əlaqələr (üfüqi inteqrasiya), fənlərarası əlaqələr (şaquli inteqrasiya) şəklində həyata keçirilir. Bu inteqrasiya məzmun xətləri, siniflər üzrə gözlənilən təlim nəticələri və məzmun standartları arasında (bilik və bacarıqlar sistemində) reallaşdırılır. Çünki ümumi orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlarla tam orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlar məzmun etibarilə bir-biri ilə sıx əlaqəlidir, biri digərini tamamlayır və inkişaf etdirir.

Azərbaycan tarixi fənninin tədrisi prosesində iki tip inteqrasiya tətbiq etmək məqsəduşudur. Birinci tipə fənn daxilində (şaquli və üfüqi) inteqrasiya, ikinci tipə isə fənlərarası (üfüqi) inteqrasiya daxildir. Birinci tip inteqrasiya özündə aşağıdakı modelləri birləşdirir:

- Fraqmentləşdirilmiş (hissələrə bölünmüş) inteqrasiya;
- Əlaqəli inteqrasiya;
- Sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) inteqrasiya.

Kurikulumun ənənəvi planlaşdırma və təşkili modeli olan fraqmentləşdirilmiş integrasiya, digər fənlərdə olduğu kimi, Azərbaycan tarixinin də müstəqil tədris sahəsidir. Ümumi orta və tam orta təhsil pillələrində Ümumi tarix ayrıca fənn kimi tədris olunur. Bu modeldə fraqmentlənmə olmasına baxmayaraq, Azərbaycan tarixi fənni daxilində tədris prioritetlərini sistemli təşkil etmək, üst-üstə düşmə və yüklənmə hallarını azaltmaq üçün integrasiya mövzuların, bacarıqların və konsepsiyaların sıra ilə qeyd olunması və dəyərləndirilməsi ilə başlana bilər. Məsələn, 11-ci sinifdə “Yenidənqurma” və “aşkarlıq” siyasətinin iflasa uğraması” və “Azərbaycan SSR İkinci Dünya müharibəsi illərində” mövzuları bu qəbildəndir. Bu mövzuların integrasiyası şagirdlərə Azərbaycan tarixinin həmin dövrünü tam halda dəyərləndirməklə yanaşı, hadisə və təzahürlər arasında oxşar və fərqli prosesləri müqayisə edərək səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək imkanı verir. Bu integrasiya modeli məzmun, konsepsiya və bacarıqların şaquli əlaqələndirilməsinin sadə forması da ola bilər.

Əlaqəli integrasiya modeli Azərbaycan tarixi fənni daxilində diqqəti mövzulara, bacarıqlara və konsepsiyalara yönəldir. Bu modeldə fənn daxilindəki mövzular, bacarıqlar və konsepsiyalar arasındakı əlaqələr aydın şəkildə qurulur. Məsələn, insanlar arasında bərabərsizliyin yaranmasının nəticəsi olaraq sosial qrup və təbəqələrin meydana çıxması ilk dövlət qurumlarının və dövlətlərin yaranması ilə, onlar da, öz növbəsində, xalqın fiziki və mənəvi varlığının qorunması üçün tariximizin bütün mərhələlərində müstəqil dövlətçiliyə malik olmaq və s. ilə əlaqələndirilir. Bu modelin üstünlüyü ondadır ki, hər bir sinifdə, hər bir təhsil mərhələsində dövlətçilik və onun qorunması konsepsiyası sistemləşdirilir və genişləndirilir. Bu da, öz növbəsində, fənn daxilində mövzuların və bacarıqların əvvəlkilərə istinad olunaraq yenidən nəzərdən keçirilməsinə və mənimsənilməsinə gətirib çıxarır.

Sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) modelə çox vaxt **“yuva” modeli** də deyirlər. Azərbaycan tarixinin integrativ kurikulumunda bu modeli əlaqələndirmələrin və ya kombinasiyaların açıq şəkildə qurulması yolu ilə tətbiq etmək mümkündür. Bu zaman əsas diqqət fənnin daxilində çoxşaxəli bacarıqlara (sosial bacarıq, düşünmə bacarığı və məqsədyönlü bacarıq) yönəldilməsinə şərait yaranır. Məsələn, müəllim dövrə aid sənədlərin təhlili əsasında “Müstəmləkəçilik əleyhinə çıxışlar. Milli demokratik hərəkat” mövzusunda esse yazılmasına nail ola bilər. Bu modelin tətbiqi eyni vaxtda müxtəlif sahələrə diqqətin yönəldilməsinə, əhatəli və məqsədyönlü bilik əldə olunmasına şərait yaradır.

İntegrasiyanın ikinci tipi fənlər arasında tətbiq olunur. Bu zaman Azərbaycan tarixinin ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində Ana dili, Ədəbiyyat, İnformatika, Ümumi tarix, Coğrafiya və s. fənlərlə integrasiyası mümkündür. Azərbaycan tarixinin integrativ kurikulumunda fənlər arasında integrasiyasının aşağıdakı modellərini tətbiq etmək olar:

- ardıcıl (sıralanmış) model;
- ümumi (ortaq) model;
- zəncirvari (hörülmüş) model.

Azərbaycan tarixi fənninin Ümumi tarix fənni ilə integrasiyası daha çox ardıcıl (sıralanmış) modelin tətbiqi nəticəsində reallaşdırılır. Hər iki fəndə çoxlu oxşar bölmələr və mövzular vardır ki, onlar ayrı-ayrılıqda tədris olunur. Lakin elə planlaşdırmaq olar ki

(bunun üstün cəhəti həmin fənlərin eyni müəllim tərəfindən tədris olunmasıdır), əlaqəli konsepsiyalar, biliklər, bacarıqlar eyni vaxtda öyrənilsin. Bu cür integrasiyanın həyata keçirilməsi üçün kurikulumda dair sənədlərdə məzmun hökmən balanslaşdırılmalıdır. Bu zaman standartın standartla uyğunluğu mütləq nəzərə alınmalıdır.

Ümumi model iki müxtəlif fənni vahid istiqamət üzrə bir araya gətirir. Bu modelə əsasən, integrasiya apara bilmək üçün fənn müəllimləri təlim prosesinə fənlərarası mövqedən yanaşaraq fənbirləşmə yığıncaqlarında əsas konsepsiyaları, bacarıq və dəyərləri müəyyənləşdirirlər. Bu daha çox Tarix və Ədəbiyyat fənlərinin tədrisində mümkündür. Integrasiya olunmuş model, fənnin tədrisinin integrasiyası kurikulumun tələbinə görə fənlərarası standartların üst-üstə düşən konsepsiyaları və onların məlum olan xüsusiyyətləri əsasında tətbiq olunur. Bu model ortaq (ümumi) modelə oxşardır. Lakin elm sahələri üzrə üst-üstə düşən bacarıqlar, konsepsiyalar və dəyərlər üzərində qurulduğundan bu model fənn sahələrini sinergetik birləşdirir. Yəni bir fənn üzrə biliklər digər fəndən ayrılmır, bölünmə yalnız fərqləndirilən məzmunun və ya anlayışın tədrisində baş verir. Bu model integrasiya fənlərinin məzmunundan əlaqəli fikirləri seçib-ayırmaq nəticəsində yaranır.

11-ci SİNİF AZƏRBAYCAN TARİXİ FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ İNTEQRASIYA İMKANLARI

Standartlar	Digər fənlərlə əlaqəsi
1. Tarixi zaman	
1.1. Xronologiya ilə bağlı tarixi anlayışları mənimsədiyini nümayiş etdirir.	
1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 1.1.2 Azərbaycan dili (A.d.) – 3.1.4
1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 1.1.3
1.2. Mənbələr üzərində tədqiqat bacarıqları nümayiş etdirir.	
1.2.1. Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.	Azərbaycan dili (A.d.) – 1.2.4 Ümumi tarix (Ü.t.) – 1.1.2
1.2.2. Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.	İnformatika (İnf.) – 3.3.2 Ədəbiyyat (Əd.) – 1.1.4
1.3. İnsanların həyat tərzindəki dəyişiklikləri sivilizasiyalarla əlaqələndirir.	
1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 2.1.1 Azərbaycan dili (A.d.) – 1.2.2
2. Tarixi məkan	
2.1. Azərbaycan ərazisinin təbii-coğrafi şəraitini tarixi hadisə, proses və təzahürlərlə əlaqələndirir.	
2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 2.1.1 Coğrafiya (Coğ.) – 3.2.3
2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 2.1.2 Coğrafiya (Coğ.) – 3.2.4
3. Dövlət	
3.1. Azərbaycan ərazisində dövlətlərin yaranması, inkişafı və tənəzzülü ilə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.	
3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 3.1.1 Coğrafiya (Coğ.) – 3.2.1

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 3.1.2 Azərbaycan dili (A.d.) – 1.1.1
3.1.3. Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 3.1.3 İnformatika (İnf.) – 4.1.2
4. Şəxsiyyət	
4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.	
4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 4.1.1 Azərbaycan dili (A.d.) – 1.2.4
4.1.2. Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 4.1.2 İnformatika (İnf.) – 4.1.2 Azərbaycan dili (A.d.) – 3.1.2 Ədəbiyyat (Əd.) – 3.1.2
5. Mədəniyyət	
5.1. Mədəniyyət və sivilizasiyaları qiymətləndirir.	
5.1.1. Dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 5.1.1 Azərbaycan dili (A.d.) – 3.1.2
5.1.2. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 5.1.2 Azərbaycan dili (A.d.) – 2.2.3
5.1.3. Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələri təqdim edir.	Ümumi tarix (Ü.t.) – 5.1.3 Ədəbiyyat (Əd.) – 3.1.2 Azərbaycan dili (A.d.) – 1.1.2, 2.2.3 İnformatika (İnf.) – 4.1.2

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİNİN DÜZGÜN REALLAŞDIRILMASI İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏLƏR

Məzmun standartlarının düzgün və vaxtında reallaşmasını təmin etmək üçün birinci şərt təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasıdır. Yaxın və uzaq hədəfləri özündə birləşdirən məqsədlərin yazılması müəllimdən böyük istedad tələb edir. Bunun üçün müəllim tənqidi düşüncəyə, yaradıcı təfəkkürə, məntiqi əsaslanmaya, planlaşdırma bacarığına, perspektivi görmə istedadına malik olmalıdır. Təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasının şərtləri aşağıdakılardır:

- Təlim məqsədinin məzmun standartının tələblərinə uyğunluğu;
- Məqsəd çıxararkən məzmun standartlarının qismən və ya bütövlükdə reallaşdırılacağına müəyyən edilməsi;
- Məzmun standartlarındakı ümumi məsələlərin mövzu baxımından xüsusişədirilməsi;
- Məzmun standartında biliyin kateqoriyalarının müəyyən edilməsi (deklarativ, prosedural, kontekstual);
- Məzmun standartında bacarığın xüsusiyyətinin müəyyən olunması (idraki, emosional, psixomotor);
- Hər məqsədin yalnız bir fəaliyyəti əks etdirməsi və ölçüləbilən olması;
- Təlim məqsədlərinə uyğun şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsinin üsul və vasitələrinin seçilməsi.

Təlim məqsədləri yazılarkən mərhələlilik və əlaqəlilik mütləq nəzərə alınmalıdır. Məqsədlər taksonomiya – sadədən mürəkkəbə doğru zəncirvari, iyerarxiya üzrə inkişafı əks etdirən şəkildə yazılmalıdır. Təlim məqsədlərinin taksonomik quruluşu tədris prosesini planlaşdırmaq və onun nəticəsini ölçmək imkanı verir. Məqsədləri sinifləndirən zaman asandan çətinə prinsipi nəzərə alınır. Təlim məqsədlərinin, standartların (məzmun və qiymətləndirmə) və şagird fəaliyyətinin səviyyələndirilməsi zamanı hər üç taksonomiyadan istifadə etmək faydalı olardı:

- İdraki (təfəkkür, koqnitiv);
- Emosional (hissi, affektiv);
- Psixomotor (hərəkəti).

Vəsaitdə məqsədlər yazılan zaman standartların ardıcılığı əsasında iyerarxik – pilləlilik, əlaqəlilik və taksonomiyanın mərhələlərinə uyğunluq gözlənilmişdir.

TƏLİM PROSESİNDƏ ŞAĞİRD LƏRİN YAŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN NƏZƏRƏ ALINMASI

Təlim metodları seçilərkən şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması prinsipinə istinad olunmuşdur. Bu yaş qrupunda daha mürəkkəb metodlarla işləmək problem olmasa da, fərqli qavrama tiplərini nəzərə alaraq metodlar sadədən mürəkkəbə doğru çətinləşdirilmişdir. Metodlar seçilərkən və tapşırıqlar hazırlanarkən Hovard Qardner nəzəriyyəsi əsas götürülmüşdür. Bu nəzəriyyəyə görə, dərkətmənin 8 üsulu var:

- Linqvistik/söz
- Məntiqi/riyazi

- Vizual/məkan
- Bədən/kinestik
- Musiqi/səs
- Fərdlərarası
- Fərddaxili
- Naturalistik/təbiət

İstifadə olunan təlim texnologiyaları idrak (Blum) taksonomiyasının mərhələlərinə uyğun şəkildə seçilmiş və təsnif edilmişdir. Aşağıdakı cədvəl müvafiq olaraq fəaliyyətlər müəyyənləşdirilmiş və mərhələlərə uyğun texnologiyalarla müşayiət olunmuşdur.

Bilmə	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş tədris materialının yadda saxlanması və yenidən əks etdirilməsidir. Bu kateqoriyanın tədris məqsədi lazımi məlumatların yadda salınmasıdır.	– istifadə olunan terminləri bilir; – konkret faktları bilir; – proseduru və metodları bilir; – əsas anlayışları bilir; – prinsipləri və qaydaları bilir.
Anlama	Şagird
Bu kateqoriya şagirdin öyrənilmiş biliyin əhəmiyyətini başa düşməsi mərhələsidir. Onun göstərişi öyrənilmiş materialın bir formadan başqasına, bir dildən başqasına və ya yığcam izahata (nəticənin izahına) keçməkdir. Tədrisin belə nəticələri dərslər materialının sadə şəkildə yadda saxlanmasıdan üstündür.	– prinsipləri, qaydaları və faktları başa düşür; – materialı öz sözləri ilə izah edir; – sxemləri, diaqramları izah edir; materialın izahı zamanı başqa anlayışlardan istifadə edə bilir; – əldə edilmiş biliklərdən yararlanaraq gələcəkdə əldə edilə biləcək nəticəni təsvir edir.
Tətbiq	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş materialı yeni situasiyalarda, konkret şəraitdə tətbiq etmək bacarığıdır. Bura daxildir: prinsiplərin, qanunların, metod və üsulların tətbiqi. Tədris nəticələrinin, sadəcə, başa düşülməsi yox, ondan daha yüksək səviyyədə istifadə edilməsi lazımdır.	– yeni şəraitdə prinsiplərdən və anlayışlardan istifadə edə bilir; – konkret praktiki situasiyalarda qanunları, nəzəriyyələri tətbiq edir; – prosedur və metodların düzgün tətbiqini nümayiş etdirir.
Təhlil	Şagird
Bu kateqoriya tədris materialını əsas hissələrə ayırmaq, strukturunu müəyyənləşdirmək bacarığıdır. Bura bütövün hissələrə bölünməsi, onların arasında əlaqələrin üzə çıxarılması, bütövün təşkili prinsipləri daxildir. Bu zaman tədrisin nəticələri daha yüksək intellektual səviyyəyə uyğun olur, nəinki başadüşmə və tətbiq.	– gizli, gözə görünməyən təsəvvürləri açıqlayır; – məntiqi izahatda səhvləri və unudulmuşları görür; – faktla nəticələr arasında fərqi üzə çıxarır; – dəlillərin əhəmiyyətini qiymətləndirir.

Sintez	Şagird
Bu kateqoriya elementləri, hissələri birləşdirmək, yeniliyə malik bütövü əldə etmək bacarığıdır. Bu yolla müəyyən çıxış, məruzələrin hazırlanması və ya sxemlərin təşkili mümkündür. Beləliklə, təhsil nəticələri yaradıcı xarakter daşıyaraq yeni sxem və strukturların formalaşmasına imkan yaradır.	– kiçik yaradıcı xarakterli inşa yazır; – eksperimentin həyata keçirilmə planını təklif edir; – müəyyən problemin həlli və plan hazırlamaq üçün müxtəlif bilik sahələrindən istifadə edir.
Qiymətləndirmə	Şagird
Bu kateqoriya bu və ya digər materialın (bədi əsər, tədqiq materialı və s.) əhəmiyyətini qiymətləndirmə və onu izah etmək bacarığıdır. Şagirdin mühakiməsi dəqiq müəyyənləşdirilmiş meyarlara əsaslanmalıdır. Meyarlar daxili və xarici struktura, məntiqi xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Bu kriterlərin şagirdin özü tərəfindən və ya kənardan (müəllim tərəfindən) müəyyən olunması mümkündür.	– materialın məntiqi quruluşunu və nəticələrin faktlara əsaslanmasını qiymətləndirir; – bu və ya digər fəaliyyətin nəticəsində əldə edilmiş məhsulun keyfiyyətini meyarlar əsasında qiymətləndirir.

Təhsil məqsədlərinin vacibliyi haqqında məşhur Britaniya alimi Jon Raven tərəfindən şagirdlər arasında keçirilən test sorğusunun nəticələri göstərdi ki, təklif olunan 50 bənddən aşağıda qeyd olunanları oğlan şagirdlər birinci yerə qoymuşlar – özünəinam, təşəbbüs və islahatçılıq istedadlarını üzə çıxarmaq bacarığı formalaşdırmaq; əldə olunmuş bilik və vərdislərdən yeni problemlərin həllində istifadə etməyi öyrətmək; müxtəlif məsələləri müzakirə etməyə və öz mövqeyini söyləməyə imkan yaradan diskussiya-dərslər keçmək, xasiyyət və şəxsiyyətin formalaşmasına yardımçı olmaq. J. Raven tərəfindən qız şagirdlər arasında keçirilən test sorğusunun nəticələri isə belə olmuşdur – özünəinam, təşəbbüs və islahatçılıq istedadlarını üzə çıxarmaq bacarığını formalaşdırmaq; xasiyyət və şəxsiyyətin formalaşmasına yardımçı olmaq; əldə olunmuş bilik və vərdislərdən yeni problemlərin həllində istifadə etməyi öyrətmək, müxtəlif məsələləri müzakirə etməyə və öz mövqeyini söyləməyə imkan yaradan diskussiya-dərslər keçmək.

Testlərin nəticələrindən bəlli olur ki, şagirdlər heç də yalnız məktəbdə onlara təklif olunan biliklərə can atmırlar. Müəllimlər şagirdləri hazır bilik və ifadələri öyrənməyə, əzbərləməyə məcbur etməməklə sərbəst hərəkət və düşüncələrə həvəsləndirməklə onların yuxarıda qeyd olunanları öyrənmək arzusuna dəstək vermiş olurlar.

J.Ravenin müəllimlər arasında keçirdiyi eyni mövzulu testlər isə göstərdi ki, müəllimlər də şagird şəxsiyyətinin inkişafını çox mühüm sayırlar (hərçənd bu məqsədi yalnız “yaxşı davamiyyətli şagirdlər” üçün “çox vacib” hesab edirlər). Lakin tədris məqsədlərinə nail olmağın müvəffəqiyyətliliyi haqqında müəllimlər arasında keçirilən test sorğusu zamanı onlar yekdilliklə rəsmi imtahanlara imkan daxilində yaxşı yardımçı olmağı birinci yerdə qeyd etmişlər. Bu isə müəllimlərdə müəyyən ətalətin olduğuna dəlalət edir. Bu dilemmanın mövcudluğunu çoxları təsdiqləyirlər. Bununla belə, müəllimlər müəyyən mənada haqlıdırlar, çünki yuxarıda qeyd olunan bacarıq və vərdislərin inkişafına “akademik” məşğələlərin zərərinə daha çox vaxt ayrılırsa, şagirdlərin (məktəb) buraxılış və (ali məktəbə) qəbul imtahanlarında yüksək qiymətlər almaq şansı azalmış olar.

Yuxarıda göstərilən məlumatlar nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün dünyada məktəb təhsil sisteminin əsaslı islahata ehtiyacı olduğuna dəlalət edir. Hazırda ölkəmizdə belə bir islahat aparılır. Bu islahat, əsasən, şagirdlərə məktəblərdə hazır bilik və bacarıqlar verilməsinə deyil, faktlarla sərbəst işləmək, təhlil etmək və müstəqil nəticələr çıxarmaq bacarıq və vərdislərinin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. İslahat şagirdlərin qiymətləndirilməsi sisteminə də toxunur və öyrənilmiş, əzbərlənmiş biliklərin aşkarlanmasına deyil, şagirdlərin sərbəst işləmək bacarıq və vərdislərinin qiymətləndirilməsini əsas götürür.

Müəllimlər təklif olunan metodik üsullara və dərs modellərinə istinad edərək onları tədrisdə tətbiq edə və ya öz dərs modellərini hazırlaya bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir didaktikada mütləqləşdirilib digərlərinin zərərinə hər zaman və hər yerdə tətbiq edilə biləcək yeganə üsul və tədris modeli yoxdur. Buna görə də dərsin tədrisi-

nin üsul və model seçimi müəllimin öz öhdəsinə düşür, onun istək və təcrübəsindən asılı olur. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, deyilən tövsiyələrə bir qədər yaradıcı yanaşmaq lazımdır. Fənnin tədrisi yaradıcılıqdır və müəllim şagirdlərin ürəklərinə və dərkələrinə öz yolunu tapmalıdır.

Hazırda bizdə dərslərin tipi və strukturunda çox ciddi yerdəyişmə olmuşdur. Nə ənənəvi dərslərdən, nə də yeni dərslərdən geniş istifadə edilir. Əsasən, ənənəvi dərslərin pozulmuş variantına müraciət olunur. Bunu biz öz müşahidələrimizə, təcrübəli müəllim və metodistlərin fikirlərinə istinadən söyləyirik. Yeni təlim metodları hələ də dərslərin gedişatı prosesində öz yerini möhkəmlətməmişdir.

Azərbaycan tarixi fənninin tədrisində müasir təlim metodlarının nəzərə alınması

Müstəqil Azərbaycan təhsil sisteminin beynəlxalq sistemə inteqrasiyası üçün bu sahədə köklü dəyişikliklər, islahatlar aparılır. Məqsəd demokratik cəmiyyət üçün sağlam düşüncəli, sərbəst fikir söyləmək qabiliyyətinə malik, ətrafda baş verən hadisələrə tənqidi yanaşmağı, münasibət bildirməyi bacaran gənclər yetişdirməkdir. Elm və texnikanın inkişafı, informasiya bolluğu böyüməkdə olan gənc nəsle imkan verir ki, hadisələrin məcrasında bilavasitə özləri iştirak etsinlər və baş verənlərdən nəticə çıxarmağı bacarsınlar. Onları bu sahədə düzgün istiqamətləndirmək isə məktəb və müəllimlərin öhdəsinə düşür.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yeni əsrdə cəmiyyətin inkişafı üçün yaradıcı, müstəqil düşünən və inkişaf edən şəxsiyyət formalaşmalıdır. Müasir şəxsiyyəti hafizənin gücləndirilməsinə və yalnız informasiya toplanılmasına yönəlmiş, real həyatın tələblərini nəzərə almayan təlim şəraitində tərbiyə etmək mümkün deyil. Ənənəvi təlim yaddasaxlama qabiliyyətinə əsaslanır, şagird materialın təhlilini, təsvirini, nəticələri və ümumiləşdirmələri hazır şəkildə alır. Həyatın belə bir dinamik inkişafında ənənəvi dərslərin metodlarından istifadə bugünkü məktəbliyə cansıxıcı, darıxdırıcı görünür, onların dərslərdə marağını azaldır. Beləliklə, məktəb dövründə həyat üçün gərəkli olan əldə edilməli bilik və bacarıqlarda boşluq yaranır. Həmin vaxt ikinci dərəcəli işlərə yönəldilir ki, bu da yaranmış boşluğu doldurur. Bu gün məktəblidə elmə marağı artırmaq, yaradıcı fəaliyyət bacarığı tərbiyə etmək, humanist dünyagörüşü, milli özünüdərk, vətəndaşlıq mövqeyi, milli dəyərlərə hörmət və məhəbbət hissi formalaşdırmaq günün ən aktual problemlərindəndir. Bu baxımdan, əməkdaşlığa, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə əsaslanan yeni təlim metodları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlbəttə, biz bunu deməklə ənənəvi dərslərin metodlarını kölgədə qoymaq istəmirik. Böyük bir nəsil məhz bu metodlarla formalaşmış, cəmiyyətin inkişafında xüsusi rol oynamışdır. Sadəcə, həyatın elə məqamları, elə dövrləri var ki, hər bir cəmiyyət özünə lazım olan şəxsin formalaşma metodunu diktə edir. Bu gün bazar iqtisadiyyatına keçid, demokratik cəmiyyət qurulması hadisələri olduğu kimi qəbul etməyi deyil, ona tənqidi yanaşmağı, öz münasibətini bildirməyi bacaran sərbəstdüşüncəli, azadfikirli şəxsiyyətin yetişdirilməsini tələb edir.

Standartlar nəticəyönümlü və şagirdyönümlü olduğundan onların reallaşdırılmasında fəal təlim metodlarından istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilir. Fəal təlim şagirdlərin idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Şagirdlərin parta arxasında oturaraq kitab oxuması, iş vərəqlərini doldurması, müəllimi dinləməsi ilə yanaşı, kitabxanada, kompüterdə qrup və ya fərdi şəkildə fəaliyyət göstərməsi onun əsas vəzifələrindən hesab edilir. Fəal təlim müasir şəraitdə pedaqoji prosesin qurulmasına yeni yanaşmadır. Belə yanaşma tərzində təlim şagirdlərin təkcə yaddaşının yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşməsinə deyil, həm də təfəkkürün inkişaf etməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin əldə olunmasına yönəldilir. Bu zaman şagirdlər açıq sual vermək, problemləri araşdırmaq, tədqiqat aparmaq və müzakirə etmək imkanı qazanırlar. Onlar təlim materiallarının mənimsənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər. Beləliklə, uşaqlar həm tədris, həm də sosial xarakterli problemlərin müstəqil həllinə cəlb olunur, müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edir, bilik ehtiyatını sistemativ olaraq müstəqil şəkildə artırırırlar.

Təlim prosesi uşaqda fəallığı, məntiqi düşünməyi, ətrafdakı obyektlərə və hadisələrə tənqidi yanaşmağı, müstəqil fikir yürütməyi, müstəqil bilik almağı və fərdi inkişaf bacarığını tərbiyə etməlidir. Yəni şagirdin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirilməlidir. Bu tələbləri nəzərə alaraq elə təlim metodlarından istifadə olunmalıdır ki, onlar özlərində aktiv, yaradıcı düşünmə qabiliyyətini və yeni biliklərə sərbəst yiyələnməyi aşılama yollarını birləşdirmiş olsun. Bu cəhətdən interaktiv təlim metodları çox səmərəlidir.

Fənnin səmərəli tədrisi üçün fəal-interaktiv metodların tətbiqi şəxsiyyətin formalaşmasına və inkişafına kömək edir. Hazırda fənnin tədrisində əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, dərs şagirdyönümlü və standartlara uyğun olsun.

İnteraktiv təlim metodları ilə işləmək üçün aşağıdakı prinsipləri gözləmək lazımdır:

- Fəal təlim üçün iş formalarının müəyyənləşdirilməsi;
- Fəal dərslərin mərhələləri;
- Fəal dərslərin strukturu.

İnteraktiv metoda müxtəlif növ üsullar, iş formaları daxildir. Fəal-interaktiv üsullara rollu oyunlar, modelləşdirmə, diskussiyalar, debat, "akvarium", xəritə üzərində iş və s. daxildir. Üsullarla yanaşı, iş formalarının, fərdi, cüt, qrup və kollektiv iş formalarının da müasir təlimdə tətbiq olunması zəruri hesab edilir. Bu cür metodlar şagirdlərdə nəinki dərse marağı artırır, həm də daha dərinlən mənimsəməni, vətəndaşlıq vərdişlərinin tərbiyələndirilməsini və demokratik dəyərlərə bağlılığı təmin edir. İnteraktiv metodikanın tətbiqi nəticəsində müasir dərs şagirdlərdə araşdırma və nəticə çıxarma bacarığını formalaşdırır.

Mühazirə

Mühazirə üsulu məlumatın müəllimdən şagirdə ötürülmə üsuludur. Digər fənlərdə olduğu kimi, bu fənnin tədrisində də bu üsuldən geniş istifadə edilir. Araşdırılacaq prob-

ləmlə bağlı şagirdin təsəvvürünün formalaşdırılması üçün problemin həllinin qısa yolla izahı verilir. Müəhazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır.

Müəhazirə deyərkən aşağıdakıları nəzərə almaq tövsiyə edilir:

- Müəhazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək;
- Plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq);
- Əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim müəhazirə prosesini verbal (suallar vermək) və vizual (şagirdlərin sifətlərinin ifadəsini və jestlərini müşahidə etmək) olaraq tənzimləməlidir.

Müzakirə

Fənnin tədrisində müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müəllim müzakirəni inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə prosesi tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsəduyğun hesab edilmir.

Modelləşdirmə

Şagirdləri real hadisənin sadələşdirilmiş, lakin canlı nümunəsi olan mücərrəd və ya uydurma şəraitə (vəziyyətə, hadisəyə) çəkib gətirən metodik üsuldur.

Yaxşı modelləşdirmə şagirdlər qarşısında ciddi dilemma və problem qoyur ki, onlar bunu təklif edilmiş şəraitdə – sinif yoldaşları ilə birlikdə, gerçək həyatda rast gəlinən müəyyən rolları oynamaqla həll etməlidirlər. Beləliklə, sinif, bir növ, miniatür və ciddi hadisəyə – müzakirə, mübahisə və diskussiyalar üçün mövzunu özündə daşıyan əhvalata, tamaşaya çevrilir. Hadisə bölünmüş rollar vasitəsilə inkişaf etdirildiyindən modelləşdirmədə, müəyyən mənada, oyunun və tamaşanın bir çox cəhətləri müşahidə olunur. Lakin oyundan və həqiqi tamaşadan fərqli olaraq, modelləşdirmənin maraqlı cəhəti onda qeyri-müəyyənlik faizinin yüksək olmasıdır. Modelləşdirmə, bu mənada, daha sərbəstdir, belə ki heç kəs əsl həqiqətdə son nəticəni görə bilmir, heç kəs deyə bilməz ki, əhvalat nə ilə bitəcək, çünki son nəticə, əsasən, rolların necə oynanılacağından asılı olur. Modelləşdirmə yalnız eskizi, rolun qısa təsvirini təklif edir, rolun ifaçısı bu müxtəsər məlumata əsaslanaraq öz həyat duyumunu yaratmalı, öz nöqteyi-nəzərini inkişaf etdirməlidir. Şagirdlər modelləşdirməyə başlayarkən inanırlar ki, konkret məqsədə nail ola biləcəklər, lakin çox vaxt başları oyuna qarışdığından ilkin məqsədi unudur, qarşılarına yeni məqsədlər qoyurlar. Artıq dediyimiz kimi, modelləşdirməni əyləncəli və maraqlı edən onun qeyri-müəyyənliyi, məchulluğudur, çünki ən yaxşı halda nəticələri qabaqcadan yalnız qismən müəyyən etmək olur. Məhz bu bilinməzlik real həyata oxşayır, onu daha çox xatırladır. Bu da nəticələri qəti müəyyən edilmiş tamaşalar və ya oyunlarla müqayisədə modelləşdirmənin xeyrinə çox əsaslı dəlil ola bilər.

Modelləşdirmənin vəzifələri nədən ibarətdir?

Dərslərdə modelləşdirmədə müəllimin vəzifəsi aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- Yaradıcı qabiliyyətlərini və təxəyyüllərini inkişaf etdirmək üçün şagirdləri zəruri əsaslarla təchiz etmək;
- Cütlük şəklində öz baxışları və dəyərləri ilə bağlı müzakirə aparmaq üçün şagirdlərə sərbəst diskussiya təklif etmək;
- Şagirdləri problemi tapmağa və onu real həyatın modelləşdirilməsi şəraitində həll etməyə həvəsləndirmək;
- Şagirdlərə təhlil aparmaq və alternativ hərəkətləri qiymətləndirmək bacarığını aşılamaq;
- Şagirdləri ictimai və ya qrup fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan qərarların qəbul edilməsi prosesinə cəlb etmək;
- Məşğələ ərzində qəbul edilmiş qərarlara yenidən baxmaq və təhlil etmək, habelə uydurma situasiyanı gerçək vəziyyətlə müqayisə etmək üçün şagirdlərə imkan yaratmaq.
- Modelləşdirmə gerçək həyatı əks etdirən problem üzərində cəmlənməlidir. Bu cür nümunələri cari reportajlarda, sənədlərdə, tədqiqatlarda və digər mənbələrdə tapmaq olar. Mövzunu seçdikdən sonra bir neçə problemi müəyyənləşdirmək lazımdır, əks halda oyun maraqlı olmaması səbəbindən öz mənasını itirir. Oyun yerli şəraitə uyğunlaşdırılmaqla rolların artırılması və ya ixtisar edilməsi, problemin əvəzlənməsi ilə dəyişdirilə bilər.

Diskussiya

Təlimin ən mühüm metodik üsullarından biridir.

Diskussiya müstəqil metodik üsul kimi, eləcə də fəaliyyətin digər növlərinə əlavə şəklində tətbiq edilə bilər. Diskussiya prosesində şagirdlər müzakirə olunan bu və ya digər məsələ barədə fikirlərini söyləməklə öz baxışlarını əsaslandırmağı, faktları təhlil etməyi öyrənirlər. Bu zaman dinləmək və növbə ilə danışmaq bacarığı, fərqli düşüncəyə dözümlülük, diskussiya mədəniyyəti kimi vərdişlər inkişaf etməyə başlayır. Diskussiya mədəniyyəti olduqca vacib və əhəmiyyətli məsələdir. Diskussiya mədəniyyətinin mühüm cəhətlərindən biri başqalarının fikir və əqidəsinə dözümlü münasibət göstərməkdir. Bu çoxcəhətli anlayış yalnız əxlaqi-normativ məzmunla deyil, həm də dərin sosial-pozitiv məzmunla malikdir. Belə ki o, ilk növbədə, ünsiyyət prosesini pozan mütləq dözümsüzlük amilinin antitezi kimi çıxış edir.

Yuxarıda göstərilən vərdişlərə (dinləmək bacarığı, fərqli düşüncələrə dözümlülük və s.) nail olmaq üçün şagirdlərə diskussiya aparmağı öyrətmək lazımdır. Müəllim təklif edə bilər ki, diskussiya aparmaq qaydalarını onlar özləri tərtib etsinlər. Bu zaman şagirdlər **əqli hücum** üsulu ilə diskussiyanın uğurla aparılmasına kömək edəcək təkliflər irəli sürə bilərlər.

Qaydalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Eyni vaxtda yalnız bir nəfər danışa bilər;
- Danışanı dinləmək;
- Sözü kəsməmək;

- Sinif yoldaşının fikrinə tənqidi münasibət bildirmək;
- Reqlamenti nəzərə almaq;
- Heç kəsi məsxərəyə qoymamaq;
- Söz demək istədikdə əl qaldırmaq və s.

Müəllim bu qaydaları iri vərəqdə yazsa, sinifdə divardan asıla bilər. Onları dərs ilinin axırına qədər saxlamaq olar ki, sonralar istinad, yaxud əlavə və düzəlişlər etmək mümkün olsun.

Diskussiyanın gedişinin düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi:

- Düzgün təriflər, aydın mülahizələr;
- Yaddaqalan və aktual misallar;
- Sanballı dəlillər və analogiyalar;
- Ümumiləşdirmə aparma və yekunvurma bacarığı;
- Başqalarını dinləmək bacarığı.

Diskussiya vaxtı düzgün olmayan hərəkətlərə mülahizələrdə təkrarlar, mövzuya aid olmayan faktlar, anlaşılmaz müddəalar, dəlillərin yoxluğu, mövzudan qaçma, çıxış edənləri təqsirləndirmə, şəxsi təhdid və s. kimi hərəkətlər aid edilə bilər.

“Akvarium” üsulu

Diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün ən yaxşı üsullardan biri “akvarium”dur. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil. Başlıcası, problemin müzakirəsində iştirak etmək və düzgün diskussiya aparmaq vərdişlərini nümayiş etdirməkdir.

Bütün qaydalar diskussiyanın əvvəlində ciddi şəkildə müəyyən edilməlidir (bax: “Diskussiya”).

“Akvarium”un keçirilməsinin 1-ci variantı:

Şagirdləri 2 qrupa bölürlər. Bir qrup stullarda əyləşərək daxili dairə təşkil edir: bu iştirakçılar müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edəcəklər. Digər qrup xarici dairədə stullarda oturur: onlar diskussiyanın müəyyən qaydalar üzrə keçib-keçmədiyini müşahidə edəcəklər. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, “xarici dairə”nin iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

“Akvarium”un keçirilməsinin 2-ci variantı:

“Daxili dairə”nin iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemin müzakirəsini aparır, ləhinə olan dəlilləri irəli sürürlər. Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər – onlar dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks dəlillərini hazırlayırlar. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. Bu dəfə onlar diskussiya apararaq əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etməlidirlər.

Debatlar

Diskussiyanın yalnız bir-birlərinə opponentlik (etiraz) edən tərəflərin arasında keçiriləndiyi mübahisə, müzakirə, rəy mübadiləsi kimi məlum formalarından fərqli olaraq, debatlar opponentini deyil, üçüncü tərəfi inandırma prosesini nəzərdə tutur. Üçüncü tərəfin vəzifəsi hər bir tərəfin mövqeyini dinləyib öz seçimini etməkdir. Bu seçim yalnız bir şeyə – “bu tərəf məni inandırdı!” təsdiqinə əsaslanır. Beləliklə, debatlarda iştirak edən tərəflərin əsas məqsədi dəlil və sübutların köməyi ilə üçüncü tərəfi öz mövqeyinin düzgünlüyünə inandırmaqdır. Bu prosesin yekunu əsasında ona qərarların qəbulu kimi də baxmaq olar.

Debatların əsas ünsürləri:

1. Mövzu. Debatlarda mövzu təsdiq formasında ifadə edilir. Mövzu qısa ifadə olunan zaman aşağıdakı prinsiplər qorunmalıdır:

- Mövzu aktual olmalıdır;
- Mövzu maraqlı olmalıdır;
- Mövzu “münaqişəli” olmalıdır. Məsələn, əgər “Dövlətlərarası mübahisələrin həll olunmasında müharibənin olması” (“A” mövqeyi) fikri mövcuddursa, bu o deməkdir ki, əks fikir də mövcuddur – “müharibə zəruridirmi?” – “zəruri deyildir” (“V” mövqeyi);
- Mövzu elə ifadə edilməlidir ki, heç bir mövqenin üstünlüyü hiss olunmasın;
- Mövzu nə çox məhdud, nə də çox geniş olmalıdır.

Debatlara daxil olan təlim ünsürləri və ya təhsil texnologiyası:

- Mövzunun araşdırılması;
- Əsas anlayışlarla iş;
- Dəlillərlə iş;
- Sualların hazırlanması və ya “çarpaz suallar”;
- Natiqlik məharəti;
- Hakimlik və ya qərarları necə qəbul etməli?!

2. Debatda rollar. Debat iştirakçıları və ya debatçılar çıxış zamanı **spiker** adlandırılırlar. Debat prosesində çıxışların vaxt rejimini təmin edən **“taym-kipper”**lər iştirak edirlər. Debat üçüncü tərəfi təmsil edən hakimlər qarşısında spiker komandaları (“A” mövqeyi və “V” mövqeyi) arasında keçirilir:

Təsdiqedicisi “A” mövqeyinin spikerləri debatların mövzusunu onun ifadə edildiyi kimi təsdiq edirlər. Məsələn, “Dövlətlərarası mübahisələrin həll olunmasında müharibə zəruridirmi”;

Təkcizedicisi “V” mövqeyinin spikerləri “A” mövqeyini təkciz etməyə borcludurlar. Bu onların başlıca vəzifəsidir. Həm də onlar təkciz etmədən sonra öz meyar və dəlillərini təklif edirlər. Məsələn, “A” mövqeyi evtanaziyanın leqallaşdırılmasının zəruri olduğunu sübut etdiyi halda “V” mövqeyi “A” mövqeyinin zəif, inandırıcı olmayan cəhətlərini

göstərir, sonra isə öz mövqeyinin düzgünlüyünü sübuta yetirməyə çalışır, yəni “müharibənin olması zəruri deyildir” (və ya zəruridir);

Hakimin vəzifəsi öz şəxsi mövqeyindən asılı olmayaraq, bu mövqelərdən hansının daha inandırıcı olduğunu müəyyən etməkdir. O yalnız eşitdikləri əsasında nəticə çıxarır və öz seçimini edir. Seçim etdikdən sonra hakimin onu əsaslandırma bilməsi çox vacibdir.

Argument (dəlil) – faktlar əsasında çıxarılan nəticə, mövzunun tədqiqinin nəticəsidir. Argument üzərində iş prosesi aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

- Argument irəli sürülür;
- Argument izah edilir;
- Argument sübut olunur;
- Nəticə.

Faktlar, dəstək, sübutlar

Debatların spikerləri argumentləri irəli sürərkən sübut-dəlilləri – onların mövqeyini təsdiq edən faktları, statistik göstəriciləri, mütəxəssislərin ekspert rəylərini də təqdim etməlidirlər.

Çarpaz suallar – debatlar zamanı bir mövqeyin spikerlərinin suallarından, digər mövqeyin spikerlərinin cavablarından ibarət olan və xüsusi fərqləndirilən raundu. Verilən sualların və alınan cavabların keyfiyyəti iştirakçıların debatın mövzusunun nə dərəcədə dərinlən və hərtərəfli mənimsədiyini göstərir. Hazırlıq prosesində debatçılar idrak prosesinin mühüm ünsürlərindən olan sualların ifadə texnikası və məharətinə yiyələnirlər. Bu zaman həm də spikerin alınmış cavablardan opponentin mövqeyini zəiflətmək və öz mövqeyini gücləndirmək üçün nə dərəcədə ustalıqla istifadə edə bilməsi qiymətləndirilir.

Layihələrin hazırlanması

Layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdişlərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onlara müstəqil şəkildə fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə vaxtlarını və işlərini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir. Azərbaycan tarixi fənninin tədrisində bu üsul şagirdlərin bir-biri ilə, eləcə də məktəbdən kənar da müxtəlif adamlarla qarşılıqlı əlaqəsi üçün şərait yaradır, hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinlən anlamağa imkan verir, əlavə ədəbiyyatdan istifadə etməyə istiqamətləndirir. Layihələrin hazırlanması fənnin tədrisində ən uğurlu üsullardan biridir. Şagirdlərdə araşdırma bacarığı formalaşır. Layihələr hazırlanarkən mövzu və ya problemi müəllim müəyyən edir və sinfə bunlardan birini seçmək imkanı verir. Problem konkret olmalıdır. Müəllim və şagirdlər layihə üzərində işin başlama və başa çatma müddətini, istifadə olunacaq əyani vasitələri (ədəbiyyatlar, mənbələr, təsvir vasitələri və s.), onları əldə etmək yollarını, iş formalarını (fərdi, yoxsa qrup şəklində) birlikdə müəyyən edirlər. İş prosesində müəllim suallara cavab verə və ya yol göstərə bilər. İşin icra-

sına isə şagirdlər özləri cavabdehdir. Tədqiqatın nəticəsi hesabat, xəritə, illüstrasiya, fotoşəkillər, cədvəllər, qrafiklər formasında ifadə oluna bilər.

Sorğu vərəqləri və müsahibə

Bu üsullardan araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədilə istifadə edilir.

Sorğu vərəqi Azərbaycan tarixi fənninin tədrisində araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər vərəqi müstəqil şəkildə doldururlar. Müsahibə isə araşdırılan məsələ ilə bağlı məlumat almaq üçün aparılır.

Bu üsullardan istifadə edərkən aşağıdakı mərhələlər gözlənilərsə, daha doğru olar:

- Problemi müəyyən etmək;
- İş təşkil etmək (sorğu və ya müsahibə keçirmək üçün suallar hazırlamaq);
- Məlumatları toplamaq (sualların cavablarını toplamaq);
- Əldə edilmiş məlumatları təhlil etmək və ümumiləşdirmək.

“Qərarlar ağacı”

Azərbaycan tarixi fənninin tədrisində bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır.

Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və şagirdlərlə birlikdə onun həlli yollarının bir neçə variantı müəyyənləşdirilir. Məsələn, dünyanın üzləşdiyi hər hansı bir global problem müzakirəyə qoyulur. 4-6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarını, üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, “+” və ya “-” işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeydlər edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür.

Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

Problemlə vəziyyət

Bu üsulun tətbiqi Azərbaycan tarixi fənninin tədrisində tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünürlər. Problemlə vəziyyətin əks olunduğu iş vərəqləri, məsələn, “Qarabağ məsələsi” və s. şagirdlərə paylanılır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

Xəritələrlə iş

Tarixi məlumatların şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vəsaitlərdən biri də xəritələrlə işdir. Xəritələrlə iş mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə imkan verir.

Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəbli səviyyəsi olan sual və tapşırıqlar verilir:

- *Xəritədə dünyanın hansı hissəsi təsvir olunur?*
- *Öyrənilən ölkənin ən şimal, cənub, şərq və qərb nöqtələrini müəyyənləşdirin.*
- *Xəritə üzrə öyrənilən ölkənin və ya yerin təbii şəraitini təsvir edin.*
- *Ərazinin təbii şəraitinə əsasən buranın yerli əhalisi üçün hansı fəaliyyət növü daha sərfəli olardı?*
- *Mühüm ticarət yollarının, hərbi yürüşlərin, dəniz ekspedisiyalarının və s. marşrutlarının hansı ölkələrdən keçdiyini xəritədə müəyyənləşdirin.*
- *Problemin həlli üçün xəritələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.*
- *Müqayisədə öz mövqeyinizi xəritənin köməyi ilə əsaslandırın.*
- *Göstərilən ərazidə hansı müasir ölkələrin yerləşdiyini müəyyənləşdirin.*

Bu prosesdə fəallıq növləri: qruplarda xəritə üzrə fikir mübadiləsi, xəritə haqqında rəy, kon-tur xəritələrlə iş, xəritənin yaradılması (əgər proqramda xəritə yoxdursa) və s. ibarətdir.

Zaman oxu ilə iş

Zaman oxu ilə işin təşkili Azərbaycan tarixi fənninin şagirdlərə öyrədilməsində ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəbli səviyyəsi olan suallar verilir:

- *“Zaman oxu”nda hansı tarixlər qeyd olunub?*
- *Nə üçün orada məhz bu tarixlər göstərilib?*
- *Bu tarixlərdən hansı ən ilkindir (sonuncudur)?*
- *Ən ilkin (son) tarixdən bu günə kimi neçə il keçib?*
- *“Zaman oxu”nda göstərilən iki hadisə arasında neçə il fərq var?*
- *“Zaman oxu”nda bir neçə hadisədən hansı ən tez (və ya gec) baş verib?*

Dərslikdə yoxdursa, Zaman oxunun ilk mənbələr, ədəbiyyat, xəritələr və digər sənədlərdən götürülmüş tarixlər hesabına tərtib edilməsi və onunla işin təşkili vacib məsələlərdən biridir.

Debat müzakirə dərsləri modeli

Bu dərslər modelində iki rəqib komanda iştirak edir. Dəqiq müəyyənləşdirilmiş, məsələn: “Azərbaycanın daha da çiçəklənməsi labüddür” və ya “Azərbaycan neftin çıxarılmasından hansı xeyiri görmüşdür? Gələcəkdə də yalnız xeyir görəcəkdir” tezis-lərindən birini təsdiq edən və inkar edən tərəflər iştirak edir.

Hər komandadan üç spiker çıxış edir: təsdiq edən tərəfdən T1, T2, T3 spikerlərin hər biri öz tezisinin müddəalarını müdafiə və təsdiq etməlidir. İnkare edən tərəfdən isə İ1, İ2, İ3 spikerləri həmin tezisi inkar etməlidir.

Debatda çıxışların ardıcılığı və vaxt cədvəli:

Spiker	Vaxt	Rol
T1	3 dəq.	Tezisi izah edir, təsdiq edən tərəfin dəlillərini təqdim edir.
İ3-T1-ə	2 dəq.	İ3 dəlillərin əhəmiyyətini azaltmaq üçün T1-ə sual verir. T1 cavab verir.
İ1	3 dəq.	Bütün mümkün dəlilləri irəli sürür.
T3-İ1-ə	2 dəq.	T3 İ1-ə onun dəlillərinin əhəmiyyətini azaldan suallar verir. İ1 cavab verir.
T2	2 dəq.	İ1-in dəlillərini rədd edir, sübutlar gətirir, təsdiqedicə xətti gücləndirir.
İ1-T2-yə	2 dəq.	İ1 T2-yə çarpaz suallar verir. T2 cavab verir.
İ2	2 dəq.	T1 və T2-nin dəlillərini inkar edir, inkar edən xətti gücləndirir.
T1-İ2-yə	2 dəq.	T1 İ2-yə sual verir. İ2 cavab verir.
T3	3 dəq.	Rəqiblərinə son cavabını təqdim edir: onların dəlillərini inkar edərək təsdiqedicə xəttin sübutlarını gücləndirir.
İ3	3 dəq.	Rəqiblərinə son cavabını təqdim edir: onların dəlillərini inkar edərək təsdiqedicə xəttin sübutlarını gücləndirir.

Debatlarda şagirdlərdən bir nəfər taym-kiper (vaxtölçən) rolunu ifa edir. O, vaxta nəzarət edir və vaxtın sonuna yarım dəqiqə qalmış üstündə “30 saniyə” yazılmış vərəqəni və ya lövhəni yuxarı qaldırır. Sınıfın qalan şagirdləri debatın gedişini müşahidə edir və tərəflərin dəlillərini aşağıdakı cədvəldə qeyd edirlər:

Təsdiqedicə tərəfin dəlilləri	İnkaredicə tərəfin dəlilləri

Debatların sonunda dəlillərin inandırıcılığı, spikerlərin mübahisə aparmaq qabiliyyətləri müzakirə olunur və nəticədə tərəflərdən birinə qələbə verilir. Debat formasında dərs üçün münsiflər heyətinin əvvəlcədən seçilməsi məqsədəuyğundur. Münsiflər heyəti komandalara iştirakçıları qiymətləndirir və debatların nəticələrini yekunlaşdırır.

İNSERT

Bu üsuldən dərslərin dərketmə mərhələsində istifadə olunur. O, oxu zamanı şagirdlərin öz qavrayışını yoxlamasına imkan yaradır. Bu üsul iki mərhələdə həyata keçirilir. Birinci, üzərində əməliyyat aparılacaq mətn, istifadə olunacaq zəruri işarələr (bu işarələr şagirdlərin yaşına və hazırlıq səviyyəsinə görə müxtəlif ola bilər) müəyyən edilir. İkinci, şagirdlər tapşırığın məzmunu ilə tanış olur və onu yerinə yetirirlər. Məsələn:

Əvvəldən bildiyiniz bir məlumatı təsdiq edən əlavə məlumatlara rast gəlmisinizsə, yoxlama işarəsi (**V**) qoyun.

Oxuduğunuz məlumatlar əvvəllər bildiyinizi rədd edirsə, yaxud ona ziddirsə, mənfi işarəsi (**–**) qoyun.

Müsbət işarəsi (**+**) o zaman qoyulur ki, rast gəldiyiniz məlumat sizin üçün təzə olsun.

İllüstrasiyalarla iş

İllüstrasiyalar dərsləlik və ya dərslə prosesini üçün yaraşlıq deyil, həm də şagirdlərin əlavə məlumat mənbəyi olmalıdır. Buna görə də illüstrasiyalarla iş üçün suallar və tapşırıqlar təklif edilməlidir.

Müxtəlif mürəkkəbli səviyyəsi olan tapşırıqlar:

İllüstrasiyanın təsviri və ondan məlumatın alınması

- İllüstrasiyaya əsasən tarixi dövrü və məkanı (hadisə yerini) müəyyən edin.
- Göstərilmiş tarixi hadisələri və onların iştirakçıları, şəraiti, mühiti təsvir edin.
- İllüstrasiyada əksolunan tarixi dövrün tipik nümayəndələrini müəyyənləşdirin (geyim, davranış xüsusiyyətləri).
- Süjet və detallara görə əsər müəllifinin əsas fikrini aydınlaşdırın.
- İllüstrasiya materiallarının növünü və müəllifinin əsas ideyasına müvafiqliyini müəyyən edin.
- Şəkilaltı mətni (*əgər varsa*) illüstrasiyanın məzmunu ilə tutuşdurun.
- İllüstrasiya üzrə hekayə hazırlayın.

İllüstrasiyalarla iş zamanı şagirdlərin fəallıq növləri:

- İllüstrasiya üzrə ümumi söhbət;
- İllüstrasiyaya imza toplamaq;
- “Bərpaçının” vərəqəsinin tərtib olunması;
- Cütlərdə “rəssamla” müsahibə;
- Cütlərdə sualların qoyulması;
- İllüstrasiyaların dərk olunması və tətbiqi.

Müxtəlif mürəkkəbli səviyyəsi olan sual və tapşırıqlar:

- Sizcə, illüstrasiya naturadan çəkilib, yoxsa sonradan yaradılıb?
- Əgər o, sonradan yaradılıbsa, mənbəyi nə olub?
- İki və daha artıq eyni planlı illüstrasiyaları müqayisə edin.
- Müxtəlif tip illüstrasiyalarda hadisələrin obrazlı əksini bir-biri ilə tutuşdurun.

- Müxtəlif illüstrasiyalarda məzmunu və dəyərləndirici əlaqələri təyin edin.
- İllüstrasiyanın dəyərlər sistemini və subyektivlik səviyyəsini müəyyənləşdirin.
- Müxtəlif planlı illüstrativ materialları qiymətləndirin və nəticə çıxarın.
- Problemin həlli üçün illüstrasiya və mənbələrin müqayisəli təhlilindən yararlanın.
- Öz mövqeyinizi illüstrasiyanın köməyi ilə əsaslandırın.

Fəallıq növləri:

- Qruplarda illüstrasiyalar üzrə fikir mübadiləsi aparmaq;
- Cütlüklərlə mübahisə etmək;
- Şəklin yaranması haqqında hekayə tərtib etmək;
- İllüstrasiyalar haqqında rəy yazmaq.

Təqdimatlar. Təqdimat Azərbaycan tarixi fənni üçün çox əlverişli metoddur. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və s.) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimatla bağlı tapşırığın həm fərdi, həm də qrup şəklində olması mümkündür. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul şagird özünüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən ona verilən vaxt da adekvat olmalıdır. Buna görə də təqdimatların hazırlanması həftədə iki saatlıq Azərbaycan tarixi fənni üçün ən münasib üsullardan biri hesab oluna bilər.

Müasir interaktiv dərslərdə aşağıda verilən tələblər əsas götürülür:

- Diqqət, ilk növbədə, şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəlir;
- Müəllim, ilk növbədə, təlim – idrak fəaliyyətinin əlaqələndiricisi, şagirdlərin məsləhətçisi və köməkçisi kimi çıxış edir;
- Müəllim və şagird arasında əməkdaşlıq məktəblilərin kompetensiyalarının artırılmasına yönəldilir;
- Təlim məsələlərinin həlli prosesində bilik və bacarıqların tətbiqi dərsin bütün mərhələlərində (yeni materialın mənimsənilməsi, möhkəmləndirilməsi və bilik, bacarıq səviyyəsinin yoxlanılması) əsas yer tutur. Nəticədə dərsin müxtəlif mərhələ və funksiyalarının birləşməsi, təlim prosesinin fəallaşmasına yönəlmiş sintezi baş verir;
- Təlim prosesində şagirdlər arasında ünsiyyət qurulur, cüt, qrup və kollektiv şəkildə təlim fəaliyyəti həyata keçirilir;
- Təhsilin məzmunu ilə yanaşı, şagirdlərin tərbiyə və inkişafında təlim metodları və təşkilati formalar da mühüm rol oynayır;
- Dərs tarixi yerlərə ekskursiyalar, tarixi abidələrə, muzey və sərgilərə baxış kimi təlim formaları ilə sıx əlaqəlidir;
- Ənənəvi olaraq digər formaların əlamətləri dərs sayılan və ona qarşı qoyulan bəzi elementləri (məsələn, seminar-dərs, oyun-dərs, yarış-dərs, konfrans-dərs və s.) assimilyasiya edir;
- Müəllimin funksiyalarının bir hissəsinin şagirdlərə verilməsi səciyyəvidir: bilik və bacarıqların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi (qarşılıqlı və özünüqiymətləndirmə), işin planlaşdırılması, tədqiqat və özünüqiymətləndirmə elementləri;

- Təhsil islahatı proqramında təlimverici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici təlim metodlarının geniş tətbiqinə diqqət edilməsi tövsiyə olunur.

Fəal təlim zamanı şagirdlər təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçıları olurlar. Onlar əldə etdikləri bilikləri fəal axtarış və kəşflər zamanı mənimsəyirlər. Müəllim bu zaman şagird tərəfindən biliklərin əldə edilməsi yolunda bələdçi rolunu yerinə yetirir, şagirdlər isə tədqiqatçı olurlar.

Fəal təlim metodlarına aşağıdakı xüsusiyyətlər aiddir:

- Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi;
- Təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
- Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
- Həyatı məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi və s.

Şagirdlərdə tənqidi təfəkkürü formalaşdırmaqla onlara hadisələrə münasibət bildirmək, məlumatı qiymətləndirmək qabiliyyəti aşılamaq əsas məqsədlərdən biridir. Bu zaman şagirdlər verilən məlumatı təhlil edərək və ya şəxsiyyətin müsbət və mənfi cəhətlərini göstərərək baş vermiş prosesi qiymətləndirmək qabiliyyətinə yiyələnirlər.

Didaktik təfəkkür vasitəsilə şagirdlərin hadisələrdə ziddiyyətlərin vəhdətini və mübarizəsini, yeniliklərin necə yarandığını görməsi, onların inkişaf istiqamətlərini aşkar etməsi nəzərdə tutulur.

Verilən sual və tapşırıqların köməyi ilə şagirdlərdə məntiqi təfəkkür – müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat və sistemləşdirmə bacarıqları formalaşır.

Referatların hazırlanması

11-ci sinif Azərbaycan tarixi fənninin məzmununu təşkil edən standartların bir neçəsi referatların hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bəs referat nədir və onun hazırlanmasına verilən tələblər hansılardır?

Referat intellektual yaradıcılıq prosesi olub müxtəlif mənbələr və orijinal müəllif nəticələri əsasında tərtib edilən, elmi-təcrübi ədəbiyyatın dərinədən öyrənilməsi prosesini əhatə edən müstəqil işdir. Referatın yazılışı şagirdlərdə bir sıra səriştə və bacarıqların formalaşmasına imkan yaradır:

- Düzgün plan qurmaq;
- Dövri nəşrlərlə müstəqil işləmək;
- Konkret materialın müstəqil seçimini, sistemləşdirilməsini və təhlilini aparmaq;
- Təyin edilmiş mövzu üzrə uyğun gələn nəticə və təklifləri formalaşdırmaq;
- Fikirləri anlaşılan və sadə yazılış formasında ifadə etmək;
- Hazırlanmış materialı sistemli təqdim etmək.

Referatların tərtibatı zamanı aşağıdakı struktur ardıcılığı gözlənilməlidir:

- Titul vərəqi
- Mündəricat (plan)
- Giriş

- Fəsillər
- Paraqraflar, yarımbaşlıqlar və bəndlər
- Nəticələr
- Əlavələr
- Ədəbiyyat siyahısı (biblioqrafiya)

“Cavab əldə et” metodu

Bu zaman şagird ayrı-ayrı mənbədən müxtəlif məlumatlar araşdırmağa məcbur olacaq. Şagirdlər onlara verilən məhdud vaxt ərzində aldıkları tapşırıqların cavablarını ya internet, ya da onlara verilmiş paylama materialı (kitab da ola bilər) əsasında hazırlamalıdır. Bu zaman tapşırığı elə qoymaq lazımdır ki, o, tədqiqatçılığa söykənmiş olsun. Sanki bir yarışmanı xatırladan bu dərsin sonunda tapşırığa daha tez və dəqiq cavab verən qrup qalib gəlir. Dərsdə şagirdlərə internetdən istifadə etmək imkanı da vermək olar.

“Üç cümlə” üsulu

Şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə həll etmək tövsiyə olunur. Kim hekayəni daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür.

Restavrasiya bərpa üsulu

Bu üsul şagirdlərdə mətnlə işləməklə yanaşı, konspekt yazmaq və ondan istifadə etmək bacarığını da formalaşdırır. Bunun üçün onlara xüsusi şəkildə işarələnmiş, şərti işarələri olmayan, ixtisar edilmiş mətn verilir. Şagirdlər müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində mətni bərpa edib genişləndirməlidirlər.

ALQORİTM metodu

1. Müəllim tərəfindən hadisə seçilir.
2. Müəllim nəzərdən keçirilən problemə dair situativ praktikum hazırlayır. O, müzakirə üçün hər bir problemlə vəziyyətə dair məqsədyönlü sualları öncədən düşünür və planlaşdırır.
3. Vəziyyətlərdən hər biri ayrıca kartda yazılır.
4. Şagirdlər 4-5 nəfərdən ibarət qruplar yaradırlar. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir.
5. Şagirdlər hadisəni tədqiq edir və öz münasibətini bildirirlər. Onlara kömək etmək üçün aşağıdakı suallar verilir:
 - *Nə baş verdi?*
 - *Kim iştirak edirdi?*
 - *Mühüm elementlər hansılar idi?*
 - *Faktlarda çatışmayan bir şey varmı?*
 - *Nə üçün maraqlı tərəflər bu cür hərəkət edirlər?*

6. Bu mərhələdə iştirakçılar öz şəxsi və subyektiv qavrayışlarına əsasən həll yollarını ifadə edirlər. Şagirdlərdən ilk təəssüratlarını söyləmələrini xahiş edin. Hər dinləyici hadisənin həlli yollarını göstərir. Bu həll yollarına hadisənin bütün elementləri daxil olmur. Bu səbəbdən də fikirlər müxtəlif və bir-birinə zidd alına bilər.

7. Müəllim konkret hadisəyə yenidən qayıdır, problemlə bağlı bütün məlumatları nəzərdən keçirir, ümumiləşdirir, qaydaya salır və sistemləşdirir. Hadisənin həlli yolunda meydana çıxan lehinə/əleyhinə arqumentlərə münasibəti təhlil edir. Müəllim belə suallar verə bilər:

- *Lehinə və əleyhinə olan cəhətlər hansılardır?*
- *Siz hansı arqumentləri dəstəkləyirsiniz?*
- *Digərinin nəticəsi nə ola bilər?*
- *Alternativlər hansılardır?*

Sonra o, şagirdlərin öz arqumentlərindən istifadə edərək konkret hadisəyə istinad edir.

8. Şagirdlər konkret hadisə ilə bağlı son qərarı verməlidirlər. Əgər onların qərarı rəsmi həll ilə üst-üstə düşmürsə, eybi yoxdur.

9. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra auditoriyada ümumi müzakirə başlanır. Bu mərhələdə müzakirələr aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilməlidir:

- Konkret hadisənin şəraiti və məzmunu ilə bağlı “arxaya baxmaq”;
- Ümumiləşdirilə biləcək əməliyyat prinsipləri üçün “aşağı baxmaq”;
- Başqa oxşar situasiyalar üçün “ətrafa baxmaq”;
- Bu cür hadisələri səmərəli şəkildə həll etmək istəyiriksə, öz şəxsi münasibətimizi dəyişmək üçün “irəli baxmaq”.

10. Sonda şagirdlər hadisənin həlli üçün son qərar verir, başqa situasiyalarla bağlı da yararlı olan nəticələr çıxarırlar.

Şərtlər:

İş forması: bütün siniflə iş;

Sinfin bilik səviyyəsi (hadisə haqqında məlumat)

Vaxt: 40 dəqiqə

Dərsin mərhələsi: tədqiqat, nəticənin çıxarılması (*bütün mərhələlərdə*)

Konkret hadisə meyarlara əsasən seçilir. Heç də bütün situasiyalar konkret hadisə olmur.

Konkret hadisə olması üçün situasiyanın aşağıdakı xüsusiyyətləri olmalıdır:

- Gerçək olmalıdır;
- Dərhal müdaxilə tələb etməlidir. Maraqlı doğura biləcək problemi vurğulamalıdır;
- Qrupların maraqları ilə əlaqəli olmalıdır ki, hadisəni həll etməyə çalışan iştirakçılar lazımi informasiyaya malik olsunlar və həlli yollarını tapsınlar;
- Tam olmalıdır. Onun təqdimatında həlli üçün tələb edilən bütün detallar əks olunmalıdır.

Vasitələr:

Lövə, iş vərəqləri, kağız, marker, video, televizor (motivasiya mərhələsi üçün).

Yarana biləcək problemlər:

- Hamının iştirak etməməsi;
- Arqumentlərin inandırıcı olmaması;
- Arqumentlərin qanunla əsaslanmaması;
- Düzgün nəticə çıxarılmaması.

“Beynəlxalq kafe” (World Cafe) metodu

Bu metod “çay evini” xatırladan rahat yaradıcı şəraitdə təşkil olunur, bilik və ideya mübadiləsi yeni fikirlərin formalaşmasına təkan verir. Adətən, bu metod hər biri 20-30 dəqiqə davam edən 3 ardıcıl raunddan ibarətdir. Hər masa ətrafında 4-6 iştirakçı əyləşir və qabaqcadan müəyyən olunmuş sual üzərində müzakirələr aparır. Belə kiçik qruplarda müzakirələr effektiv olur, nəticələr isə sənədləşdirilir. 1-ci raunddan sonra hər masanın iştirakçıları (komanda liderindən başqa) digər masalara yaxınlaşır və fikirlərini bölüşürlər. Komanda liderləri isə əsas fikirləri cəmləyib yeni daxil olmuş iştirakçıların nəzərinə çatdırırlar. Bir neçə raunddan sonra nəticələr toplanılır, bütün qrupa təqdim edilir və plenar sessiya zamanı müzakirə olunur. “World cafe” metodu müəyyən sayda qruplarla effektiv işləyir, buraya, ən azı, 15 nəfərə yaxın iştirakçı cəlb olunur. Bu metod araşdırma tələb edir. Əgər qoyulmuş məsələnin həlli qabaqcadan bəlli olarsa, onda bu metoda müraciət edilmir. “World Cafe” metodu icra tələb edən detallı planlaşdırma zamanı da tətbiq edilmir.

“Dəyirmi masa” metodu

Bu metodun məqsədi:

- Şagirdlərə qarşılıqlı bərabər şərait yaratmaqla təqdim edilən məsələlərin (mövzunun) sərbəst, heç bir rəqlament qoyulmadan müzakirəsinin təmin olunması;
- Problemin müxtəlif aspektlərini görmək şərtilə məsələlərin sistemli, problemlə müzakirəsi.

“Dəyirmi masa”nın atributları aşağıdakılardır:

- Onun keçirilməsi üçün sinfin hazırlanması: iş yerləri elə simmetrik qurulmalıdır ki, dinləyicilər bir-birlərini görmüş olsunlar;
- “Sərbəst mikrofon” prinsipinin praktik tətbiqi;
- “Dəyirmi masa” iştirakçılarının cavab verməsi üçün suallar fondunun yaradılması;
- Daxil olan informasiyanın qəbulu və emalı üçün texniki vasitələrin mövcudluğu (zərurət yarandığı təqdirdə).

“Dəyirmi masa”nın keçirilməsi mərhələlərinin variantları:

Variant “A”

1. Müəllimin qısa giriş sözü.
2. “Dəyirmi masa” iştirakçılarının qısa giriş məlumatlarının dinlənilməsi.
3. Auditoriyalardan daxil olan sualların “dəyirmi masa” iştirakçılarına çatdırılması.

4. Diskussiyanın yaradılması.
5. Müzakirə predmeti üzrə mövqələrin razılaşdırılması.

Variant “B”

1. Tematikanın və iş qaydasının razılaşdırılması məqsədilə auditoriyada iştirakçılar arasında sorğunun keçirilməsi.
2. İşin qaydasının və xarakterinin dəqiqləşdirilməsi.
3. Qoyulan məsələlər üzrə sorğuların cavablandırılması.
4. Sınıfdə çıxış edənlərin fikirlərinin dinlənilməsi.
5. Diskussiya zamanı problemin düzgün həllinin tapılması.

Variant “C”

1. Problemin göstərilməsi, təqdim edilməsi (İKT vasitəsilə).
2. “Dəyirmi masa” iştirakçılarının təqdim olunması, problemə münasibətinin dinlənilməsi.
3. Sınıfın mövqeyinin öyrənilməsi üçün “sərbəst mikrofon”un verilməsi (işə salınması).
4. Müzakirə.
5. “Təmas nöqtəsi”nin tapılması və mövqələrin razılaşdırılması.

Bu metod ilə məşğələnin keçirilməsi üçün “dəyirmi masa” iştirakçılarına problemlə məsələlərin həlli qaydalarını izah etmək lazımdır. Sonda “dəyirmi masa”nın işi üzrə yekunlaşma aparılır, onun iştirakçılarına arzular bildirilir.

FƏAL DƏRSİN QURULUŞU. PLANLAŞDIRMA

Planlaşdırmanın iki növü var: gündəlik və perspektiv. Müasir təhsil islahatının tələblərinə uyğun olaraq, gündəlik və perspektiv planlaşdırma öz mahiyyətini əvvəlki formasından xeyli dəyişmiş olan interaktivliyə verir və nəticəyönümlülüyə şərait yaradan şəkildə tərtib edilir.

Fəal interaktiv təlimdə gündəlik dərslərin mərhələləri aşağıdakı kimidir:

Dərsin birinci mərhələsi: motivasiya, problemin qoyulması

Motivasiya hər hansı fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Fəal dərs də təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran motivasiya qismində ortaya gətirilmiş problem və onun həlli kimi çıxış edir.

Dərsin ikinci mərhələsi: tədqiqatın aparılması

Bu mərhələdə problemin həlli üçün irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edəcək, habelə qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edəcək faktları tapmaq zərurəti ortaya çıxır. Bunun üçün də tədqiqat müxtəlif iş formalarında aparıla bilər.

Dərsin üçüncü mərhələsi: məlumatın mübadiləsi

Bu mərhələdə iştirakçılar tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Təqdimat, bir növ, yeni biliklərin dairəsini cızır. Hələlik bu biliklər natamam və xaoslu xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir tələbat – onları qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

Dərsin dördüncü mərhələsi: məlumatın müzakirəsi və təşkili

Bu ən mürəkkəb mərhələdir və bütün zehni vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönlədic, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə olunmuş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və təşkilinə kömək edir. İnformasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və sistemləşdirilməsinə yönəldilir.

Dərsin beşinci mərhələsi: ümumiləşdirmə və nəticə

Şagird nəinki tək-cə əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirməli, həm də gəldiyi nəticəni tədqiqat sualı və irəli sürülmüş fərziyyələrlə (onların arasında düzgün olanı varmı?) tutuşdurmalıdır. Bu, çox mühüm məqamdır. Dərsin kulminasiyasını isə, bilgiləri özləri kəşf etdikləri üçün, şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir.

Dərsin altıncı mərhələsi: yaradıcı tətbiqetmə

Məlum olduğu kimi, biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, uşağa onun praktiki əhəmiyyətini göstərir. Buna görə də müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetməni dərhal həyata keçirmək mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər keçmək tələb olunursa, buna əməl etmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə kəşf etdikləri bilgilərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin. Bu halda həmin bilgi həmişəlik onların şüuruna həkk olunacaq. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərs saati ilə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun realizəsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

Dərsin yeddinci mərhələsi: qiymətləndirmə

Yuxarıda göstərilirdi ki, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri müstəqil təhsil (öyrətməyi öyrənmək), müstəqil inkişaf vərdişlərinə yiyələnmək imkanındır.

Qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşmək üçün vaxtında öz qüsurlarını və məziyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinin qiymətləndirmə və refleksiya prosesləri məhz bu məqsədə xidmət etməlidir.

Buna görə də dərs başa çatdıqdan sonra göstərilmiş prosedurlardan birini – qiymətləndirmək və refleksiyanı həyata keçirmək məqsəduyğun olardı. Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək mümkündür. Bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla keçməsinə kömək edər.

Şagirdlərin işinin səmərəlilik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirilə bilər. Bu, müxtəlif üsullarla və müxtəlif formalarda reallaşdırılır. Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır. Özünüqiymətləndirmə vərdişlərini formalaşdırmaq məqsədilə bütün sinfin və müəllimin şagirdlərə onları yeni biliklərin kəşfinə gətirib çıxarmış təlim hərəkətlərinin alqoritmini izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sual verməsi kifayətdir (məsələn: “Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq?”, “Biz nə edirdik?”, “Qarşıya qoyulmuş problemin həllində sizə nə kömək etdi?” və s.)

Nəticədə şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini və ünsürlərini dərk etmiş olacaq.

PERSPEKTİV (İLLİK) PLANLAŞDIRMA

Perspektiv planlaşdırma hazırlanarkən **tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşdirmələr** aparılmalı, standartların reallaşdırılması üçün **lazımi imkanlar müəyyən edilməlidir**. Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığı müəyyənləşdirilərkən sadədən mürəkkəbə gedişə, məntiqi və xronoloji ardıcılığa diqqət yetirilməlidir. Bu ardıcılığın müəyyənləşdirərkən bir neçə prinsip nəzərə alınmalıdır ki, bunun da birincisi məzmun ardıcılığı baxımından sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə doğru getməkdir.

Əlavə resursların seçilməsi mövzunu, integrasiyanı müəyyənləşdirdikdən sonra edilməlidir. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsünün aparılması mühüm bacarıqlardan biridir. Tədris planına əsasən 11-ci sinifdə Azərbaycan tarixi fənninin tədrisinə ayrılan saatdan kənara çıxmaq şərti ilə daha vacib olan şagirdlərin çətin qavradıqları mövzulara çox, asan mövzulara isə az vaxt ayıra bilərsiniz.

Qeyd: Məlum olduğu kimi, 11-ci sinif Azərbaycan tarixinin tədrisinə il ərzində **68 saat** ayrılmışdır. Sizə təqdim etdiyimiz dərslikdə isə **41 paraqraf** verilmişdir. Bu paraqraflardan bəziləri geniş və çoxşaxəli olduğundan onların tədrisinə 2 və ya daha artıq saat vaxt ayrılmışdır. Eləcə də bəzi bölmələrin sonunda Azərbaycan tarixinin mühüm əhəmiyyət daşıyan dövrləri ilə bağlı ümumiləşdirici dərslərin salınması nəzərdə tutulmuşdur. 11-ci sinif Azərbaycan tarixi fənn kurikulumunun alt standartlarına diqqət yetirəndə isə şahidi oluruq ki;

- 1.1.1., 2.1.2. standartları şagirdlərdə təqdimatlar hazırlamaq;
- 1.1.2., 1.2.1., 1.2.2., 3.1.3. standartları mənbələrlə işləmək;
- 4.1.2. standartı layihələr hazırlamaq;
- 3.1.3., 5.1.3. standartları araşdırmalar aparmaq bacarığının inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Bu deyilənləri də nəzərə alsaq, tövsiyə edərdik ki, 2 saata keçməyi məsləhət gördüyümüz mövzuların və ya ümumiləşdirici dərslərin tədrisi zamanı yuxarıda sadaladığımız standartların reallaşdırılmasına önəm verəsiniz. Bu zaman dərslikdəki mövzuların

içində verilmiş mənbə parçalarından, eləcə də vacib saydığınız qəzet, jurnal, elmi əsər, çap olunmuş mənbələrdən etdiyiniz çıxarışlardan, müxtəlif internet resurslarından istifadə edə bilərsiniz.

No	Mövzunun adı	Standart	Tarix	Saat
I BÖLMƏ: AZƏRBAYCAN XIX ƏSR – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ				
1.	Rusiya tərəfindən Azərbaycanın şimal torpaqlarının işğalına başlaması	2.1.2., 3.1.2.		1
2.	Cənubi Qafqaz uğrunda Rusiya imperiyası və Qacarlar dövləti arasında müharibələr	1.1.1., 1.1.2., 1.2.1., 2.1.2., 2.1.1., 3.1.1., 3.1.3., 4.1.2., 5.1.3		3
3.	Rusiya imperiyasının müstəmləkə siyasəti	1.2.1., 2.1.2., 3.1.1.		2
4	XIX əsrin 40 – cı illərində həyata keçirilən islahatlar	1.1.1., 2.1.1.		1
Kiçik summativ qiymətləndirmə				
5.	Yeni sosial münasibətlərin meydana gəlməsi	1.1.1., 1.1.2., 1.3.1., 1.2.2., 1.3.1.		2
6.	Şimali Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri	1.1.1., 1.1.2., 1.3.1.		2
7.	Müstəmləkə siyasəti əleyhinə çıxışlar. Milli demokratik hərəkət	1.1.2., 1.3.1.		1
8.	Çarizmin milli qırğın siyasəti	1.1.1., 1.2.2.		1
9.	Şimali Azərbaycan Birinci dünya müharibəsi illərində	2.1.1., 2.1.2.		1
10.	Cənubi Azərbaycan XIX əsrdə	1.2.2., 3.1.1.		1
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
11.	Məşrutə inqilabı	1.2.1., 3.1.2.		1
12.	Azərbaycan mədəniyyəti XIX - XX əsrin əvvəllərində	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.		2

II BÖLMƏ: BİRİNCİ RESPUBLİKA – AXC				
13.	İkinci rus inqilabı və onun Şimalı Azər- baycana təsiri	1.2.2., 2.1.2.		1
14.	Bakı Sovetinin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti	1.1.2., 3.1.3.		1
15.	Şimali Azərbaycan istiqlal yolunda	2.1.1., 3.1.1., 3.1.3., 4.1.1.		2
Kiçik summativ qiymətləndirmə				
16	Birinci respublika – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti	1.2.1., 1.2.2., 2.1.1., 3.1.1., 3.1.3., 4.1.1., 5.1.2.		4
17	Cənubi Azərbaycanda milli – demokratik hərəkət. Ş.M.Xiyabani	3.1.3., 4.1.1., 4.1.2.		2
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
III BÖLMƏ: İKİNCİ RESPUBLİKA – AZƏRBAYCAN SSR				
18.	Bolşevik istilasası və Azərbaycan SSR-in yaradılması	1.2.1., 3.1.1., 4.1.2.		1
Böyük summativ qiymətləndirmə				
19.	“Müstəqil sovet Azərbaycan” şüarının iflası	1.1.1., 3.1.2.		1
20.	Azərbaycan SSR XX əsrin 20 – 30 - cu illərində	1.1.1., 1.3.1., 2.1.1., 5.1.2.		2
21.	Azərbaycan SSR İkinci Dünya mühari- bəsi illərində	1.1.2., 2.1.2.		1
22.	Cənubi Azərbaycan XX əsrin 20 - 40 cı illərində	3.1.2., 3.1.3.		1
23.	Azərbaycan SSR XX əsrin 40 –cı illərinin ortaları 60 – cı illərdə	1.1.1., 1.1.2.		1
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
24.	İdarəçiliyin möhkəmləndirilməsi. 70 – 80-ci illərdə sosial iqtisadi uğurlar	1.2.2., 4.1.1.		1
25.	“Yenidənqurma” və “aşkarlıq” siyasətinin iflasa uğraması. Qarabağ münaqişəsi- nin başlanması	1.1.2. , 1.3.1., 3.1.3. , 4.1.1.		2

26.	Cənubi Azərbaycan İran İslam inqilabı illəri və ondan sonrakı dövürdə	1.3.1., 2.1.1., 4.1.2.		1
27.	Azərbaycan mədəniyyəti XX əsrin 40 – 80-ci illərində	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.		1
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
IV BÖLMƏ: ÜÇÜNCÜ RESPUBLİKA – AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI				
28.	Dövlət müstəqilliyinin bərpası	1.1.2., 4.1.1.		1
29.	Birinci Qarabağ müharibəsi	1.1.1., 3.1.2.		1
30.	Xocalı soyqırımı	1.2.1., 3.1.2.		1
31.	Müstəqilliyin ilk addımları	1.1.2., 4.1.1.		1
32.	Milli qurtuluş	3.1.3., 4.1.2.		1
33.	Dövlət quruculuğu istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər	1.1.2., 3.1.2.		1
34.	XX əsrin 90-cı illərində həyata keçirilən sosial – iqtisadi islahatlar	2.1.2., 4.1.1.		1
35.	Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti	2.1.1., 3.1.3.		1
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
36.	Yeni minillik – Yeni Lider	3.1.3., 4.1.1.		1
37.	Cəbhə xəttində toqquşmalar. “4 Günlük” müharibə	1.2.1., 3.1.2.		1
38.	Mədəniyyət	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.		1
39.	Ərəfə	3.1.2., 4.1.1.		1
40.	Vətən müharibəsi	1.1.1., 3.1.2.		2
41.	Qarabağda quruculuq. Böyük Qayıdışın ilk addımları	2.1.2., 3.1.2., 4.1.1., 4.1.2.		2
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1
Azərbaycan Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə (ümumiləşdirici dərs)				2
Böyük summativ qiymətləndirmə				1
Cəmi				68

DƏRSLƏRİN İCMALI İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏLƏR

Hörmətli müəllimlər, sizə təqdim edilmiş mövzuların icmalı tövsiyə xarakterlidir. 11-ci sinif Azərbaycan tarixi fənn kurikulumunun standartlarına uyğun olaraq öz məqsədlərinizi mövzular vasitəsilə reallaşdırma bilərsiniz. Bu zaman forma və üsulların seçilməsində, eləcə də inteqrasiya imkanlarının reallaşdırılmasında sərbəstsiniz.

Bütün gündəlik dərslərin vaxt bölgüsü və planlaşdırılması da sizdən asılıdır. Tələblərə uyğun olaraq gündəlik planlaşdırmanın aparılması və qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi şagirdlərin xüsusiyyətinə və sizin metodunuza uyğunlaşmış şəkildə reallaşdırılarsa, daha səmərəli nəticə əldə oluna bilər.

Hörmətli müəllimlər, kitabın fəal dərslərin quruluşu hissəsində fəal təlimdə gündəlik planlaşdırma zamanı dərslərin yeddi mərhələsinə ardıcılıqla versək də, mövzuların icmalı zamanı bu ardıcılığa, demək olar ki, riayət etməmiş və çox zaman dərslərin üçüncü və dördüncü mərhələlərini birləşdirib məlumatın mübadiləsi ilə müzakirəsi mərhələsi kimi vermiş, bəzən yaradıcı tətbiqetməyə yer ayırmamış, dərslərin yeni bir mərhələsi kimi ev tapşırığını qeyd etmişik. Nəzərə alsaq ki, dərslər ümumilikdə üç əsas mərhələdən – şagirdi dərslər maraqlandırma, araşdırma və nəticə çıxarmadan ibarətdir, onda yuxarıdakı yeddi mərhələli bir dərslər hər bir müəllim şəraitə, sinfinin səviyyəsinə, əldə etdiyi materiala, ən əsası, seçdiyi standart və qarşısına qoyduğu məqsədə uyğun şəkildə keçə bilər.

Əsas odur ki, müəllim bir 45 dəqiqə ərzində seçdiyi standartı və qarşısına qoyduğu məqsədi reallaşırsın.

Hörmətli müəllimlər, inanırıq ki, sizə təqdim etdiyimiz tövsiyələr köməyinizə çatacaq və dərslərdən istifadəninizi asanlaşdıracaq.

RUSİYA TƏRƏFİNDƏN AZƏRBAYCANIN ŞİMAL TORPAQLARININ İŞĞALINA BAŞLANMASI

Alt standartlar:

- 2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.
- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Gəncə xanlığının geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.
2. Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı dövründə xanlıqların mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, karusel

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərə "Cavad xan" filmindən bir hissəni göstərib aşağıdakı sualları ünvanlaya bilərsiniz.

- Film kimdən bəhs edir?
- Hansı dövrə aiddir?
- Filmdə hansı hadisələr öz əksini tapır?

Aldığınız cavabları ümumiləşdirərək şagirdləri lazımi məcraya yönəldə və dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz.

Mövcud dərsin motivasiyasını "PowerPoint" proqramından istifadə etməklə də qurmaq mümkündür. Bunun üçün dövrün mənzərəsini əks etdirən slaydlar hazırlayıb şagirdləri dərəcə kökləmək olar. Slaydlar nümayiş olunduqdan sonra:

- Bu slaydlar sizə nə deyir?
- Sizcə, təqdimat hansı dövrə aiddir? suallarını verib dərsin yeni mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Rusiya hansı yolla Azərbaycan torpaqlarının işğalına başladı?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında karusel təlim üsulundan istifadə etməklə dərsinizi qura bilərsiniz. Bunun üçün şagirdlərə dərs üsulu haqqında qısa məlumat verməyiniz tövsiyə edilir. Bu dərs üsulu bir qədər çox vaxt tələb etdiyindən verəcəyiniz sual və tapşırıqlar elə hazırlanmalıdır ki, onların icrası nisbətən az vaxt aparsın. Tədqiqat üçün qruplara aşağıdakı sual və tapşırıqları, yaxud özünüzdən məsləhət bildiyiniz tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. Car-Balakənin işğalını dövlətçiliyimiz baxımından dəyərləndirin.

II qrup. XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda kəşşən maraqları təqdim edin.

III qrup. Gəncə xanlığının geosiyasi mövqeyini dəyərləndirin.

IV qrup. Gəncə xanlığının işğalının nəticələrini təqdim edin.

Karusel dərs üsulunun birinci mərhələsində qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra, əslində, siz dərsin yeni mərhələsinə – məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçid almış olursunuz. Çünki bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində hər bir qrup digər qrupların yazdıqları ilə tanış olmaq və “rəqibləri”nin fikirlərinə münasibət bildirmək imkanı qazanır. Dərsin bu mərhələsi bitəndən sonra mövbəti mərhələyə keçid ala bilərsiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Vaxta qənaət etmək üçün qrup təqdimatlarını dərsin ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində edə bilərsiniz. Lakin bu zaman da ümumiləşdirmələr aparmaq və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə suallar verməlisiniz. Sualları əvvəlcədən hazırlamağınız məqsədəmüvafiqdir. Suallar aşağıdakı kimi ola bilər:

- *Bəhs edilən dövrdə Cənubi Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın şimal torpaqlarının o dövrün beynəlxalq münasibətlərdəki rolunu və əhəmiyyətini necə qiymətləndirərdiniz?*
- *Sizcə, regionda öz maraqları olan dövlətlərdən hansı Azərbaycan üçün daha çox təhlükə törədirdi?*
- *Sizcə, XIX əsrin əvvəllərində baş verən rus işğallarının qarşısını hansı vasitələrlə almaq mümkün olardı?*
- *Nə üçün bütün Azərbaycan xanları Qazax və Şəmşəddil sultanlıqlarının işğalına qarşı birləşə bilmədilər?*
- *Cavad xan tərəfindən Gəncənin müdafiə edilməsini necə dəyərləndirmək olar?*

Yaradıcı tətbiqetmə: Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazda yürütdüyü siyasəti müasir dövrdə böyük dövlətlərin regionda apardığı siyasətlə müqayisə və təhlil edin.

Ev tapşırığı: “Gəncənin müdafiəsi və Cavad xan” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: təqdimat hazırlama, mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirmə

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə, bu mərhələ zamanı müəllim müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğu şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilər. Yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla şagirdlər əvvəlcədən müəyyən edilən dörd səviyyə üzrə qiymətləndirilə bilər.

Dərsin sonunda vaxtınız qalacağı təqdirdə refleksiya üçün aşağıdakı formada suallardan istifadə etmək mümkündür.

- *Dərsdə hansı yeniliyi öyrəndiniz?*
- *Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?*
- *Sizə nə aydın olmadı?*
- *Hansı suallarınız var?*

Qeyd. Mövcud dərsin tədrisinə üç saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsləyin 12-20-ci səhifələrini əhatə edir. Dərsləlik müəllifi olaraq biz bu paraqrafı tədris saatına uyğun olaraq aşağıdakı qaydada bölmüşük:

- Birinci dərs 12-18-ci səhifələrdəki Birinci Rusiya – Qacarlar müharibəsinə aid materialları əhatə edir (*bura istər şəkil, istər cədvəllər, istər mənbə tipli əlavə, maraqlı məlumatlar daxildir*).
- İkinci dərs saatı 19-20-ci səhifələrdəki İkinci Rusiya – Qacarlar müharibəsinin tədqiq edilməsinə hesablanmışdır.
- Üçüncü saat *Məlum olduğu kimi, Azərbaycan tarixi fənni kurikulumunun tam orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələrinə diqqət yetirəndə 11-ci sinfin sonunda şagirdin hansı bacarıqlara yiyələnmiş olduğu açıqlanmışdır*. Kurikulum standartlarının dövlət tələbi olduğunu nəzərə alsaq, onda bu tələblərin yerinə yetirilməsi məsələsində çox diqqətli olmaq lazımdır. Fikrimizcə, bəzi standartların bir 45 dəqiqə ərzində tam reallaşdırılması mümkün olmadığı üçün biz bəzən bu standartların (məs.: 1.1.1., 1.2.1., 2.1.2., 3.1.3., 4.1.2., 5.1.3.) həyata keçirilməsi üçün evə tapşırıq verməyi sizə məsləhət görürük. Bu zaman şagirdlərin:
 - mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır;
 - tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir, müxtəlif baxışları dəyərləndirir;
 - Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır;
 - Azərbaycanda müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş dövlətlərin dövlətçilik ənənələrini və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir, proqnozlar verir;
 - tarixi inkişafda şəxsiyyətlərin fəaliyyətini dəyərləndirir və layihələr hazırlayır;
 - Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələrini təqdim edir

kimi bacarıqlarının formalaşmasına yaxından köməklik edə bilmirsiniz. Mövcud paraqrafı tədris etmək üçün 3 saat təqdim olunması müəllimə bu boşluğu aradan qaldırmağa yardım edəcəkdir. Bunun üçün sizə dərslərin üçüncü saatını 1.1.1. (*Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.*), 1.2.1. (*Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.*), 1.2.2. (*Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.*), 2.1.2. (*Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.*), 3.1.3. (*Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.*), 4.1.2. (*Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.*) standartlarını nəzərə almaqla kollektiv, cütlərlə və ya fərdi iş formasında keçməyi məsləhət görərdik. Bu zaman standartdan çıxış edərək şagirdlərdə mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirmə, təqdimatlar hazırlama, tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçmə, müxtəlif

baxışları dəyərləndirmə, layihələr hazırlama, proqnozvermə bacarıqlarını formalaşdırıb inkişaf etdirə bilərsiniz. (Bununla belə, məsləhət gördüyümüz standartları və məqsədləri artırıb-azaltmağınız, eləcə də hər hansı standartı dəyişməyiniz mümkündür.) reallaşdırılması bir 45 dəqiqə ərzində çətinlik törədən yuxarıda sadaladığımız standartlardan hər hansı birinin (və ya ikisinin) reallaşdırılmasına hesablanmışdır.

Onu da bildirək ki, bu bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü müəllim təlim strategiyasına, sinifdəki şagirdlərin bacarığına uyğun olaraq dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilər.

Alt standartlar:

2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Rusiya – Qacarlar müharibələrində Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

2. Azərbaycan xanlıqlarının dövlətçilik ənənələrini və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.

Təlim formaları: böyük qruplarla iş, cütlərlə iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, problemə müxtəlif nəzər nöqtələrindən baxış

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya kimi müəllim "PowerPoint" proqramından istifadə etməklə dövrə aid slaydlar hazırlaya bilər. Bu slaydların köməyi ilə şagirdləri dərse kökləmək mümkündür. Slaydların davamlılığının 2-3 dəqiqəlik olması məqsədəuyğundur. Etdiyiniz təqdimatdan sonra şagirdlərə:

- Bu slaydlar sizə nə deyir?
- Sizcə, bu təqdimat hansı dövrə aiddir?
- Bu hadisələr haqqında nə bilirsiniz?

kimi suallar verib dərsin yeni mərhələsinə keçmək olar.

Əgər siz İKT-dən istifadə etmək imkanı yoxdursa, onda motivasiyanı lap sadə formada həyata keçirmək mümkündür. Bunun üçün lövhədə *Kürəkçay müqaviləsi, Gülistan sülhü, Türkmənçay sülhü, Aslandüz və Lənkəran döyüşləri, Abbas Mirzə* kimi açar sözləri yazıb şagirdlərə:

- Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhət hansıdır?
- Bu sözlər sizdə hansı dövrə maraq oyadır?

suallarını verə və alınan cavabları ümumiləşdirib tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Rusiya–Qacarlar müharibələrində Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi hansı rolu oynadı?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın aparılmasını problemə müxtəlif nəzər nöqtələrindən baxış üsulu ilə keçirmək məqsədəuyğun olardı. Bunun üçün sinfi kiçik qruplara bölmək lazım gələcək. Dərsinizi qeyd etdiyimiz üsullarla tədris zamanı hər qrupa mövzunu axıra qədər oxumağı, sonra isə tapşırığa uyğun olaraq müxtəlif hadisələrə şəxslərin dilindən münasibət bildirməyi tapşırımlısınız. Tapşırığın icrası zamanı şagirdlərə diqqətli olmaq, hadisəni nəql edərkən məzmunu fikir vermək məsləhət görülür. Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları vermək tövsiyə edilir:

I cüt. Abbas Mirzənin dilindən Rusiya–Qacarlar müharibəsini dəyərləndirin.

II cüt. Qarabağ xanının dilindən Rusiya işğalını dəyərləndirin.

III cüt. Rusiya çarının dilindən Azərbaycanı ələ keçirmək məsələsinin vacibliyi dəyərləndirin.

IV cüt. İran şahının dilindən Rusiyanın Cənubi Qafqazı ələ keçirməsi hadisəsini dəyərləndirin.

V cüt. Osmanlı sultanının dilindən Rusiyanın Cənubi Qafqazda apardığı fəal hərbi əməliyyatları dəyərləndirin.

VI cüt. Rus generallarının dilindən Azərbaycan xanlarına münasibəti dəyərləndirin.

VII cüt. Azərbaycanda xalq kütləsinin dilindən Rusiya işğalına münasibəti dəyərləndirin.

VIII cüt. Şəki xanının dilindən Rusiya işğalını dəyərləndirin.

IX cüt. Şamaxı xanının dilindən Rusiya işğalını dəyərləndirin.

X cüt. Bakı xanının dilindən Rusiya işğalını dəyərləndirin.

XI cüt. Quba xanının dilindən Rusiya işğalını dəyərləndirin.

XII cüt. Lənkəran xanının dilindən Rusiya işğalını dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Cütlərə hazırlaşmaq üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir cüt təqdimatını edir. Müzakirələrin daha canlı alınması üçün təqdimatlarının ardıcılığını özünüz müəyyənləşdirin. Bu zaman sizin dövlət mənafeələrini, kəşşən maraqları nəzərə almağınız məqsədəuyğundur. Təqdimat vaxtı şagirdləri lazımi məcraya yönəltmək məqsədilə suallar vermək yaxşı olardı. Şagirdlərin də suallar verməsi qəbulediləndir. Bu zaman hər bir cütə təqdimat üçün konkret vaxt verilməli və həmin zaman diqqətdə saxlanılmalıdır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Edilən təqdimatlarla məlumat mübadiləsi və müzakirəsi bitdikdən sonra dərsi yekunlaşdırmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

- *İrəvan xanı Məhəmməd xan ilə Gəncə xanı Cavad xan arasında hansı ümumi cəhətlər vardır?*
- *Kürəkçay müqaviləsini siyasi baxımdan necə dəyərləndirmək olar?*
- *Şamaxı üzərinə hərbi yürüş edən rus qoşunlarının tərkibində bəzi Azərbaycan xanlarının iştirakını necə qiymətləndirə bilərsiniz?*
- *Sizcə, Rusiya işğalının qarşısını almaq mümkün idi? Bunu necə təsəvvür edirsiniz?*
- *Rusiyanın bəzi xanlar ilə bağladığı müqavilələrin Azərbaycan üçün hansı siyasi üstünlükləri və ya əksinə, zərərləri var idi?*
- *Gülüstan sülh müqaviləsinin Azərbaycan üçün hansı nəticələri oldu?*

Ev tapşırığı. Şagirdlərə XIX əsrin birinci yarısında Cənubi Qafqaz uğrunda baş vermiş müharibələrdə Rusiyanın uğur qazanmasının, Qacarların və Osmanlıların isə məğlubiyyətə uğramasının səbəblərini araşdıraraq, referat hazırlamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirmə, inkişafında rolunu dəyərləndirmə.

Formativ qiymətləndirməni daha yaxşı aparmaq üçün yuxarıdakı meyarları nəzərə alaraq qiymətləndirəcəyiniz şagirdləri dərs boyu diqqətdə saxlamalı və fəaliyyətlərini izləməlisiniz. Dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla səviyyələr üzrə qiymətləndirmə aparmaq olar. Bu zaman şagirdin fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən tərəddüdlər yaranarsa, ona əlavə suallar da vermək də mümkündür.

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. Ərazi baxımından Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
2. Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: mətnə əsasən cədvəlin doldurulması

Dərsin gedişi

Motivasiya. Keçəcəyiniz dərs mövcud paraqrafın tədrisi üçün nəzərdə tutulan ikinci tədris saati olduğundan bu dərs üçün motivasiya qurmağı lazım bilmədik.

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasından və mətnə əsasən cədvəlin doldurulması üsulundan istifadə edilməklə qurulması məqsədemüvafiqdir. Adından göründüyü kimi, bu üsuldən istifadə zamanı şagirdlər onlara təqdim edilən mətnə əsasən cədvəli tamamlamalıdırlar. Dərsin daha maraqlı alınması və cədvəl üzərində işin daha əhatəli və "canlı" olması üçün eyni cədvəlin iki müxtəlif qrupa verilməsi təklif olunur. Bu həm də eyni hadisəyə fərqli yanaşmanı və müzakirənin daha maraqlı aparılmasını təmin edər. Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları vermək olar:

I qrup

	Tarixi	Rusiya tərəfindən ilhaq edilən ərazilər	Oxşar cəhətlər	Fərqli cəhətlər	Nəticə
Gülüstan müqaviləsi					
Türkmənçay müqaviləsi					

► Adı çəkilən müqavilələrdən çıxış edərək tarixi Azərbaycan torpaqlarını sadalayın: ____

II qrup

	Tarixi	Rusiya tərəfindən ilhaq edilən ərazilər	Oxşar cəhətlər	Fərqli cəhətlər	Nəticə
Gülüstan müqaviləsi					
Türkmənçay müqaviləsi					

► Adı çəkilən müqavilələrdən çıxış edərək tarixi Azərbaycan torpaqlarını sadalayın: _____

III qrup

	I müharibə zamanı			II müharibə zamanı		
	Hücum etdiyi ərazilər	Müttəfiqləri olan Azərbaycan xanları	Qazandığı qələbə	Hücum etdiyi ərazilər	Müttəfiqləri olan Azərbaycan xanları	Qazandığı qələbə
Rusiya imperiyası						
Qacarlar dövləti						

► İki Rusiya Qacarlar müharibəsindən çıxış edərək hazırda Azərbaycanın tərkibində olmayan tarixi Azərbaycan torpaqlarını və onların tərkibində olduqları dövlətləri qeyd edin _____

IV qrup

	I müharibə zamanı			II müharibə zamanı		
	Hücum etdiyi ərazilər	Müttəfiqləri olan Azərbaycan xanları	Qazandığı qələbə	Hücum etdiyi ərazilər	Müttəfiqləri olan Azərbaycan xanları	Qazandığı qələbə
Rusiya imperiyası						
Qacarlar dövləti						

► İki Rusiya – Qacarlar müharibəsindən çıxış edərək hazırda Azərbaycanın tərkibində olmayan tarixi Azərbaycan torpaqlarını və onların tərkibində olduqları dövlətləri qeyd edin. _____

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Qruplarla iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir qrup təqdimat üçün nümayəndəsini seçir. Qruplar iş vəərəqlərini lövhədən asır və təqdimatlarını həyata keçirirlər. Şagirdlər təqdimatlar əsasında müxtəlif yanaşma-

larla, nəticələrlə, məlumatlarla tanış olurlar. Suallar verilir. Fikirlər dinlənilir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi istiqamətə yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirmək və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət etmək olar:

- *Rusiyanın bəzi xanlarla bağladığı müqavilələrin Azərbaycan üçün hansı siyasi üstünlükləri var idi?*
- *Sizcə, İkinci Rusiya–Qacarlar müharibəsi olmaya bilərdimi? Fikrinizi əsaslandırın.*
- *Sizcə, İkinci Rusiya–Qacarlar müharibəsi zamanı ruslar ələ keçirdikləri torpaqları qaytarmasaydılar, bu addımın gələcəkdə bizim üçün müsbət cəhəti olardı mı? Fikrinizi əsaslandırın.*

Yaradıcı tətbiqetmə. Şagirdlərə "Tarixi Azərbaycan torpaqları" adlı afişa yaratmaq tapşırılı bilər.

Qiymətləndirmə: dəyərləndirib təqdimatlar hazırlama, müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlama.

Mövcud dərsin qiymətləndirməsi yuxarıdakı meyarlara nəzərən dərs izləməsi nəticəsində həyata keçirilməlidir. Əvvəlcədən qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmuş şagirdləri dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilən səviyələr üzrə qiymətləndirmək olar.

Dərsin sonunda şagirdlərə refleksiya üçün aşağıdakı formada suallar verilə bilər:

- *Yeni materialın öyrənilməsi sizə hansı təsiri bağışladı?*
- *Dərs əsnasında qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı?*
- *Yeni mövzu üzərində necə işlədiniz?*
- *Sizə nə aydın olmadı?*

CƏNUBİ QAFQAZ UĞRUNDA RUSİYA İMPERİYASI VƏ QACARLAR DÖVLƏTİ ARASINDA MÜHARİBƏLƏR (üçüncü saat)

Yuxarıda bildirdiyimiz kimi, mövcud dərsin üçüncü saati bir 45 dəqiqə ərzində reallaşdırılması çətin olan standartların həyata keçirilməsinə hesablanmışdır. Dərsinizin bu saatını 1.2.1. (*Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir*) və 1.2.2. (*Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir*) standartları reallaşdırılması üçün kiçik qruplarla iş formasından istifadə etmək məsləhət görülür. Bunun üçün də sizə qrupların işləməsi üçün mövzu ilə bağlı müxtəlif səpkili (qəzet, jurnal, tarixi ədəbiyyat, elmi əsər, internet materialları və s.) materiallar gətirməyiniz mütləqdir. Əldə etdiyiniz materialları qruplar üzrə ayırıb, onları müvafiq olaraq qruplara paylayıb və hər qrupa standartlardan çıxış edərək tapşırıqlarınızı verib dərsinizi qura bilərsiniz.

Qeyd. Bu dərsə 2 saat vaxt ayrılır. Bunun üçün dərsi müxtəlif forma və üsullarla keçə bilərsiniz. Dərsin bir saatını cütlərlə iş, digər bir saatını isə 45 dəqiqə ərzində reallaşdırılması çətin sayıla biləcək standartları nəzərə almaqla fərdi, böyük və ya kiçik qruplarla iş formasında keçməyi məsləhət görərdik. Bununla belə, standartları mövzuya uyğun seçməli, onlardan dərsinizə uyğun məqsəd çıxarmalı, məqsədinizi reallaşdırmaq üçün iş forması və üsulunu ayırd etməli, dərsin motivasiyasını quraraq sıra ardıcılığı ilə mərhələləri həyata keçirməlisiniz. Dərsin sonu üçün əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyiniz dərs məqsədlərinə uyğun olaraq qiymətləndirmə meyarlarını və onlara müvafiq olaraq qiymətləndirmə səviyyələrini hazırlamağı da yaddan çıxartmayın.

Alt standartlar:

- 1.2.1. Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
- 2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.
- 3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda həyata keçirilən köçürülmə prosesi barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
2. XIX əsrin 20–30-cu illərinə aid Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.
3. Azərbaycanda xanlıqların süqutunun dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.

Təlim formaları: böyük qruplarla və cütlərlə iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, iş vərəqləri ilə iş, "T" üsulu

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Dərsdə motivasiya qurmaq məqsədilə anlayışın çıxarılması üsulundan istifadə edə və ya slaydlar hazırlaya bilərsiniz. Motivasiyanı hansı üsulla quracağınızdan asılı olmayaraq, əsas olan onun tədqiqat sualına xidmət etməsidir.

Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərin diqqətini əvvəlki dərslərə, daha doğrusu, indiyədək haqqında məlumat aldıkları üsyanlara yönləndirmək, sonra isə onlara bununla bağlı suallarla müraciət etmək olar. Bunun üçün əvvəlcədən: "Xürrəmilər", "Sarı sarıqlılar", "Məzdəkilər", "Qırmızı qaşlılar" söz və ifadələri deyilir və şagirdlərə: "Bu sözlər sizə nə deyir?" sualı ilə müraciət edilir. Alınan cavabdan sonra: "Sizcə, adətən, üsyanların başlanmasına səbəb nə olur?" – sualı verilir. Şagirdlər fərziyyələrini bildirirlər. Onların düşüncələri lazımi məcraya yönəldilir, dərsin motivasiyası qurulur. Bunun ardınca tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: Azərbaycanda dövlətçiliyin süqutu yadellilərin ölkəmizə köçürülməsinə nə dərəcədə şərait yaratdı?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqatın cütlərlə iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Cütlərə aşağıdakı tapşırıqların olduğu iş vərəqi paylanır.

I cüt. Komendant idarə üsulunun yaradılmasını Azərbaycan dövlətçiliyinə zərbə kimi dəyərləndirin.

II cüt. Ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi barədə araşdırma aparın, regionda baş verən siyasi hadisələrin, müharibələrin bu prosesə necə təsir göstərdiyini qiymətləndirin.

III cüt. Azərbaycan torpaqlarında almanların yerləşdirilməsinin bugünkü Azərbaycan–Almaniya əlaqələrinə təsirini araşdırın.

IV cüt. Mənbəyə əsasən almanların Cənubi Qafqaza köçürülmə səbəblərini aydınlaşdırın.

V cüt. Rusiyanın xanlıqları ləğv etməsini qiymətləndirin.

VI cüt. Çarizmin köçürmə siyasətini dəyərləndirin.

VII cüt. Azərbaycanda rus məskənlərinin yaradılmasını ölkənin geosiyasi mövqeyi ilə əlaqələndirmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

VIII cüt. XIX əsrin 20–30-cu illərində Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatında baş verən yenilikləri dəyərləndirin.

IX cüt. Müstəmləkə zülmünə qarşı xalq üsyanlarını azadlıq mübarizəsi kimi təqdim edin.

X cüt. XVIII–XIX əsr torpaq mülkiyyəti formalarının və vergilərin müqayisəli cədvəlini qurun.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Cütlərlə işə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirilir. Bu mərhələdə müəyyən olunmuş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur, dağınıq faktlar arasında əlaqə qurulur, əlavələr edilir və fikirlər lazımı məcraya yönəldilir. Müzakirələr zamanı bütün sinif şagirdlərinin fəallığının təmin olunması sizdən asılıdır. Şagirdlərin müzakirələrdə fəal iştirakı nəticələrin alınmasında yardımçınız olacaq.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə verdiyiniz yönləndirici suallar vasitəsilə onlar XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda həyata keçirilən köçürülmə prosesi barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirə, XIX əsrin 20–30-cu illərinə aid Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi ilə bağlı təqdimatlar edə, xanlıqların süqutunu dövlətçilik baxımından dəyərləndirə bilirlər. Bu da, öz növbəsində, tədqiqat sualınıza cavab tapmağınıza kömək edəcək. Bununla belə, tədqiqat sualının tam cavabını almaq üçün aşağıdakı suallar da yardımçınız olacaq:

- *Çarizmin Şimali Azərbaycanda köçürmə siyasətini necə qiymətləndirirsiniz?*
- *Azərbaycanda yaradılan alman və rus məskənlərinin ölkənin sonrakı inkişafında tolerantlıq mühitinin formalaşmasına təsirlərini necə dəyərləndirərdiniz?*
- *Rusiyanın Azərbaycanda yaratdığı komendant idarə üsulunun əsas məqsədi nə idi?*
- *Rusiya işğalının sosial-iqtisadi həyata təsirini necə qiymətləndirə bilərsiniz?*
- *Hansı sahələr iltizama verilirdi?*
- *Sizcə, islam məzhəblərinə ayrı-ayrı dini başçıların təyin edilməsində çar Rusiyasının məqsədi nə idi?*
- *Sizcə, daxili müstəqilliklərini qoruyan və onsuz da, Rusiyanın himayəsində olan xanlıqların ləğv edilməsi hansı məqsədi daşıyırdı?*

Yaradıcı tətbiqetmə: Şagirdlərə XIX əsrin birinci yarısına dair Azərbaycanın köçürülmə xəritəsini hazırlamaq tapşırılır.

Ev tapşırığı: Müstəmləkə idarə üsulu və onun sosial-iqtisadi, siyasi həyata təsirinə dair təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: müxtəlif baxışları dəyərləndirmə, təqdimatlar hazırlama, inkişafda rolunu dəyərləndirmə.

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə, bu mərhələ zamanı müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Bu vaxt şagirdlərin yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu da unutmamalısınız.

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Mənbələr əsasında XIX əsrin 40-cı illərində Şimali Azərbaycanda sosial-iqtisadi dəyişiklikləri dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
2. XIX əsrin 40-cı illərində Şimali Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması: böyük qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, "akvarium"

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya kimi mövzunun əvvəlində verilmiş giriş hissəsini (Şimali Azərbaycanın müxtəlif yerlərində XIX əsrin 30-cu illərində baş verən üsyanlar amansızcasına yatırıldı. Buna baxmayaraq, çar hökuməti Cənubi Qafqazda yürütdüyü siyasətin yarıt-maz olduğunu başa düşdü. Yeni xalq çıxışlarına yol verməmək, əhalinin narazılıqlarını azaltmaq üçün hökumət islahatlar keçirməyə məcbur qaldı.) şagirdlərə danışılır.

Motivasiya kimi *reskript*, *əsasnamə*, *qanun*, *əmr* sözlərini lövhədə yazı, sonra isə şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Bu sözlər sizə nə dərəcədə tanışdır?
- Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhətlər varmı? Əgər varsa, hansılardır?
- İslahat deyəndə nə başa düşürsünüz?

Bundan sonra alınan cavablar ümumiləşdirilir, tədqiqat sualını elan edilir və dərsin yeni mərhələsinə keçid edilir.

Tədqiqat sualı: XIX əsrin 40-cı illərində Şimali Azərbaycanda aparılan islahatlar hansı problemlərin həllinə yönəlmişdi?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqatın böyük qruplarla iş formasından və "akvarium" metodundan istifadə edilməklə aparılması tövsiyə edilir. Bu iş üsulu üçün sinfi iki dairəyə – iç və çöl dairələrinə bölüb iç dairəyə müəyyən vaxt müddətində mövzu ilə bağlı hər hansı bir problemin müzakirəsini tapşıra bilərsiniz. Sonra "akvarium" dərs üsulunun qaydalarına uyğun olaraq dairələrdəki şagirdlər yerlərini dəyişib müzakirəni davam etdirməlidirlər. Müzakirə üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar:

- 1846-cı ildə verilmiş reskriptin əhəmiyyətini dəyərləndirin.
- Şimali Azərbaycanda keçirilən inzibati-məhkəmə islahatlarını qiymətləndirin.
- XIX əsrin 40-cı illərində Şimali Azərbaycanda edilən yeni inzibati-ərazi bölgüsü ilə bağlı fikirlərinizi bildirin.
- Çar hökumətinin həyata keçirdiyi islahatları ümumiləşdirin, mənfə və ya müsbət cəhətlərini araşdırın.

"Akvarium"da iş zamanı, əslində, dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini də həyata keçirmiş olursunuz. "Akvarium"da iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin növbəti mərhələsi həyata keçirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması üçün dərsin bu mərhələsində aparılan müzakirələri yekunlaşdırmaq lazım gələcək. Aşağıda verilmiş yardımçı sual və tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz:

- *Sizcə, I Nikolayın Qafqaz canişininin qarşısında qoyduğu vəzifələr hansı məqsəddən irəli gəlirdi?*
- *Çar hökuməti sosial dayaq olaraq kimlərə üstünlük verirdi?*
- *Komendant idarə üsulunun yarıtmaz olduğunu necə əsaslandırmaq olar?*
- *"Mülkədar tabelisi" kateqoriyasına daxil olan kəndliləri Rusiyadakı təhkimli kəndlilərlə müqayisə etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.*
- *"Bəy hüquqları" haqqında reskriptin mahiyyətini izah edin.*
- *1840-cı illərdə keçirilən islahatların müstəmləkə xarakterini sübut edin.*
- *"Kəndli Əsasnaməsi" kəndlilər qarşısında hansı tələbləri qoyurdu?*
- *Sosial dayaqda etnik dayaq arasında hansı fərqlər vardır?*
- *Çar hökuməti inzibati islahatlar aparmaqla hansı məqsədi güdürdü?*

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə öyrəndiklərini yaradıcı şəkildə reallaşdırmaq lazım gəldiyi üçün onlara mətndən əldə etdiyiniz məlumatlar əsasında xronoloji cədvəl qurmağı tapşırıq kimi verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: "Kəndli Əsasnaməsi"nə həsr olunan təqdimat hazırlamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyişiklikləri dəyərləndirib təqdimatlar hazırlama, əhəmiyyəti dəyərləndirmə

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bu mərhələ zamanı o, müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğu şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə və səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilər. Bununla belə, şagirdləri birinci meyar üzrə qiymətləndirmək olmayacaq. Çünki bu meyarı dərş prosesində tam reallaşdırmaq mümkün deyildir. Bunu nəzərə alaraq həmin meyar üzrə şagirdlərə ev tapşırığının verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Onlar ev tapşırığını gətirdikdən və siz onu yoxladıqdan sonra (növbəti dərşdə) bu meyar üzrə şagirdləri qiymətləndirmək mümkün olacaq.

Burada bir məsələni diqqətdə saxlamağınız olduqca vacibdir: Şagirdə verdiyiniz ev tapşırığını hökmən yoxlamaq lazımdır. Yadda saxlayın: ev tapşırığının yoxlanılmaması sizdə dərş dediyiniz şagirdlərin təqdimat hazırlama bacarığının hansı səviyyədə olması haqqında bilgisizliyə gətirib çıxartmaqla yanaşı, şagirdlərin ev tapşırığına biganə yanaşmasını da şərtləndirəcək.

Qeyd: Mövcud paraqrafı tədris etmək üçün sizə 2 saat verilir. Buna görə də dərsinizi müxtəlif forma və üsullardan istifadə etməklə keçə bilərsiniz. Dərsin bir saatını kiçik qruplarla iş formasında aşağıdakı kimi keçilməsini tövsiyyə edərdik.

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin inkişafını mənbələr əsasında dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
2. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini XIX əsrin II yarısı ilə əlaqələndirir.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, fasiləli oxu, müzakirə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Şagirdlər əvvəlki illərdə kapitalizm, onun inkişafı, kəndli, şəhər və məhkəmə islahatları haqqında müəyyən bilik və bacarıqlara malikdirlər. Mövzunu tədris edərkən əvvəlki tədris ilinin mövzuları ilə əlaqəli suallarla müraciət etmək, motivasiyanı bu əlaqələndirmə əsasında qurmaq məqsəduyğun olardı. Yaxud əvvəlcədən hazırlanmış ağ plakatda aşağıdakı açar sözləri yazıb lövhədən ası bilərsiniz.

- 1870-ci il kəndli islahatı
- Təhkimçilik münasibətləri
- “Kənd cəmiyyətlərinin ictimai idarəsi haqqında” əsasnamə
- “Şəhər özünüidarəsi” haqqında əsasnamə
- Məhkəmə islahatı

Şagirdlərə açar sözlərlə bağlı suallar verməyiniz tövsiyə olunur.

- “Bu sözlər sizə tanışdır?”
- “Açar sözlər haqqında nə deyə bilərsiniz?” və s.

suallar sizin motivasiya qurmağınıza yardım edəcəkdir. Şagirdlərin fərziyyələrini dinləyin. Motivasiya baş tutduqdan sonra tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırın.

Motivasiyanın həyata keçirilməsi üçün digər bir vasitə dərslikdə mövzunun əvvəlində verilmiş girişi (*Şimali Azərbaycanda XIX əsrin 60-cı illərindən etibarən kapitalist münasibətlərinin inkişafı başladı. Bu prosesə Rusiya imperiyasında aparılan islahatlar da güclü təkan verdi. İslahatlar Azərbaycanda sosial-iqtisadi sahədə mühüm dəyişikliklərə, yeni münasibətlərin formalaşmasına, iqtisadi və mədəni inkişafa səbəb oldu. Tarixə burjuva islahatları kimi daxil olmuş bu dəyişikliklər nəticəsində Azərbaycanda yeni sosial təbəqələr – milli burjuaziya, fəhlə sinfi və millətin formalaşmasında əsas rol oynayan ziyalılar meydana gəldi.*) şagirdlərə oxumağınız ola bilər.

Tədqiqat sualı: XIX əsrin II yarısında Azərbaycanda yeni sosial münasibətlər necə meydana gəldi?

Tədqiqatın aparılması:

Bu mərhələni həyata keçirmək üçün fasiləli oxu üsulundan istifadə etmək olar. Qeyd edək ki, əvvəlki illərdə MV-də onunla bağlı geniş məlumat almısınız. Buna görə də şagirdlərlə bu üsulun həyata keçirilməsi çətinlik törətməyəcək. Onlara növbə ilə mövzunu oxutdurub müəyyən hissələrdə fasilələrə yol verməlisiniz. Mövzuarası elan edilən sual və tapşırıqlar sizin fasilə verəcəyiniz hissələr ola bilər. Şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq bu fasilələri mürəkkəb görünən və düşünməyə, eləcə də mülahizələr söyləməyə imkan yaradan hissələrdə də edə bilərsiniz.

- Kapitalist sənayesinin yaranması üçün vacib olan amillər hansılardır?
- İngiltərədə kapitalist münasibətlərinin yaranmasını yadınıza salın. Rusiya ilə müqayisə edin.
- Sizcə, mülkədarlar niyə muzzdlu əmək tətbiq etməyə başladılar?
- Çar hökuməti məhkəmə islahatını Cənubi Qafqazda məhdud qaydada keçirməsini nə ilə izah edirdi?
- XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda yaranan yeni təbəqələr hansılardır?

Dərslikdə öz əksini tapmış bu kimi sualları şagirdlərlə müzakirə edin. Onların düşüncələrinə hörmətlə yanaşın. Çünki bu yaş dövrünün şagirdləri söylədikləri fikrin rədd olunması ilə barışmaya bilər və bu da onların həvəsdən düşməsinə şərait yaradar. Verəcəyiniz suallar əvvəllər əldə olunmuş biliklərin üzə çıxmasına şərait yaradacaq. Şagirdlər həm dərslikdə verilən məlumatlardan nəticə çıxarmaqla, həm də əvvəllər öyrəndikləri materiallara istinad etməklə faktlar söyləyəcəklər. Təqdim edilən izah onların əlaqələndirmə bacarığını formalaşdırmaq üçün də istiqamət verəcəkdir.

Mövzunun oxunuşu zamanı fasilə verməklə qısa vaxt ərzində şagirdlərin dəyərləndirməsini həyata keçirin. Təvsiyə edirik ki, onlar öz fikirlərini söyləyərkən ən zəruri sayılan məqamları lövhədə və ya flipçartda (bunu vatman kağızı da əvəz edə bilər) qeyd edin. Çünki bu fikirlər sonda ümumiləşdirmə və nəticələrin əldə edilməsi zamanı lazım olacaq. Fasiləli oxu müddətində təkcə mövzunu əhatə etmiş sual və tapşırıqlar deyil, şəkillər, illüstrasiyalar, xüsusilə də mənbələr diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Fasiləli oxu bitdikdən sonra mövzu ilə bağlı yekun müzakirə aparıb dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçid edə bilərsiniz. Əlavə olaraq şagirdlərə XIX əsrin 60–70-ci illərində Azərbaycanda keçirilən islahatlar barədə sual və tapşırıqlar vermək olar. Alınan cavablar dinlənilir. Deyilən argumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edilir. Bununla da, dərsin bu mərhələsini yekunlaşdırma bilərsiniz. Yaddan çıxartmaq lazım deyil ki, dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş sualları əvvəlcədən hazırlamalısınız.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

- *İslahatlar ərafəsində Şimali Azərbaycanda sosial-iqtisadi vəziyyəti necə qiymətləndirmək olar?*
- *Sizcə, çar burjua islahatlarını keçirməsəydi, nə baş verə bilərdi?*
- *Kəndli islahatlarının keçirilməsi zamanı hansı çətinliklər ortaya çıxdı?*

- Azərbaycanda keçirilən islahatlardan hansını daha çox bəyənirsiniz və nəyə görə?
- XIX əsrin II yarısında Azərbaycanda sosial münasibətlərdə hansı dəyişikliklər meydana gəldi?
- 9-cu sinif Azərbaycan tarixi fənnində öyrəndiklərinizi yadınıza salın: Andlı iclasçılar məhkəməsi ilk dəfə hansı dövlətdə tətbiq edilmişdir?

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı, ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələr əsasında şagirdlər Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin inkişafını dəyərləndirib xalqımızın formalaşmasının xüsusiyyətlərini XIX əsrin II yarısı ilə əlaqələndirəcəklər.

Yaradıcı tətbiqetmə: 1870-ci il 14 may "Əsasnamə"si ilə 1847-ci il "Əsasnamə"sinin oxşar və fərqli cəhətlərinə aid diaqram qurun.

Ev tapşırığı: Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin inkişafı ilə bağlı təqdimatlar hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: inkişafı dəyərləndirib təqdimatlar hazırlama, əlaqələndirmə.

Təlim məqsədinə uyğun olaraq aparılan qiymətləndirmə dərsin bütün mərhələlərində həyata keçirilə bilər. Bu zaman qiymətləndirmə qaydalarına uyğun olaraq sinfinizin şagirdlərini bilik və bacarıqlarına uyğun 4 səviyyə üzrə qiymətləndirin. Bu səviyyələr meyarlara uyğun həyata keçirilməli və ən zəif bacarığa malik olan şagirddən tutmuş ən yüksək bacarıqlı şagirdə görə dəyişməlidir.

YENİ SOSIAL MÜNASİBƏTLƏRİN MEYDANA GƏLMƏSİ (ikinci saat)

Mövcud paraqrafın tədrisi üçün nəzərdə tutulan ikinci saatını isə 1.2.1. (*Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.*), 1.2.2. (*Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.*) standartlarını nəzərə almaqla kollektivlə, cütlərlə və ya fərdi iş formasında reallaşdırmağı məsləhət görərdik. Bu zaman siz standartdan çıxış edərək şagirdlərdə mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirmə, təqdimatlar hazırlama, tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələr seçmə, müxtəlif baxışları dəyərləndirmə, bacarıqlarını formalaşdırıb inkişaf etdirə bilərsiniz. Bununla belə, məsləhət gördüyümüz standartları və məqsədləri artırmaq, azaltmaq, eləcə də hər hansı standartı dəyişmək də mümkündür.

Mövcud dərsi keçmək üçün şagirdlərə dərslikdən savayı, əlavə materiallar da təklif etməli olduğunuzu unutmayın. Bunun üçün siz lazımı materialları əvvəlcədən hazırlamalı-sınız. Materiallar - dövrə aid elmi əsərlərdən, müxtəlif səpkili qəzəet və jurnal materiallarından, fundamental əsərlərdən müəyyən hissələr, eləcə də internet resurslarından istifadə etməklə əldə etdiyiniz məlumatlardan ibarət ola bilər.

Qeyd. Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsləyin 37–44-cu səhifələrini əhatə edir. Dərsləlik müəllifi tərəfindən bu paraqraf tədris saatına uyğun olaraq aşağıdakı qaydada bölünmüşdür:

► Birinci dərslə səhifə 37-dən başlayaraq səhifə 42-ci səhifənin sonunadək olan məlumatları əhatə edir (bura şəkil, sxemlər, mənbə tipli əlavə, maraqlı məlumatlar, həm də sual və tapşırıqlar daxildir).

► İkinci dərslə saatı 43 – 44-ci səhifələrdəki məlumatları əhatə edir.

Onu da bildirək ki, bu bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü müəllim təlim strategiyasına, sinifdəki şagirdlərin bacarığına uyğun olaraq dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilər.

Alt standartlar:

1.1.1. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.*

1.1.2. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.*

Təlim məqsədləri:

1. *Azərbaycanın neft sənayesinin XIX əsrin II yarısı və müasir dövrlərini mənbələr əsasında dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.*

2. *Azərbaycanın XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri və müasir dövrlərinə aid mənbələr əsasında müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.*

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, mətnə əsasən cədvəlin doldurulması, Venn diaqramı

Dərsləin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya üçün lövhədə açar söz kimi *neft, dəmir filizi, pambıqçılıq, tütün, balıqçılıq, ipəkçilik* sözlərini yazma bilərsiniz. Bundan sonra şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət etməklə olar:

– *Bu sözlər sizə nə deyir?*

– *Mövcud açar sözlərin bir-biri ilə hansı əlaqəsi var?*

– *Bu sözləri hansı vahid ad altında birləşdirmək olar?*

Aldığınız cavabları ümumiləşdirib şagirdləri dərslə maraqlandıra və beləliklə də, dərsləin yeni mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Motivasiyanı şagirdlərin əvvəlki bilikləri hesabına da qurmaq mümkündür. Bunun üçün əvvəlcədən suallar hazırlamalısınız. Onlar şagirdləri maraqlandıra biləcək, düşündürücü, cavabı birbaşa tapılmayan suallar olmalıdır. Aldığınız cavablar ümumiləşdirildikdən sonra tədqiqat sualını elan edərək dərsləin növbəti mərhələsinə keçid etməklə olar.

Tədqiqat sualı: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda sənaye yüksəlişi özünü hansı formada büruzə verirdi?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılmasını mətnə əsasən cədvəlin doldurulması üsulu ilə reallaşdırmaq məqsəduyğun olardı. Sınıfı kiçik qruplara böləndən sonra təlim üsuluna uyğun olaraq, onlara aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

Aşağıda verilən cədvəllər şərtidir. Siz bu cədvəlləri genişləndirmək (və ya qısaltmaq), müəyyən tələbləri dəyişmək, düzəlişlər etmək və ya yeni cədvəllər qurmaqda sərbəstsınız. Əsas odur ki, hazırlayacağınız cədvəllər mətnin ideyasını aşkar etməyə, təlim məqsədini reallaşdırmağa, tədqiqat sualına cavab tapmağa imkan versin. Tədqiqatın aparılması zamanı şagirdlərə mövzu ilə əlaqədar əlavə paylayıcı materialların verilməsi dərsinizi daha da maraqlı və canlı edir. Paylayıcı material qismində mənbə sayıla biləcək müxtəlif qəzet, jurnal materiallarından, elmi əsərlərdən edilmiş çıxarışlardan və s. vəsaitlərdən istifadə edə bilərsiniz.

I qrup.

Neft sənayesi

Dövr	İnkişaf səbəbləri	İnkişaf xüsusiyyətləri	Problemlər	Nəticə
XIX əsrin ikinci yarısı				
Müasir dövr				

II qrup.

Kənd təsərrüfatı

Dövr	İnkişaf səbəbləri	İnkişaf xüsusiyyətləri	Problemlər	Nəticə
XIX əsrin ikinci yarısı				
Müasir dövr				

III qrup.

Sənayenin digər sahələri

Dövr	İnkişaf səbəbləri	İnkişaf xüsusiyyətləri	Problemlər	Nəticə
XIX əsrin ikinci yarısı				
Müasir dövr				

IV qrup.

Neft sənayesi

Dövr	İnkişaf səbəbləri	İnkişaf xüsusiyyətləri	Problemlər	Nəticə
XIX əsrin ikinci yarısı				
Müasir dövr				

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Hazırlaşmaq üçün qruplara ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər biri öz təqdimatını edir. Müəllim təqdimat əsasında müzakirələrin aparılması üçün konkret vaxt ayırmağı yaddan çıxarmamalıdır. Təqdimatlar edilərkən şagirdlərin doldurmadıqları və ya yarımçıq işlədikləri (*intellekt səviyyəsindən asılı olaraq belə hallar mümkündür*) cədvəl qrafalarının tamamlanması üçün digər qruplardan kömək istəyə bilər. Bu zaman şagirdləri müəyyən edilmiş məcraya yönəltmək, suallar vermək

lazım gələcək. Müzakirələr zamanı şagirdlərin də yerdən suallar verməsini təmin etməyi yaddan çıxarmayın.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Qrup təqdimatları, məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsi bitdikdən sonra dərsi yekunlaşdırmaq üçün müəllim şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilər:

- *Kəndli islahatından sonra kəndlilər arasında təbəqələşmənin yaranmasına səbəb nə idi?*
- *Sizcə, niyə qolçomaqları kənd burjuaziyası adlandırırlar?*
- *H.Z.Tağıyevin toxuculuq fabriki açmasının əhəmiyyəti nə oldu?*
- *Sizcə, yerli sənayenin yaranmasının hansı müsbət cəhətləri mövcud idi?*
- *Bu dövrdə Azərbaycanda sənayenin hansı sahələri daha çox inkişaf etmişdir?*
- *İqtisadiyyatın istənilən sahəsində inhisarların yaranmasının mənfi cəhətləri hansılardır? Fikrinizi əsaslandırın.*
- *Azərbaycanda ilk kapitalist müəssisələrini açanların xarici sahibkarlar olması nə ilə bağlı idi?*

Yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində şagirdlərə Şimali Azərbaycanda XIX əsrin birinci yarısında mövcud olan sosial təbəqələrlə ikinci yarısında olan təbəqələr arasında oxşar və fərqli xüsusiyyətləri Venn diaqramında göstərmək tapşırılır.

Ev tapşırığı: Şagirdlərə H.Z.Tağıyev barədə məlumat toplayıb “H.Z.Tağıyev sahibkar və vətəndaşdır” mövzusunda təqdimat hazırlamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirib təqdimatlar hazırlama, müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlama

Formativ qiymətləndirməni daha yaxşı aparmaq üçün yuxarıdakı meyarları nəzərə almaq vacibdir. Bu məqsədlə qiymətləndiriləcək şagirdləri dərs boyu diqqətdə saxlanmalı və fəaliyyətləri izləməlidir. Dərsin sonunda onları yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla səviyyələr üzrə qiymətləndirmək mümkündür.

Alt standartlar:

- 1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycanın XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri və müasir dövrlərinə aid mənbələr əsasında müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini XIX əsrin II yarısı ilə əlaqələndirir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, mətnə əsasən cədvəlin doldurulması, bir dəqiqə

Dərsin mərhələləri

Tədqiqat sualı: Azərbaycanda milli oyanış necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqatın aparılmasını mətnə əsasən cədvəlin doldurulması üsulu ilə reallaşdırmaq məqsədəuyğun olardı. Sınıf kiçik qruplara böləndən sonra təlim üsuluna uyğun olaraq, onlara aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

Aşağıda verilən cədvəllər şərtidir. Siz bu cədvəlləri genişləndirmək (və ya qısaltmaq), müəyyən tələbləri dəyişmək, düzəlişlər etmək və ya yeni cədvəllər qurmaq sahəsində tam ixtiyar sahibsiniz. Əsas odur ki, hazırlanan cədvəllər mətnin ideyasını aşkar etməyə, təlim məqsədini reallaşdırmağa, tədqiqat sualına cavab tapmağa imkan versin. Bir tapşırığı iki qrupa verilməsini də məqsədmüvafiq sayırıq. Təcrübə onu göstərir ki eyni tapşırığın iki qrupa verilməsi bir məsələyə müxtəlif nəzər nöqtədən yanaşmanın və fərqli fikirlərin formalaşmasına şərait yaradar.

I qrup**Milli oyanış**

Milli oyanışa təsir edən amillər	Milli oyanışda iştirak edən qüvvələr	Milli oyanışın inkişaf xüsusiyyətləri	Nəticə

II qrup**Milli oyanış**

Milli oyanışa təsir edən amillər	Milli oyanışda iştirak edən qüvvələr	Milli oyanışın inkişaf xüsusiyyətləri	Nəticə

III qrup

Millətin formalaşması

Millətin formalaşmasına təsir edən amillər	Millətin formalaşmasında iştirak edən qüvvələr	Millətin formalaşmasının inkişaf xüsusiyyətləri	Nəticə

IV qrup

Millətin formalaşması

Millətin formalaşmasına təsir edən amillər	Millətin formalaşmasında iştirak edən qüvvələr	Millətin formalaşmasının inkişaf xüsusiyyətləri	Nəticə

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi bitdikdən sonra dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçid edilir. Müəllim şagirdlərə əlavə sual və tapşırıqlar verə bilər. Şagirdlərin verdikləri cavablar dinlənir. Deyilən argumentlər lövhədə qeyd edilir. Səslənmiş fikirlər müzakirə edildikdən sonra dərsin bu mərhələsi yekunlaşdırılır. Dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş olan sualları əvvəlcədən hazırlanmalıdır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı ümumiləşdirici suallarla müraciət etmək olar.

– Azərbaycanda millətin formalaşması prosesinin XIX əsrin ikinci yarısında başlamasının səbəbini necə izah edərdiniz?

– Ölkəyə kapital axını nəyə təkan verdi?

– Milli burzajıyanın və vətənpərvər ziyalıların millətin formalaşmasında hansı rolu oldu?

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı, ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələr nəticəsində şagirdlər Azərbaycan xalqının formalaşması xüsusiyyətlərini XIX əsrin II yarısı ilə əlaqələndirməyi bacararlar.

Yaradıcı tətbiqetmə. Bu zaman şagirdlərə bir dəqiqə üsulundan istifadə etmək təklif edilir. Bunun üçün onlara bu üsulun qaydasını xatırlatmaq olar. Uşaqlara bir sual və ya bir cümlə deyilir, şagirdlər səsləndirilən problemi bir dəqiqə ərzində durmadan şərh etməlidir.

Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə etmək məqəddəməvəfiq olardı.

– “Türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” ideyasını şərh edin.

– M.F.Axundzadəni milli oyanışın əsas simalarından biri kimi necə tanıda bilərsiniz?

– Rusiya imperiyasının milli və dini ayrı-seçkilik siyasəti millətin formalaşmasına əks təsirini əsaslandırın.

– Ölkənin tarixi torpaqlarının ikiye bölünməsinin millətin formalaşmasına əks təsirini əsaslandırın.

Qiymətləndirmə meyarları: müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlama, tarixi dövrlərlə əlaqələndirmə.

Yuxarıda verilmiş meyarlar əsasında və dərs izləməsi nəticəsində şagirdlərin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Hörmətli müəllimlər, unutmayın ki, qiymətləndirmə zamanı siz şagirdlərin informasiyanı yadda saxladığını yox, bu informasiyanı anlamaq səviyyəsini və hər hansı problemin həll edilməsi zamanı həmin bilikdən istifadə etmək bacarığını daha çox nəzərə almalısınız.

Qrupları qiymətləndirən zaman aşağıdakı qrup qiymətləndirmə vərəqindən də yararlanıla bilərsiniz.

Qrupun adı: _____

Təlimat. Aşağıdakı meyarlara hansı səviyyədə əməl olunduğunu nəzərə alaraq qrupu qiymətləndirmək olar.

MEYARLAR					
	Heç vaxt	Nadir hallarda	Bəzən	Tez-tez	Həmişə
Qrup üzvlərinin hamısı fəaliyyətə qoşulur?					
Qrup üzvləri bir-birlərinin fikir və fəaliyyətinə hörmət edir?					
Qarşılıqlı şəkildə müzakirələr aparırlarmı?					
Qrup üzvləri qərarlarını bir-birlərinə bildirir?					
Qrup üzvləri iş bölgüsünə əməl edirlər?					
Qrupda ziddiyətli fikirləri müzakirə edirlər?					
Qrup məhsuldar şəkildə işləyirmi?					
Qrup üzvləri birlikdə işləməkdən zövq alırlar?					

Şərhlər: _____

Alt standartlar:

- 1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Müstəmləkəçilik əleyhinə çıxışlar və Milli demokratik hərəkata aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Milli demokratik hərəkəti Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirir.

Təlim forması: kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, müzakirə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiyanın yaradılması üçün şagirdlərə bu suallarla müraciət edin:

- Hər hansı haqsızlığa qarşı etirazınızı necə bildirirsiniz?
- Hansı etiraz formalarını tanıyırsınız?
- Kəndli öz etirazlarını necə bildirə bilər?
- Nə üçün cəmiyyətdə sosial etirazlar baş verir?

Bu sualların cavablandırılmasını müzakirə şəklində təşkil edin. Müzakirədən sonra şəkillərdən və internet resurslarından istifadə etməklə şagirdlərdə tarixi dövrlə bağlı təəssürat yarada bilərsiniz. Xüsusən də demokratik ziyalıların, qaçaqların şəkillərini göstərmək məqsədəmüvafiqdir. Motivasiya zamanı məqsəd şagirdləri yormaqla və çaşqınlıq yaratmaqla deyildir. Motivasiya vasitəsilə onları araşdırılacaq problemə sövq edərək araşdırma meyillərini formalaşdırmaq lazımdır.

Tədqiqat sualı: XIX əsrdə baş verən sosial etirazlar nə ilə nəticələndi?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqatın aparılması üçün qrup işindən istifadə edə bilərsiniz. Sınıfı 4 qrupa bölün. Qrup bölgüsünü müxtəlif üsullardan istifadə etməklə aparmaq olar. Ən rahat üsul sinfi 1, 2, 3, 4 rəqəmləri ilə nömrələməklə qruplara ayırmaqdır. Sonra hər qrup ona verilmiş tapşırığı elan edilən müddətdə icra etsin. Tapşırıq verilən kimi ayrılan vaxtı söyləyin. Şagirdlər mütləq vaxta uyğun tapşırıqları icra etməlidirlər. Vaxta qənaət etmək, əməkdaşlıq və s. bu kimi nüanslar tərbiyəedici mühitin formalaşmasına yardım göstərir. Həmçinin qrup işlərinin icrası üçün şagirdlərə müxtəlif materiallar, mənbələr və s. resurslar paylanmalıdır ki, tədqiqat işi yüksək səviyyədə alınsın.

I qrup.

Zaqatala üsyanının aparıcı qüvvələri kimlərdən ibarət idi? Zaqatala üsyanının başvermə səbəbləri nə idi? Cədvəl tərtib edin.

II qrup.

Xalq başqa hansı mübarizə vasitələrindən istifadə edə bilərdi? Nə üçün insanlar qaçaqlara ümid yolu kimi baxırdılar? Əlaqələndirmə etməklə fikirlərinizi yazın.

III qrup

Fəhlələrin tələbləri ilə insan hüquqları arasında hansı əlaqə görürsünüz? Bu tələblər müasir dövrümüzdə hansı qanunlarda öz əksini tapıb? Cədvəl şəklində cavablandırın.

IV qrup

"Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş partiya və təşkilatlar" mövzusunda sinxron cədvəl qurun.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Müəyyən edilmiş vaxt bitdikdən sonra qrupların hazırladığı işin mübadiləsi, yəni təqdimatı həyata keçirilir. Mübadilənin reallaşdırılması zamanı müzakirələr aparılır, qeydlər edilir, yanlışlar düzəldilir, əlavələr olunur. Təvsiyə olaraq qeyd edək ki, qrupların işinin hər biri vaxt bitdikdən sonra yığılmalı, bir qrup təqdimat etdikdə o biri qrup işini davam etdirməməlidir. Çünki verilən tapşırıqlar şagirdlər tərəfindən dinlənilməli, onların hər biri araşdırılan problemlə bağlı bilik və bacarığa malik olmalıdır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. XIX əsrin ikinci yarısında Şimali Azərbaycanda həyata keçirilmiş burjua islahatları kapitalist münasibətlərinin inkişafına səbəb oldu. Çarizmin milli siyasəti müxtəlif sosial təbəqələrin etirazlarına gətirib çıxardı. Kəndli hərəkatı genişləndi. XIX əsrin ortalarından kəndlilər arasında intiqamçılıq hissləri gücləndi və qaçaqçılıqda özünü göstərməyə başladı. Yeni ictimai qrupların meydana gəlməsi, ali təhsilli ziyalıların sayının artması milli-demokratik hərəkatın başlamasına təkan verdi. Fəhlə hərəkatı gücləndi. Fəhlələr arasında inqilabi baxışlar fəhlə hərəkatını genişmiqyaslı etiraz aksiyaları ilə müşayiət edirdi. Buna görə də Bakıda inqilabçı fəhlələrin sayı artdı. Çar hökuməti çıxış yolu kimi milli qırğın siyasətinə əl atdı. Bu siyasəti ziyalı və qabaqcıl burjuaziya da düzgün qiymətləndirərək etirazlar edir və millətin təşkilatlanmasına çalışırdı. Buna görə də bu hərəkat XX əsrin əvvəllərində partiya və təşkilatların yaranması ilə mühüm siyasi əhəmiyyət kəsb etdi. Bununla yanaşı, şagirdlər milli demokratik hərəkata aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayırlar. Eləcə də hərəkatı Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirərək ümumiləşdirmələr aparırlar. Müzakirə zamanı aşağıdakı sualları səsləndirməklə nəticələrin çıxarılmasına istiqamət vermək olar:

- *Zaqatala üsyanının səbəbləri digər kəndli etirazlarının səbəblərindən nə ilə fərqlənirdi?*
- *Kəndli hərəkatının xüsusiyyətləri nədən ibarət idi? Nə üçün o, kortəbii xarakter daşıyırdı?*
- *Nə üçün şifahi xalq ədəbiyyatında qaçaq hərəkatı müsbət xarakterizə edilir və tanınmış qaçaqlara dastanlar qoşulurdu?*
- *Necə düşünürsünüz, Azərbaycanda baş vermiş fəhlə hərəkatı nəyi sübut etməyi bacardı və dünya fəhlə hərəkatına hansı töhfələri verdi?*
- *Müştərik müqavilənin əhəmiyyəti nədən ibarət oldu?*
- *Necə düşünürsünüz, çar hökumətinin milli qırğına əl atması hansı məqsədlərdən irəli gəlirdi? Fikrinizi əsaslandırın.*
- *Nə üçün yaradılan partiyaların və təşkilatların əksəriyyəti "müdafiə" və "nicat" sözləri ilə ifadə olunmuşdur?*
- *Demokratik hərəkatın milli burjuaziyaya ehtiyacı nədən irəli gələ bilirdi?*
- *Rusiya müsəlmanlarının qurultaylarının fəaliyyətini necə qiymətləndirirsiniz?*

Təbii ki, qrup işləri mütləq meyarlar əsasında dəyərləndirilməlidir. Sizə təqdim etdiyimiz meyarlar təvsiyə xarakterlidir. İstədiyiniz meyarı qrup qiymətləndirmə meyarları qisminə əlavə edə bilərsiniz.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Yaradıcı tətbiqetmə: Milli demokratik hərəkata dair sorğu vərəqi hazırlamaq üzərində iş təşkil edilir.

Ev tapşırığı: Ə.Topçubaşovu təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Rusiya imperiyasında əhəmiyyətli siyasi xadim kimi dəyərləndirin. Təqdimat və ya onun haqqında əlavə məlumatlara müraciət etməklə mühazirə hazırlanması tapşırığını da verə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlama, əlaqələndirmə Qiymətləndirmə standartlara uyğun meyarlar əsasında müəyyənləşdirdiyiniz səviyyələrə görə aparılır.

ÇARİZMİN MİLLİ QIRĞIN SİYASƏTİ

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 1.2.2. Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.

Təlim məqsədləri:

1. Mənbələr əsasında 1905-ci ildə baş verən milli qırğın siyasətini keçmiş və müasir dövr baxımından dəyərləndirərək təqdimat hazırlayır.
2. Çarizmin milli qırğın siyasətinin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələr seçir.

Təlim formaları: fərdi və böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: xəritə üzərində iş, INSERT

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya üçün Xocalı faciəsini əks etdirən sənədli filmdən kadrlar nümayiş etdirin. Şagirdlərdən soyqırımın, faciənin, qırğının nə olduğunu soruşun. Fikirlərini ifadə etmək üçün onlara zaman ayırın. Ermənilərin, rusların siyasi məqsədlərini açıqlamağa istiqamətlənmiş suallarla müraciət edin. Bu məqsədlər üzərində dayanın, ermənilərin Azərbaycana köçürülməsi tarixinə qayıdıb aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət edin:

- Sizcə, ruslar erməniləri nə üçün vətənimizin ən gözəl guşələrində yerləşdirdilər?
- Ruslar ermənilərə hansı imkanları yaratmışdılar?

- Bəs ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi qırğınların tarixi nə vaxtdan başlayır?
- Erməni cinayətkarlarının qarşısı nə üçün alınmırdı?
- Onların arxasında duranların məqsədi nədən ibarət idi?
- “Parçala, hökm sür” siyasəti nə deməkdir?

Bu suallar ətrafında kiçik müzakirə aparın. Şagirdlərdə problemin səbəbini tarixi məqamlarda axtarmaq bacarığını formalaşdırmağa çalışın.

Bu dövrdə yaşamış Azərbaycan ədiblərinin yaradıcılığına da müraciət edə bilərsiniz. Məsələn, Cəfər Cəbbarlının 1905-ci ili əks etdirən məlum dramından görüntülər nümayiş etdirmək olar. Motivasiya həyata keçirilib şagirdlərin fərziyyələri dinləndikdən sonra tədqiqatın aparılması üçün tədqiqat sualını elan etmək lazımdır. Onu lövhədə də yazı bilərsiniz. Əgər sizin məktəbdə İKT imkanları varsa, o zaman elektron lövhədə və ya proyektorun köməyi ilə tədqiqat sualını göstərmək olar. Tədqiqat sualı nəticələrin çıxarılmasına qədər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Sonda şagirdlər bu suala cavab tapmalı və məqsəddən yayınmamalıdır.

Tədqiqat sualı: Çarizmin milli qırğın siyasətinin məqsədi nədən ibarət idi?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqat fərdi formada aparılır. Lakin əvvəlcə şagirdlər məzmun ilə tanış olmalıdırlar. Oxu prosesi təşkil edilməlidir. INSERT üsulundan yararlanın. Şagirdlərə növbəli oxudan istifadə etməklə dərslikdə verilən materialı səsli şəkildə oxumaq təklif olunur. Sonra müəllimin müdaxilə ilə məzmunun müxtəlif məqamları üzərində dayanmaq, müzakirə aparmaq məqsədmüvafiqdir. Bu zaman mətnə daxil edilmiş suallardan istifadə edə bilərsiniz. Məsələn:

- *Nə üçün qırğınlar əvvəlcə Bakıda törədildi?*
- *Sizcə, nə üçün ermənilərin niyyətləri həyata keçmədi?*
- *Azərbaycan xalqının milli birliyi özünü nədə göstərdi? Belə birliyə ehtiyac çox idi mi?*

Oxu prosesi bitdikdən sonra şagirdlərə bir dəqiqə vaxt verin ki, məzmunu bir daha gözəldən keçirsinlər. Bundan sonra əvvəlcədən hazırlanmış tapşırıqları müəyyənləşdirin. Tapşırıqlar iş vərəqlərində yazılırsa, daha yaxşı olar. Bu, sonda şagirdlərin qiymətləndirilməsi prosesini asanlaşdırar. Çünki hər bir şagirdin nəticələri iş vərəqlərində olacaqdır. Eyni tapşırıqları müxtəlif şagirdlərə verə bilərsiniz. Çalışın ki, tapşırıqları səviyyəsinə görə paylaşırsınız. Aşağı səviyyəli tapşırıqları yuxarı səviyyəli bacarıqlara malik şagirdlərə (və ya əksinə) vermək tövsiyə edilir. Tapşırıqları aşağıdakı qaydada tərtib edə bilərsiniz:

- Nə üçün çar hökuməti məhz 1905-ci ildə bu qırğınları törətdi? Fikirlərinizi qeyd edin.
- Ermənilərin məqsədlərini izah edin.
- Qabaqcıl ziyalılar bu qırğınlardan hansı nəticələri çıxardılar? Onların baxışlarında hansı dəyişikliklər yarandı? Fikirlərinizi qeyd edin.
- Milli qırğınlara münasibətdə siyasi partiyaların rolu nədən ibarət idi? Hansı siyasi partiyalar var idi? Sadalayın və fikirlərinizi yazın.
- Xəritədə erməni qırğınlarının törəndiyi əraziləri göstərməklə nəticələrini şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Sualları şifahi şəkildə səsləndirərək şagirdlərin nəticələrini dinləyin. Hər bir yanlış tapşırıqın üzərində düzəlişlər etməyi unutmayın. Şa-

girdlər öz nəticələrini almalıdırlar. Bunun üçün onlar XX əsrin əvvəllərində baş verən hadisələrə münasibətlərini fərdi qaydada izah etməyi bacarmalıdırlar.

Şifahi təqdim etmə bacarığının qiymətləndirilməsi cədvəli

Şagirdin adı, soyadı, atasının adı:

Meyarlar	Bəli	Xeyir
Əsas faktları sadalayır.		
Fikrini əsaslandırır.		
Yersiz təkrara yol vermir.		
Faktları söylərkən mənbələrdən istifadə edir.		
Problemdən kənara çıxmır.		
Əlaqələndirmə aparır.		
Özünə inamla danışır.		
Müəllimin rəyi		

Əgər vaxtınız varsa, şagirdlərə 5 dəqiqə zaman ayrılır və onlara fərdi şəkildə məzmunun xülasəsini yazmaq tapşırılır. Xülasənin həcmi 5–10 cümləni əhatə etməlidir. Şagirdlərə hazırladığı xülasəni təqdimat şəklində vermək tapşırılır.

Özünüqiymətləndirmə: Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Soyad, ad, ata adı:

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərstdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Şagirdlər ümumiləşdirmədə fərdi qaydada iştirak etsələr, yaxşıdır. Bu zaman bəziləri təkrara yol verə bilərlər. Təbii olaraq, biz onların fikrinin təkrar olduğunu izah etməliyik. Şagirdlər başa düşməlidirlər ki, 1905-ci ilin milli qırğını ermənilər tərəfindən törədilmiş ilk irihəcmli qırğın idi. Bu siyasətin arxasında çar hökuməti dayanırdı və Azərbaycanda inqilabi hərəkatın qarşısını almaq məqsədi güdürdü. Ermənilər rusların məqsədlərindən istifadə edərək öz düşmənçilik niyyətlərini həyata keçirir və gələcək planları üçün tədbirlər hazırlayırdılar. Qırğın, ilk növbədə, çoxmillətli Bakı şəhərində baş tutdu. Burada inqilabi ruhlu fəhlələr yaşayırdılar. Tezliklə qırğınlar digər ərazilərə, xüsusən də Qarabağ və Naxçıvan bölgələrinə yayıldı. Azərbaycanlılar bu qırğınlarda tək qalmışdılar, buna görə də xilas yolunu milli birlikdə görürdülər. Siyasi partiyalar həmin birliyin təşkilatçılarına çevrilməyə çalışırdılar. Bu mənada qırğın çoxlu sayda insan aparsa da, mənfur erməni və rus millətçilərinin arzusunu ürəklərində qoydu. Azərbaycan xalqı özünü müdafiə etməyi bacardığını nümayiş etdirə bildi.

Təbii ki, bütün bunlardan sonra şagirdlər 1905-ci ildə baş verən milli qırğın siyasətini keçmiş və müasir dövr baxımından mənbələr əsasında dəyərləndirərək təqdimat hazırlayırlar. Çarizmin milli qırğın siyasətinin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələr seçirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Şagirdlərə milli qırğın siyasətini özündə əks etdirən afişa hazırlamaq tapşırılır.

Ev tapşırığı: Şagirdlərə Cəfər Cabbarlının "1905-ci ildə" əsərini oxuyaraq tarixi faktlarla müqayisə edib tezislər hazırlamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: təqdimat hazırlama, mənbələr seçmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Məsələn, "Milli qırğın siyasətində məqsəd nə idi?", "Nə üçün çarizm baş verənlərə biganə yanaşırdı?", "Milli qırğın siyasətinin törədilməsində bəhanə nə oldu?" və s.

Qiymətləndirmə meyarlarına əsasən səviyyələr üzrə aparılması məqsədamüvafiqdir.

ŞİMALİ AZƏRBAYCAN BİRİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ İLLƏRİNDƏ

Alt standartlar:

2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. Birinci dünya müharibəsində Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

2. Birinci dünya müharibəsi zamanı Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinə dair təqdimatlar hazırlayır.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, restavrsiya

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərə

– Müharibə nədir?,

– Müharibə insanlara nə verir?,

– İndiyədək yadda qalan hansı irimiqyaslı müharibələri xatırlayırsınız?

kimi suallar verilir, alınan cavablar ümumiləşdirilir, şagirdlər lazımi məcraya yönəldilir.

Mövcud dərsin motivasiyasını "PowerPoint" proqramından istifadə etməklə də yaratmaq olar. Bunun üçün müəllim dövrə aid hazırladığı slaydları nümayiş etdirdikdən sonra:

– Bu slaydlar sizə nə deyir?

– Sizcə, bu təqdimat hansı hadisələri özündə əks etdirir?"

tipli suallarla dərsin yeni mərhələsinə keçid edir.

Tədqiqat sualı: Birinci dünya müharibəsi Azərbaycana hansı təsiri göstərdi?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında restavrasiya təlim üsulundan istifadə etməklə dərsi qurmaq mümkündür. Bu üsul mətnlə işləməklə yanaşı, şagirdlərdə konspekt yazmaq və ondan istifadə etmək bacarığını da formalaşdırır. Bunun üçün onlara xüsusi şəkildə işarələnmiş, şərti işarələri olmayan, ixtisar edilmiş mətnlər vermək lazımdır. Şagirdlər müəyyən olunmuş vaxt çərçivəsində mətni bərpa edib genişləndirməlidirlər. Mətn hissələrə bölünüb qruplara təqdim edilməlidir. Bu zaman çalışmaq lazımdır ki, "restavrasiya" üçün hər bir qrupa verilmiş mətn parçalarının həcmi bərabər olsun. Tədqiqat məqsədilə qruplara aşağıdakı və ya müəllimin məsləhət bildiyi tapşırıqları vermək olar:

I qrup

Müharibənin Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri

II qrup

Azərbaycanlıların müharibədə iştirakı

III qrup

Azərbaycan vuruşan dövlətlərin planlarında

IV qrup

Azərbaycanlıların müharibəyə münasibəti

Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra yeni mərhələyə – məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçid edilir.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Tədqiqat aparmaq üçün qruplara ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir qrup bu işi təqdim edərək nümayəndəsini seçir. Qruplar iş və-rəqlərini lövhədən asır və təqdimatlarını həyata keçirirlər. Şagirdlər bu yolla müxtəlif yanaşmalar, əldə edilmiş nəticələr və məlumatlarla tanış olurlar. Suallar verilir. Fikirlər dinlənilir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirmək və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə əvvəlcədən hazırlanmış suallar verilməlidir. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət oluna bilər:

- Müharibəyə münasibətdə azərbaycanlılar arasında hansı fikir ayrılıqları var idi?
- Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatının böhran vəziyyətinə düşməsinin səbəbləri nədir?
- 1917-ci ilin sonlarına kimi Şimali Azərbaycanın Böyük Britaniya və Fransa'nın hərbi planlarında yer almamasının səbəbini nə ilə izah edərdiniz?
- General H.Naxçıvanski'nin Müvəqqəti hökumətə xidmət etməməsini necə dəyərləndirərsiniz?
- Rusiyanın müharibədə qələbə çalacağı halda, azərbaycanlılar bu dövlətin hansı islahatları keçirəcəyinə ümid edirdilər?
- Bakıda baş vermiş Qadınlar qiyamını necə qiymətləndirərsiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə: Azərbaycanlı generalların müharibədə iştirakını təhlil edərək oxşarlıqlara dair cədvəl qurun.

Ev tapşırığı: “Azərbaycanlıların Birinci dünya müharibəsində qəhrəmanlıqları” mövzusunda referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: əhəmiyyətini dəyərləndirmə, təqdimatlar hazırlama.

Mövcud dərsin qiymətləndirməsini yuxarıdakı meyarlar əsasında dərs izləməsi nəticəsində həyata keçirilir. Şagirdi dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla səviyyələr üzrə qiymətləndirmək olar.

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN XIX ƏSRDƏ

Alt standartlar:

1.2.2. Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.

3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. XIX əsr Cənubi Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.

2. XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanın İranın dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, üç cümlə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Dərsin motivasiyası kimi şagirdlərin diqqətini Gülüstən və Türkmənçay sülh müqavilələrinə yönəldə, bu müqavilələrin şərtləri ilə bağlı hansı məlumata malik olmaları soruşulur. Müəllimin onların diqqətini Cənubi Azərbaycana yönəltməsi vacibdir. Yaddan çıxartmaq olmaz ki, şagirdlərə ünvanlanan suallar tədqiqat sualına cavab almaq üçün müəllimə kömək etməlidir.

Bu dərsin motivasiyasını sadə formada da həyata keçirmək olar. Bunun üçün lövhədə *Babilər üsyanı, Tənbəki üsyanı, taxıl möhtəkirliyi, Təbriz “vəliəhdneşini”*, ilati kimi açar sözləri yazmaq və şagirdlərdən:

– Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhət hansıdır?

– Bu sözlər sizə neçənci əsrə aid sözlər ola bilər?

– O dövrdə Cənubi Azərbaycan siyasi cəhətdən hansı vəziyyətdə idi?

suallarına cavab istəmək lazımdır. Alınan cavabları ümumiləşdirib tədqiqat sualını elan etmək tövsiyə olunur.

Tədqiqat sualı: XIX əsr İran tarixinin inkişafında Cənubi Azərbaycanın hansı rolu oldu?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqatın aparılmasını fəal təlimin üç cümlə üsulundan istifadə etməklə həyata keçirmək olar. Bu üsulla təşkil edilən dərs zamanı şagirdlərə təqdim edilən tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə vermək olar. Bundan sonra onlara növbəti tövsiyələri xatırladın: "Hansı qrup hekayəni daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür".

Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sual və tapşırıqlar verilə bilər.

I qrup

XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanın iqtisadi vəziyyətini dəyərləndirin.

II qrup

XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanın sosial vəziyyəti, aqrar münasibətləri, vergi sistemi necə idi?

III qrup

XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanın siyasi durumunu dəyərləndirin.

IV qrup

Cənubi Azərbaycandakı xalq hərəkatını necə qiymətləndirərdiniz?

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Dərsin bu mərhələsində bütün sinif şagirdlərinin müzakirələrdə iştirakını təmin etməyə çalışın. Çünki çox sayda şagirdin iştirakı sizə ümumi nəticəyə gəlməyə yardım etməklə yanaşı, qiymətləndirməni rahat həyata keçirməyə, fəallığın təmin olunmasına və ümumilikdə dərsin maraqlı keçməsinə kömək etmiş olacaq.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Aparılan tədqiqatın ümumi nəticəsini çıxartmaq üçün bu mərhələdə şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

- Qacar şahlarının Cənubi Azərbaycana xüsusi diqqət yetirməsinin səbəbi nədə idi?
- Təbriz şəhəri ilə Şamaxı şəhərini necə müqayisə edə bilərik?
- XIX əsrin əvvəlləri ilə müqayisədə əsrin sonlarında əhalinin məşğuliyyətində baş verən dəyişikliklərin səbəbini nədə görürsünüz?
- Cənubi Azərbaycan əhalisinin narazılıqlarının səbəblərini izah edin.
- Sizcə, Cənubi Azərbaycan iqtisadiyyatı nəyə görə Rusiyadan daha çox asılı idi?
- Xalq hərəkatlarının məğlubolma səbəblərini nə ilə izah edə bilərsiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə. Bu mərhələdə şagirdlərə: "Fərz edin ki, siz Babilər hərəkatı dövründə Cənubi Azərbaycanda yaşayırsınız (özünüze yaş, məşğuliyyət, sosial təbəqə və s. seçin). Bu üsyana münasibətiniz necə olardı?" sualını verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Zeynəb paşa haqqında esse hazırlamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: müvafiq mənbələri seçmə, rolunu dəyərləndirmə Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Dərsin bu son mərhələsində yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla səviyyələr üzrə şagirdləri qiymətləndirmək olar.

MƏŞRUTƏ İNQILABI

Alt standartlar:

- 1.2.1. Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Səttarxana dair mənbələrdəki baxışları dəyərləndirir.
2. Məşrutə inqilabında Azərbaycanın mövqeyini dəyərləndirir.

Təlim formaları: böyük qruplarla və cütlərlə iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, iş vərəqləri ilə iş

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya kimi mövzunun əvvəlində giriş sözlərdən (*Dünya ölkələri arasında ziddiyyətlər XX əsrin əvvəllərində son dərəcə kəskinləşmişdi. Təbii sərvətləri və torpaqları yenidən bölüşdürməyə cəhd edən imperialist dövlətlərin planlarında Cənubi Azərbaycanın daxil olduğu İran xüsusi yer tuturdu. Belə bir şəraitdə Cənubi Azərbaycan əhalisi arasında milli özünüdərk hissi yüksəlir və mübarizə əzmi sürətlə artırdı.*) istifadə etmək olar.

Motivasiyanın qoyulmasının digər yolu beyin həmləsi üsuludur. Bunun üçün əvvəlcə şagirdlərə dünyanın hər hansı bir ölkəsində baş vermiş (Burada seçim müxtəlifliyi ola bilər. Əsas odur ki, seçilən inqilabi hərəkatla Məşrutə hərəkatını əlaqələndirmək mümkün olsun.) inqilabi hərəkat, onun başlanma səbəbləri haqqında qısaca məlumat verin.

Daha sonra XX əsrin əvvəllərində İranın, o cümlədən Cənubi Azərbaycanın siyasi vəziyyəti ilə bağlı qısa "arayış" verib şagirdlərə:

– *Sizcə, İranda belə ağır şəraitdə yaşayan xalq kütlələrinin istəyi nə ola bilərdi?*

– *Əgər şah bu istəkləri qəbul etməsə idi, nə baş verə bilərdi?"*

kimi suallarla müraciət edə bilərsiniz. Alınan cavabları sistemləşdirib onları əlaqələndirdikdən sonra tədqiqat sualını elan etmək olar.

Tədqiqat sualı: Cənubi Azərbaycanın və Səttarxanın Məşrutə inqilabında hansı rolu olmuşdur?

Tədqiqatın aparılması.

Dərsin cütlərlə iş formasında keçilməsi məqsədamüvafiqdir. Bu zaman şagirdləri cütlərə bölərək hər cütə iş vərəqləri paylayırsınız. Əgər sinifdə şagirdlərin sayı çoxdursa, üstünlük verdiyiniz hər hansı iş vərəqini və ya vərəqlərini təkrarən paylaya bilərsiniz. Bu, sonda həm sizin işinizi yüngülləşdirər, həm də eyni problemin həllinə müxtəlif yanaşma formasının meydana gəlməsinə şərait yaradar.

I cüt

XX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanın sosial-iqtisadi vəziyyətini qiymətləndirin.

II cüt

Məşrutə hərəkatını milli azadlıq mübarizəsi kimi dəyərləndirmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

III cüt

XX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanın siyasi vəziyyətini qiymətləndirin.

IV cüt

Birinci dünya müharibəsi illərində Cənubi Azərbaycanın siyasi vəziyyətini şərh edin.

V cüt

Məşrutə hərəkatında Səttarxanın rolunu dəyərləndirin.

VI cüt

İnqilabi hərəkatın səbəblərini dəyərləndirin.

VII cüt

Məşrutə hərəkatına Şimali Azərbaycanın "dəstəyini" qiymətləndirin.

VIII cüt

Mövzunun sonunda verilmiş mənbə parçaları ilə Səttarxanın inqilabi hərəkatdakı rolunu qiymətləndirin.

IX cüt

XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanla Cənubi Azərbaycan əhalisinin vəziyyətini müqayisə edin.

X cüt

“Urmi bəlası” ifadəsini şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Cütlərlə iş bitdikdən sonra şagirdlər iş vərəqlərini lövhədən asıb müəyyən olunmuş zaman ərzində təqdimatlarını edirlər. Bu vaxt cütlərin hazırladığı cavablar diqqətlə dinlənilməli, müzakirə olunub əlavələr edilməlidir. Yerdəki şagirdlərə cütlərin təqdimatlarına diqqətlə qulaq asmaq, müzakirələrdə fəal iştirak etmək tapşırığını verməyiniz dərsinizin bu mərhələsinin daha canlı alınmasına kömək edir. Eləcə də şagirdlərin qiymətləndirilməsi zamanı sizə əlavə imkanlar yaradar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Müzakirə başa çatdıqdan sonra nəticələr ümumiləşdirilir. Verilən yönəldici suallar vasitəsilə tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz:

- XX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanın geri qalmasının səbəbləri nə idi?
- XX əsrin əvvəllərində əhali arasında narazılığı şərləndirən səbəblər hansılardır?
- Səttarxanın fədai dəstələri yaratmaqda məqsədi nə idi?
- Səttarxanı hansı tarixi şəxslə müqayisə etmək olar?
- Üsyanın məğlubolma səbəblərini aydınlaşdırın.
- Müharibə aparən dövlətləri İrana cəlb edən nə ola bilərdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Şagirdlərə 1905–1911-ci illər İran və Rusiyadakı 1905–1907-ci illər inqilablarını Venn diaqramında müqayisə etmək tapşırılır.

Ev tapşırığı: Səttarxanın həyat və fəaliyyətinə dair araşdırma aparmaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: baxışları dəyərləndirmə, mövqeyini dəyərləndirmə
Şagirdlərin qiymətləndirilməsi yuxarıda yazılmış meyarlar üzrə aparılmalıdır. Hər bir meyar səviyyələr üzrə bölünməlidir.

Qeyd: Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Dərslik müəllifi olaraq biz bu paragrafı tədris saatına uyğun olaraq aşağıdakı qaydada bölmüşük:

– Birinci dərs dərslikdə olan materialların tədqiq edilməsinə hesablanmışdır.

► İkinci saat müəllim olaraq sizin müstəqil yanaşmanıza hesablanaraq reallaşdırılması bir 45 dəqiqə ərzində çətinlik törədən standartlardan hər hansı birinin (və ya ikisinin) reallaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Onu da bildirək ki, bu bölgü mütləq deyil. Müəllim təlim strategiyasına, sinifdəki şagirdlərin bacarığına uyğun olaraq bölgünü dəyişə və yeni bölgü yarada bilər.

Alt standartlar:

5.1.1. Dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.

5.1.2. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. XIX– XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinin inkişafındakı rolunu dəyərləndirir.

2. XIX– XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.

Təlim formaları: kiçik qrupla və fərdi iş

Təlim üsulları: fasiləli oxu, təqdimat

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Bu mövzunun tədrisi zamanı *təhsil, elm, qəza məktəbləri, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi* və s. bu kimi açar sözlərdən istifadə edə bilərsiniz. Açar sözlərin təqdim edilməsini klaster üsulu ilə reallaşdırmaq olar. Əgər bu sizi qane etmirsə, o zaman XIX əsr – XX əsrin əvvəllərinə aid mədəniyyət nümunələrini şagirdlərə təqdim etmək mümkündür. Yaxud İKT resurslarından istifadə etməklə dövrün mədəniyyət nümunələrinə virtual muzey səyahəti həyata keçirin və ya ölkələrin mədəniyyəti ilə bağlı internetdə yerləşdirilən materialları şagirdlərə təqdim edin. Bu zaman şagirdləri diqqətli olmağa çağırın. Təqdim edilən mədəniyyət nümunələrinin və ya nümunələr əsasında hazırlanmış videoçarxın nümayişi bitdikdən sonra onlar şifahi sual-cavabdan sonra dövrə aid abidələr haqqında danışa bilərlər. Verilən cavabın əsasında İntibah dövrü incilərinin, XIX–XX əsrin əvvəllərindəki mədəniyyətin müasir mədəniyyətə təsiri və müasir mədəniyyətin o illərdən özünə götürdüyü irsi müəyyən etmiş olurlar. Əgər məktəbinizdə İKT imkanları yoxdursa, bu mərhələni şagirdlərin əvvəlki biliklərinə və təcrübələrinə əsasən şifahi şəkildə suallar verməklə də həyata keçirə bilərsiniz. Şagirdlər bu dövrün mədəniyyəti ilə 9-cu sinifdən tanış olduqları üçün bilikləri əsasında öz bacarıqlarını inkişaf etdirməyə sövq edilməlidirlər. Onlar müxtəlif fərziyyələr söylədikdən sonra tədqiqat sualını verin.

Tədqiqat sualı: XIX – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyəti hansı inkişaf yolunu keçdi?

Tədqiqatın aparılması.

Bu mövzunun tədrisi zamanı təqdimat üsulundan istifadə etmək mümkündür. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və sair) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimatla bağlı tapşırığın həm fərdi, həm cüt, həm də qrup şəklində verilməsi məqsədəuyğundur. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa cəlb etməkdir. Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul həm də şagirdin özünü qiymətləndirməsində də səmərəlidir.

Təqdimatın həyata keçirilməsi zamanı şagirdlər təlim prosesinin tam hüquqlu iştirakçıları olurlar. Onlarda tənqidi təfəkkürü formalaşdırmaqla hadisələrə münasibət bildirmək, məlumatı qiymətləndirmək qabiliyyətini aşılamaq əsas məqsədlərdən biridir. Şagirdlər verilən məlumatı təhlil edərək baş vermiş prosesin və ya şəxsiyyətin müsbət və mənfi cəhətlərini göstərməklə qiymətləndirmək qabiliyyətinə yiyələnirlər.

Didaktik təfəkkür vasitəsilə hadisələrdə ziddiyyətlərin vəhdətini və mübarizəsini, yeniliklərin necə yarandığını görmək və onların inkişaf istiqamətlərini aşkar etdirmək nəzərdə tutulur.

Verilən sual və tapşırıqların köməyi ilə şagirdə məntiqi təfəkkür – müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat, sistemləşdirmə, təqdimatı hazırlayıb təqdim etmək bacarıqları da formalaşır.

I qrup

XIX–XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda elmin inkişafını dəyərləndirib təqdimat hazırlayın.

II qrup

XIX–XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda təhsil sahəsində görülmüş tədbirləri və aparılmış islahatların milli-mənəvi dəyərlərimizə təsirini təhlil edib təqdimat hazırlayın.

III qrup

XIX–XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda incəsənətin inkişafının dünya mədəniyyətinə təsirini dəyərləndirib təqdim edin.

IV qrup

XIX–XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mətbuat və ədəbiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini dünya mədəniyyəti ilə əlaqədə dəyərləndirib təqdim edin.

V qrup

XIX–XX əsrin əvvəllərinə aid olan Azərbaycan mədəniyyəti dünya mədəniyyətinə hansı töhfələrini verə bildi? Faktlara əsasən təqdimat hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Təqdimatda öz əksini tapmış cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir.

Qruplar meyarlar əsasında qiymətləndirilir. Meyarlar cədvəli öncədən sinifdə asılır və ya lövhədə göstərilir ki, şagirdlər nəyin əsasında qiymətləndiriləcəklərini bilsinlər.

Qruplar	Tapşırığın düzgün hazırlanması	Əməkdaşlıq	Vaxta qənaət	Təqdimetmə	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin bu mərhələsində şagirdlər artıq XIX–XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinin inkişafındakı rolunu dəyərləndirməklə yanaşı, bu dövrdə milli-mənəvi dəyərlərimizi dünya mədəniyyətinə töhfələr kimi qiymətləndirirlər. Mövzu üzrə nəticələrin çıxarılması üçün aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz:

- XIX əsrin 30-40-cı illərində qəza məktəblərində azərbaycanlı uşaqların az olmasını nə ilə izah edərsiniz?
- XIX əsrin ikinci yarısında mədəniyyətimizin inkişafının mənbəyi nə idi?
- Üsulu-cədid məktəblərinin yaranmasının xalqın maariflənməsinə nə kimi təsiri oldu?
- İlk mətbu orqanımızın bu dövrdə meydana çıxmasının səbəbini izah edin.
- Nə üçün çar Rusiyasının işğalı altında olmağımıza baxmayaraq, milli-mənəvi dəyərlərimiz sarsılmadı, əksinə, özünü inkişaf etdirə bildi?
- Bu dövrdə ədəbiyyatda hansı yeniliklər baş verdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Şagirdlərə XIX–XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətini özündə əks etdirən sxem və ya cədvəl tərtib edilməsi tapşırılır.

Ev tapşırığı: Həsən bəy Zərdabi haqqında məlumat toplayıb referat hazırlamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: rolunu dəyərləndirmə, töhfəsi kimi dəyərləndirmə Məqsədamüvafiq meyarlara uyğun səviyyələr əsasında formativ qiymətləndirmə həyata keçirilir. Bu zaman sinfin bir neçə şagirdini formativ qiymətləndirmək olar. Qiymətləndirmə zamanı özünüqiymətləndirmə vərəqlərindən istifadə etmək olar. Aşağıda göstərilən özünüqiymətləndirmə vərəqi müəllimin işinə yardımçı ola bilər.

Şagirdin adı, soyadı

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Qeyd. Yuxarıda yazdığımız kimi, "Azərbaycan mədəniyyəti XIX – XX əsrin əvvəllərində" mövzusunun tədrisinə hesablanmış ikinci saat reallaşdırılması bir 45 dəqiqə ərzində çətinlik törədən standartlardan hər hansı birinin istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, 5.1.3. standartı (*Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələri təqdim edir.*) belə standartlardandır. Bunu nəzərə alaraq, mövcud dərs, 5.1.3. standartının reallaşdırılması üzərində qurulsun, daha yaxşı olar.

Dərsinizi keçmək üçün şagirdlərə Azərbaycan mədəniyyəti ilə bağlı araşdırmaya sövq edən, müxtəlif qəzet, jurnal, elmi əsərlər, monoqrafiyalar, internet materialları və s. mənbə rolunu oynaya biləcək materiallar hazırlamağınız mütləqdir. Çünki şagirdlərə araşdırma üçün əlavə materialların verilməməsi onlarda araşdırma bacarığının formalaşmasına mane olar və nəticədə müəllim nə standartı, nə də qarşısına qoyduğu məqsədi həyata keçirə bilər.

Alt standartlar:

- 1.2.2. *Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.*
2.1.2. *Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.*

Təlim məqsədləri:

1. 1917-ci ildə Cənubi Qafqazda baş verən proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.
2. 1917-ci ildə Cənubi Qafqazda gedən siyasi proseslərdə Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.

Təlim formaları: kiçik və böyük qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, "cavab əldə et"

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Bu mərhələdə müəllim şagirdlərə Çar Rusiyasının dağılmasına dair <https://www.youtube.com> linkindən yüklədiyi sənədli filmi nümayiş etdirə bilər. Bu sənədli filmdən seçilən bir hissəni izlədikdən sonra aşağıda təqdim edilən və ya buna oxşar suallar verib dərsin motivasiyasını qurmaq mümkündür:

- Gördüyünüz kadrlar sizə nə deyir?
- Kadrlarda nədən bəhs edilirdi?

İKT-dən istifadə imkanı yoxdursa, motivasiyanı beyin həmləsi üsulundan istifadə və ya şagirdlərə o dövrə dair müxtəlif şəkillər göstərilib verilən suallar vasitəsilə də qurmaq

olar. Motivasiyanı əvvəlki illərdə öyrənilmiş materiallar əsasında da yaratmaq mümkündür. Əsas odur ki, verilən suallar düşündürücü olub şagirdlərdən lazımi cavabı almağa kömək etsin. Belə olacağı halda, çətinlik çəkmədən dərsin motivasiyasını qura və tədqiqat sualınızı elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: İkinci rus inqilabı Şimali Azərbaycana necə təsir göstərdi?

Tədqiqatın aparılması.

Tədqiqatın aparılması üçün "cavab əldə et" üsulu ilə dərsin keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman şagird ayrı-ayrı mənbədən müxtəlif məlumatlar araşdırmağa sövq edilir. Dərs keçəcəyiniz sinifdə internetin və kompüterlərin olması sizə yardımçı olacaq. Kompüterin və ya kabelli internetin olmaması işə maneə deyil. Çünki müasir dövrdə smart telefonlarının köməyi ilə interneti digər telefonlara ötürmək mümkündür. Bunu nəzərə alsaq, onda bu dərs zamanı şagirdlərin telefonlardan istifadəsinə imkan vermək olar. Beləliklə, verilən məhdud vaxt ərzində şagirdlər aldıkları tapşırıqların cavablarını ya internet, ya da paylama materialı (kitab da ola bilər) əsasında hazırlamalıdırlar. Bu zaman tapşırığı elə qoymaq lazımdır ki, o, tədqiqatçılığa söykənmiş olsun.

Sanki yarışmanı xatırladan bu dərsin sonunda tapşırığa daha tez və dəqiq cavab verən qrup qalib gəlir. Dərsdə internetdən istifadə etmək imkanı şagirdlərə əlavə stimül verir. Eləcə də informasiya bolluğundan lazım olan məlumatı seçib götürmək bacarığını inkişaf etdirir. Bunun üçün qruplara tədqiqat məqsədilə aşağıdakı sual və tapşırıqları vermək olar:

I qrup

Rusiyada Fevral inqilabından sonra gedən siyasi proseslərdə Şimali Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini dəyərləndirin.

II qrup

İctimai Təşkilatların İcraiyyə Komitəsinin 1917-ci ildəki fəaliyyətini necə qiymətləndirərsiniz?

III qrup

Rusiyadakı Oktyabr çevrilişindən sonra Şimali Azərbaycanda gedən siyasi prosesləri qiymətləndirin.

IV qrup

1917-ci ildə Rusiyanın Cənubi Qafqazda hakimiyyətinin zəifləməsini nədə görmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsi həyata keçirilir. Bu mərhələdə müəyyən olunmuş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Qruplar əvvəlcədən müəyyən edilən meyarlar əsasında qiymətləndirilir. Bu mərhələdə müəllimin əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi köməkçi suallardan da istifadə etmək olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət etmək və dərsi ümumiləşdirib nəticə çıxarmaq olar:
– *Rusiyada baş verən Fevral inqilabının Azərbaycanda müsbət qarşılanmasının səbəblərini müəyyən edin.*

- *Sosialist partiyalar azərbaycanlıları siyasi proseslərdən kənarda saxlamaqla nəyə nail olmaq istəyirdilər?*
- *Azərbaycanın milli siyasi qüvvələrinin milli muxtariyyət ideyasını müdafiə etməsini nə ilə izah edə bilərsiniz?*
- *Fevral inqilabından sonra Azərbaycanın milli azadlıq hərəkətində meydana çıxmış yeni meyillərini müəyyən etməyə çalışın.*
- *Ərzincan barışığının siyasi əhəmiyyətini izah edin.*

Yaradıcı tətbiqetmə: "Cənubi Qafqaz 1917-ci ildə" xəritəsini çəkmək tapşırıla bilər.

Ev tapşırığı: Şagirdlərə Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqaz Komissarlığı ilə ikitərəfli barışıq imzalamasının səbəblərini müəyyən etmək tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: mənbələri seçmə, təqdimatlar hazırlama.

Müəllim qiymətləndirməni dərs izləməsi nəticəsində meyarlar üzrə aparmalıdır. Bununla belə, şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirmək üçün təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə yardımçı sual verməklə də bu işi yekunlaşdırmaq olar.

Dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı formada suallardan istifadə etmək olar.

- *Dərsdə hansı yeniliyi öyrəndiniz?*
- *Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?*
- *Yeni mövzu üzərində necə işlədiniz?*
- *Hansı mənbələrdən istifadə etdiniz?*

Alt standartlar:

- 1.1.2. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.*
- 3.1.3. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.*

Təlim məqsədləri:

1. *Mənbələr əsasında Azərbaycanda həyata keçirilən milli qırğınlara aid müqayisəli cədvəllər hazırlayır.*
2. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın 1917–1918-ci il tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.*

Təlim formaları: böyük qruplarla və fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, bir dəqiqə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Mövcud dərsin motivasiyasını paraqrafın əvvəlində verilmiş giriş sözlərdən (Cənubi Qafqazda 1917-ci ilin sonu - 1918-ci ilin əvvəllərindən etibarən cərəyan edən hərbi-siyasi proseslərin təsiri nəticəsində bölgə Rusiya hakimiyyətinin nəzarətindən çıxmağa başladı. Yerli xalqlar arasında qarşılıqlı etimadsızlığın güclənməsi sahəsində çarizmin on illərlə apardığı siyasət nəticəsində milli münaqişələr dərinləşdi. Bolşeviklər və erməni siyasi qüvvələri bölgədə yaranmış mürəkkəb şəraitdən Azərbaycanın milli maraqlarına qarşı məkrli planlardan istifadə etmək qərarına gəldilər. Bölgənin müsəlman əhalisinə qarşı qırğınların həyata keçirilməsi üçün bu qüvvələr bir cəbhədə birləşmişdi.) istifadə etməklə qurmaq olar. Bu zaman şərh edilən məsələyə bir neçə yönləndirici sual da qoya bilərsiniz. Şagirdlər fərziyyələr irəli sürdükdən sonra onların fikirini əsas hədəfə yönəldin.

Motivasiyanı digər formada da yaratmaq olar. "Urmi bəlası" və Xocalı qətliaamlarına söykənərək şagirdlərə əqli həmlə edilə bilər. Bu zaman onların diqqətini qırğının mahiyyətinə, qətlialmlara məruz qalan və qətlialmları törədən tərəflərə yönəltmək olar. Bunun ardınca əqli həmləni davam etdirib:

– *Bu qırğınlardan savayı, azərbaycanlılara qarşı törədilmiş hansı qətlialmları xatırlayırsınız?*

– *Bu qırğınları törətməkdə düşmən qüvvələrin maraqları nə ola bilərdi?*

kimi suallarla şagirdlərə müraciət etmək yaxşı olardı. Verilmiş cavablar sistemləşdirildikdən sonra tədqiqat sualı elan oluna bilər.

Tədqiqat sualı: Azərbaycanda dövlət mövcud olacağı halda Bakı Soveti azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasətini reallaşdırmağa bilərdimi?

Tədqiqatın aparılması.

Motivasiya mərhələsi bitdikdən, tədqiqat sualı elan olunduqdan sonra fəal təlimin mərhələlərindən biri olan tədqiqatın aparılmasını reallaşdırmaq üçün bir dəqiqə üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiqdir. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlığa vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydaları xatırladılır ("Materialla tanış olmaq üçün

veriləcək müddət bitdikdən sonra sizə bir sual və ya bir cümlə bildiriləcək. Siz də, öz növbənizdə, səsləndirilən problemi bir dəqiqə ərzində durmadan şərh etməlisiniz"). Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı sual və tapşırıqlardan yararlanmaq məqsədəuyğundur:

- 1917-ci ilin noyabr və 1918-ci ilin aprel ayları aralığında bölgəni sovetləşdirmək istəyən bolşeviklərin fəaliyyətini qiymətləndirin.
- General-leytenant Əliağa Şıxlınskinin dilindən "1918-ci ilin əvvəllərində Azərbaycanın siyasi vəziyyəti" haqqında proqnoz verin.
- Mart soyqırımı ərafəsində Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının liderlərinin fəaliyyətini dəyərləndirin.
- "Bakı mart hadisələrindən əvvəlki aylarda" adlı mövzunu şərh edin.
- Mart soyqırımının müsəlman əhaliyə qarşı milli qırğın xarakterini sübuta yetirməyə çalışın.
- Bakıda 1905–1906-cı illərdə və 1918-ci ilin mart-aprel aylarında müsəlman və erməni qüvvələri arasında baş vermiş silahlı toqquşmaların müqayisəli təhlilini aparın.
- "Bakıda mart hadisələri" adlı mövzunu şərh edin.
- Soyqırımının Bakı quberniyasının bütün hüduddlarına yayılmasını qiymətləndirin.
- Bakıda mart hadisələrindən sonra gələcək siyasi proseslərin proqnozunu verin.
- Soyqırımı ərafəsində Azərbaycan milli təşkilatlarının fəaliyyətini qiymətləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Şagirdlərin cavabları diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Səhv nəticələrin səbəbləri araşdırılır, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Müzakirə başa çatdıqdan sonra fərdi işlərin nəticələri ümumiləşdirilir. Müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldir. Tədqiqat sualına cavab tapılır. Dərsin bu mərhələsində aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə etmək olar:

- "Etnik təmizləmə" məfhumunu izah etməyə çalışın.
- Cəbhədən geri qayıdan rus hərbi hissələri nə üçün silahların bir hissəsini müsəlmanlara təhvil verməkdən imtina edirdi?
- Sizin fikrinizcə, Bakıda mart qırğınları, doğrudanmı, bir təsadüfi hadisədən baş vermişdi?
- 1918-ci ilin əvvəllərində Bakı Sovetinin silahlı qüvvələr yaratmaqda məqsədi nə idi?
- Bolşeviklər nə üçün Bakıya böyük əhəmiyyət verirdilər?
- Sizcə, 1918-ci ilin mart-aprel aylarında xalqımıza, dinc əhaliyə qarşı törədilən qırğınların qarşısını almaq üçün nələr çatışmırdı?

Yaradıcı tətbiqetmə: Şagirdlərə Azərbaycanın dinc əhalisinə qarşı erməni quldurlarının vəhşilikləri ilə XIII əsrdə ölkəmizə soxulmuş monqolların zorakılıqlarının müqayisəli cədvəlini hazırlamaq tapşırılır.

Ev tapşırığı kimi: "Tarix ondan ibrət götürməyən xalqları cəzalandırır!" fikrindən yanaşsaq, 1918-ci ilin yazı və yayında azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilmiş soyqırımından hansı ibrətlərin götürülməli olduğunu müəyyən etmək tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: müqayisəli cədvəllər hazırlama, araşdırmalar aparıb proqnozlar vermə.

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsi həyata keçirilir. Müəllim formativ qiymətləndirməni müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə də reallaşdıra bilər.

Qeyd. Mövzunun tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Dərslik müəllifi olaraq bir paragrafı müxtəlif standartlarla iki fərqli dərs üsulu ilə keçrilməsini təklif edərdik. Fikrimizcə, belə yanaşma şagirdlərdə bir problemə müxtəlif yanaşmanı inkişaf etdirməklə yanaşı, onlarda standartdan çıxan müxtəlif bacarıqların inkişafını şərtləndirmiş olar.

Alt standartlar:

2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyətinin qurulduğu dövrdə geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

2. Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyəti tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

Təlim formaları: böyük qruplarla və cütlərlə iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, INSERT

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiyanın reallaşdırılması üçün dərslikdə verilmiş açar sözlərdən istifadə etməklə şagirdlərin diqqətini dərsə cəmləyib mexanizmi işə sala bilərsiniz. Yaxud da AXC-nin və Azərbaycan Respublikasının indiki xəritəsindən yararlanmaqla şagirdlərdən xəritələrə əsasən fərziyyələr almaq mümkündür. Onlardan bu xəritələr arasındakı əlaqəni və s. soruşmaq olar. Dövrün ziyalılarından – M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə və Ə. Topçubaşovun dövlətçiliyimiz barədə fikirlərini səsləndirməklə şagirdlərə bu istiqamətdə yönləndirici suallar verib onların məqsəddən yayınmamasına şərait yaradın. Siz çox sadə yolla, himnimizi oxutmaqla da motivasiyanı qurmaq imkanına maliksiniz. Bu mövzunun tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılması üçün zəngin imkanlar vardır. Təbii ki, hər bir müəllim özünün metodik yanaşmasından, sinfinin bilik və bacarıq səviyyəsindən asılı olaraq motivasiya mərhələsini müxtəlif vasitələrlə reallaşdırma bilər. Bizim təklif etdiyimiz motivasiyalar tövsiyə xarakterlidir.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdə onların fikirlərini qeydə alıb, şagirdlərin fikirlərini tədqiqata yönəldib və tədqiqat sualını elan edin.

Tədqiqat sualı: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının tariximizdəki yeri və rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması.

Bu mövzunun tədrisi zamanı INSERT üsulundan istifadə etmək olar. Dərslikdəki mövzunu şagirdlərə INSERT üsulu vasitəsilə çatdırmaq onların inkişafına kömək edər. İşarələr sistemindən istifadə edib mətni başa düşmək üçün biliyini yoxlamaqla düzgün cavab axtarmaq üsulu olan INSERT-in tətbiqi zamanı yeni dərsi oxumamışdan əvvəl müəllim şagirdləri cütlərə ayırır. Beş dəqiqə ərzində onlardan xahiş edir ki, AXC haqqında nə bilirlərsə, təsəvvürlərinə gələnləri qısa şəkildə yazsınlar. Müəllim bildirir: "Ola bilsin, yazdıqlarınız dəqiq olmasın, buna bir o qədər fikir verməyin, dərsin gedişi zamanı düzəliş aparacağıq. AXC-nin yaranması haqqında bildiklərinizi siyahı şəklində,

alt-alta yazın". AXC-nin yaranmasına gedən yol, atılmış addımlar, dövlətin yaranması istiqamətində görülmüş işlər, dövlət yarandıqdan sonra görülmən tədbirlər və s. haqqında məlumatlar lövhədə qeyd edilir və ümumiləşdirilir. Bundan sonra mətn oxutdurulur, müəllim şagirdlərə müraciət edərək deyir: "Oxuduqca səhifələrin kənarında işarələr qoyacaqsınız, işarələr aşağıdakı kimi olmalıdır:

1. Əvvəl bildiyiniz məlumatı təsdiq edən informasiya varsa, qarşısında (V) işarəsini qoyun.
2. Oxuduğunuz bir informasiya əvvəllər bildiyini inkar edirsə, (–) işarəsi qoyun.
3. Rast gəldiyiniz informasiya sizin üçün yenidirsə, (+) işarəsi ilə göstərin.
4. Haqqında əlavə məlumat almaq istədiyiniz məsələ varsa, qabağında (?) işarəsi qoyun".

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Müəyyən edilmiş zaman ərzində cütlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, əvvəllər məlum olan informasiyanı inkar edən məlumatlar, əlavə məlumat almaq istənilən məsələlər və bu kimi digər faktlar müzakirə olunur və əlavələr edilir.

Sizə təqdim edilən bütün təlim forması və üsulları, eləcə də tapşırıqlar tövsiyə xarakterlidir. Təbii ki, zamanınıza və sinfinizin fəaliyyətinə görə sizə lazım olan forma və üsulu seçib tətbiq etməklə məqsədamüvafiq bilik və bacarıqları şagirdlərdən ala bilərsiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Şagirdlərin yeni bilginin kəşfi yolunda son addımı konkret nəticəyə gəlmək və ümumiləşdirməni aparmaqdır. Aparılan araşdırmanın yekunlaşdırılması, yeni biliklərin ümumiləşdirilməsi, nəticə çıxarılması məqsədilə aparılan müzakirə şagirdləri ortaq mövqeyə gəlməyə, ümumi qənaətlərə istiqamətləndirir. Müzakirə zamanı söylənilən fikirlərin ümumiləşdirilməsi, dərsin əvvəlində söylənilmiş fərziyyələrlə müqayisə aparılması və tədqiqat sualı ilə bağlı nəticə çıxarılması üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət edilə bilər.

- *Cənubi Qafqazda yerli qanunverici orqanın yaradılmasının səbəblərini izah edin.*
- *1918-ci ilin aprelində Seymin Osmanlı dövləti ilə müharibə aparmasına Qafqazın müsəlman əhalisinin münasibətini dəyərləndirin.*
- *Batım müqaviləsinin bağlanmadığı təqdirdə hadisələrin sonrakı inkişafını proqnozlaşdırın.*
- *Nuru paşanın ordu birləşmələri Azərbaycana köməyə gəlməsaydı, Azərbaycanın sonrakı tarixi inkişafını proqnozlaşdırın.*
- *AXC-nin yaradılmasını zəruri edən amillər hansılar idi?*
- *Almaniya nə üçün müttəfiqi Osmanlı dövlətinin Bakıya doğru yürüşünün qarşısını almağa çalışırdı?*
- *Fərz edin ki, Sentrokaspi diktaturası qüvvələrindən azad edilməyib. Hadisələrin sonrakı inkişafına dair proqnoz verin.*

Yaradıcı tətbiqetmə: Dərslikdə verilmiş mətn əsasında AXC-nin yaranması və bu istiqamətdə görülmən tədbirləri sxemləşdirib təqdim edin.

Ev tapşırığı: Mənbələr əsasında AXC-nin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları. əhəmiyyətini dəyərləndirmə, proqnozlar vermə.

Yeni biliyin mənimsənilməsinə bir daha nəzər salaıb, müəllim şagirdlərin təqdimatlarını, dərs zamanı müzakirələrdə iştirak səviyyəsini, verdikləri məntiqli cavabları barədə yığcam rəy mübadiləsi apararaq şagirdləri qiymətləndirə bilər. Bununla belə, bu mərhələ zamanı o, müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğu şagirdin qiymətləndirdiyi meyarla hansı səviyyədə cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilər.

Alt standartlar:

- 3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.
- 4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülqəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) dövlətçilik ənənələrinin inkişafında rolunu dəyərləndirir.
2. AXC-nin yaranmasında mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim formaları: fərdi və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: problemləli vəziyyət

Dərsin mərhələləri

Tədqiqat sualı: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının tariximizdəki yeri və rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması.

Bu mövzunun tədrisi zamanı problemləli vəziyyət üsulundan istifadə etmək olar. Bu üsulun tətbiqi Azərbaycan tarixi fənninin tədrisində tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünürlər. Problemləli vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri bağlı şəkildə şagirdlərə paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır. Problemləli vəziyyət şagirdlərin düşüncə qərarlar qəbul etməsinə təsir edən üsullardan biridir.

Müəllim bu üsulu tətbiq etməklə yanaşı, digər üsullardan istifadə etməklə də şagirdlərə qrup işləri verib tədqiqata cəlb edə bilər.

I qrup

1918-ci ildə Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş ikihakimiyyətli müəyyənləşdirin. İki-hakimiyyətliliyin xalqın ümumi mənafeyinə təsirini təhlil edin. Azərbaycanın müstəqilliyinə mane olan qüvvələrin fəaliyyətini dəyərləndirin.

II qrup

Seymin fraksiyalarının müharibə və sülh məsələlərində mövqelərini təhlil edərək oxşar və fərqli cəhətləri tapın. Bu oxşarlıq və fərqliliyin Azərbaycan üçün nəticələrini dəyərləndirin.

III qrup

Bakının azad edilməsinin Azərbaycan tarixində hansı əhəmiyyəti daşdığını aydınlaşdırın. Bakıda möhkəmlənməyə çalışan yadelli qüvvələrin ən başlıca problemlərini müəyyənləşdirib dövrün proseslərini qiymətləndirin.

IV qrup.

AXC-nin yaranmasının dövlətçilik tariximiz üçün əhəmiyyətini əsaslandıraraq bugünkü dövlətçilik tariximizlə əlaqəli dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Mübadilə mərhələsi üçün vaxt elan edin. Çünki şagirdlərin təqdimatına məhdudiyyət qoyulmasa, digər işlərinizi çatdırma bilməzsiniz. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Əməkdaşlıq	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Təqdimetmə	Ümumi nəticə
I Qrup					
II Qrup					
III Qrup					
IV Qrup					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Araşdırma istiqamətində tədqiqat sualına cavab axtaran şagirdlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması istiqamətində atılan addımlar, ziyalılarımızın fəaliyyəti, Rusiyanın xalqımıza qarşı ədalətsiz münasibəti, Seymin buraxılması və Cənubi Qafqaz Federativ Demokratik Respublikasının süqutu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və s. bilikləri əldə edərək bu biliklər əsasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlətçilik ənənələrinin inkişafında rolunu dəyərləndirməklə yanaşı, AXC-nin yaranmasında mühüm fəaliyyəti olmuş şəxsiyyətləri dəyərləndirməyə nail olurlar. Əldə edilən bilik və bacarıqları daha da möhkəmləndirməkdən ötrü şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət edə bilərsiniz:

- AXC-nin yaranmasında mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətini təhlil edib qiymətləndirin.
- dərsliyin 83-cü səhifəsindəki mənbəni dəyərləndirin.
- Azərbaycan sərvətlərinin talanması sahəsində çar və sovet Rusiyasının ümumi cəhətləri hansılardır?
- Nə üçün Seym Osmanlı dövlətinə qarşı müharibə qərarını verdi?
- Bakıda möhkəmlənməyə çalışan yadelli qüvvələrin ən başlıca problemlərini müəyyən edin.
- Dərsliyin 87-ci səhifəsindəki mənbəyə münasibət bildirin.və s.

Ev tapşırığı: Mənbələr əsasında AXC-nin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: rolunu dəyərləndirmə, fəaliyyətini dəyərləndirmə.

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Qeyd: Mövcud dərsin tədrisinə dörd saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsliyin 88-103- cü səhifələrini əhatə edir. Dərslik müəllifi olaraq biz bu paraqrafı tədris saatına uyğun olaraq aşağıdakı qaydada bölmüşük:

- Birinci dərs səhifə 88-dən başlayaraq 91-ci səhifədəki "Milli ordunun yaradılması" yarımbaşlığınadək olan məlumatları əhatə edir.
- İkinci dərs saatı 91-ci səhifədəki "Milli ordunun yaradılması" yarımbaşlığından 95-ci səhifədəki "Xarici siyasət" yarımbaşlığınadək olan məlumatları əhatə edir.
- 95-ci səhifədəki "Xarici siyasət" yarımbaşlığından 100-cü səhifəsindəki "AXC- Sovet Rusiyası münasibətləri" yarımbaşlığınadək olan materiallar üçüncü tədris saatı üçün nəzərdə tutulmuşdur.
- Dördüncü dərs saatı dərsliyin 100-cü səhifəsindəki "AXC- Sovet Rusiyası münasibətləri" yarımbaşlığından paraqrafın sonunadək olan məlumatları əhatə edir.

Onu da bildirək ki, bu bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü siz dərs deyən müəllim kimi təlim strategiyanıza, sinifdəki şagirdlərin bacarığına uyğun olaraq dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt standartlar:

- 1.2.2. *Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.*
- 3.1.1. *Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.*

Təlim məqsədləri:

1. *AXC-nin daxili siyasətini öyrənmək üçün müvafiq mənbələri seçir.*
2. *AXC-nin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.*

Təlim forması: böyük qruplarla və cütlərlə iş

Təlim üsulu: anlayışın çıxarılması, fasiləli oxu, müzakirə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Bu dərsdə motivasiyanı bir neçə formada qurmaq olar. Əgər sizin məktəbin İKT resurs təminatı varsa, o zaman Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə aid çəkilmiş sənədli filmlərdən bir fraqmenti şagirdlərə göstərin və sonra onları verəcəyiniz yönləndirici suallara cavab tapmağa sövq edin.

Şagirdlərə AXC dövrü aşağı siniflərdən bəllidir. Onların bu mövzu ilə bağlı müəyyən bilikləri, araşdırmaları və bacarıqları vardır. Ona görə də əvvəlki siniflərdə keçilmiş materiallara əsaslanaraq anlayışın çıxarılması üsulundan istifadə etməklə də motivasiyanı qurmaq olar. Yaxud da M.Ə.Rəsulzadənin əsərlərindən bir hissəni oxuyub şagirdlərin diqqətini materiala cəlb etmək mümkündür. Əli bəy Hüseynzadənin ideyalarını söyləməklə də şagirdləri yönləndirici suallarla AXC dövrünə istiqamətləndirməyə nail ola bilərsiniz. Əsas odur ki, onların fərziyyələri olsun və bu zəmində araşdırma meyilləri yüksəlsin.

Hər hansı bir motivasiya formasından istifadə edildikdən, şagirdlərin fərziyyələri dinlənildikdən sonra dərsin növbəti mərhələsinə keçid üçün tədqiqat sualını verin.

Tədqiqat sualı: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Azərbaycanın dövlətçilik tarixindəki rolu nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması:

Bu suala cavab axtarmaq üçün cütlərə tapşırıqlar verilir. Lakin bundan əvvəl fasiləli oxu üsulunu tətbiq etməklə mövzu ilə tanışlığı həyata keçirin. Fasiləli oxu zamanı aydın olmayan və ya maraqlı olan hissələrin müzakirəsini aparıb oxuya davam edin. Oxu zamanı şagirdlərin dərslərdə verilmiş mövzulara suallara cavab tapmasına çalışın. Bu üsul üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra cütlərin tapşırıqlarını paylayın. Cüt işi meyarlarının təqdim olunmasını da unutmayın. Bu zamanı integrasiya imkanlarına uyğun tapşırıqlar da verə bilərsiniz. 1.2.2. standartını reallaşdırmaqdan ötrü şagirdlərə mövzu ilə əlaqəli mənbələr və ya mənbə tipli materiallar paylaşmanız vacibdir.

I cüt.

AXC hökuməti olan Nazirlər şurasının fəaliyyətini şərh edin. _____

II cüt.

Qarabağ general-qubernatorluğunun yaradılmasını dəyərləndirin.

III cüt.

Parlamentin yaradılmasının zəruriliyini dəyərləndirin.

IV cüt.

1918-ci ildə AXC –nin dövlət quruculuğunu qiymətləndirin. _____

V cüt.

Parlamentin yaradılması hansı zərurətdən irəli gəlirdi? Mənbələrə əsasən dəyərləndirin.

VI cüt.

Parlamentli respublika quruluşunda olan AXC-də çoxpartiyalılığın təmin edil-diyini əsaslandırın.

VII cüt.

Naxçıvan general-qubernatorluğun fəaliyyətini qiymətləndirin.

VIII cüt.

AXC-nin dövlət idarəçilik quruluşunun müasir dövlət quruluşumuzla hansı əlaqəsi vardı? Fikrinizi əsaslandırın.

IX cüt.

Ermənistanın AXC hökumətinə qarşı təxribatçılıq və təcavüzkarlıq siyasəti yürütdüyünü faktlarla əsaslandırın.

X cüt.

Xosrov Sultanovun AXC-nin ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında rolunu dəyərləndirməyə çalışın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən olunmuş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında cütlərin işi qiymətləndirilir.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəaliyyət səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq	Qaydalara əməl etmə	Müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
I şagird					
II şagird					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirələrdən sonra fikirləri ümumiləşdirin və nəticələri şagirdlərin özlərindən almağa çalışın. Yaxşı olar ki, bu nəticələri sonda elektron lövhədə də göstərsiniz. Ümumilikdə, bu dərsin məqsədi şagirdlərin AXC-nin daxili siyasətini öyrənmək üçün müvafiq mənbələri seçməsi və AXC-nin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirməkdir. Nəticədə şagirdlərdən bilik və bacarıqları bu və ya digər formada ala bilmisinizsə, deməli, məqsədə nail olmusunuz.

Yaradıcı tətbiqetmə: AXC-nin daxili siyasətin istiqamətləri ilə bağlı cədvəl qurun.

Ev tapşırığı: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili siyasəti" adlı referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: mənbəseçmə, dəyərləndirmə

Şagirdlərin işinin səmərəlilik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirilə bilər. Bunun müxtəlif üsullarla və müxtəlif formalarda həyata keçirilməsi mümkündür. Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünə nəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır. Özünüqiymətləndirmə vərdişlərini formalaşdırmaq məqsədilə şagirdləri yeni biliklərin kəşfinə gətirib çıxarmış təlim hərəkətlərinin alqoritmini izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sualın verilməsi kifayətdir. Məsələn:

- "Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq?"
- "Biz nə edirdik?"
- "Qarşıya qoyulmuş problemin həllində sizə nə kömək etdi?" və s.

Nəticədə şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini və ünsürlərini dərk etmiş olur.

Alt standartlar:

- 3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.
- 5.1.2. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. AXC-nin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.
2. Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyəti dövründəki mədəni nailiyyətləri dəyərləndirir.

Təlim forması: böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: müzakirə

Dərsin mərhələləri

Tədqiqat sualı: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Azərbaycanın dövlətçilik tarixindəki rolu nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması:

Bu mövzunun tədrisini müzakirə üsulundan istifadə etməklə keçirilməsini tövsiyə edərdik. İkinci dərs saati üçün nəzərdə tutulmuş (91-ci səhifədədi "Milli ordunun yaranması" yarımbaşlığından 95-ci səhifədəki "Xarici siyasət" yarımbaşlığına qədər olan məlumatlar) dərslik materialları ilə tanış olmaq üçün şagirdlərə verilən vaxt bitdikdən sonra mövzunun müzakirəsini təşkil edə bilərsiniz. Müzakirə zamanı aşağıdakı suallardan yararlanmaq tövsiyə edilir.

- AXC hökumətlərinin sosial sahədə keçirdikləri tədbirləri təhlil edin və qiymətləndirin.
- AXC hökumətlərinin iqtisadi siyasətinin əsas prinsiplərini müəyyən edin.
- AXC dövründə mövcud olan əhəlinin təsərrüfat həyatını araşdırıb müasir dövrlə əlaqəli dəyərləndirin.
- AXC-nin yaranmasına səbəb olan tarixi şəraiti dəyərləndirin.
- AXC-nin ordu islahatını dəyərləndirin.
- AXC-nin daxili siyasətdə islahatların aparılmasında elm və təhsilin inkişafına fikir verməsinin səbəbi nə idi?
- AXC-nin mədəni quruculuq tədbirlərini dəyərləndirin.
- AXC-nin əhlini maarifləndirmə tədbirlərini dəyərləndirin. və s.

Müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadilə əsasında aparılmalıdır. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı "bəli" və ya "xeyr" olan qapalı suallar vermək məqsəduyğun hesab edilmir.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi bitdikdən sonra dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçə bilərsiniz. Burada siz şa-

girdlərə əlavə olaraq sual və tapşırıqlar verə bilərsiniz. Şagirdlərin verdikləri cavablar dinlənir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edildikdən sonra dərsin bu mərhələsini yekunlaşdırma bilərsiniz. Yaddan çıxartmaq lazım deyil, dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş olan sualları əvvəlcədən hazırlamalısınız.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək üçün siz şagirdlərə aşağıdakı ümumiləşdirici suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- AXC hökumətinin sosial sahədəki tədbirlərini necə qiymətləndirərdiniz?
- AXC hökumətinin iqtisadi siyasətinin əsas prinsiplərini müəyyən edin.
- AXC-nin daxili siyasətinin ən önəmli hissəsi nədən ibarət idi?
- AXC dövründə aqrar islahatın keçirilməsinə mane olan səbəbləri müəyyənləşdirin.
- Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılması sahəsində hansı çətinliklər mövcud idi?

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələr nəticəsində şagirdlər AXC-nin dövlətçilik ənənələrini, ordu quruluşunu, yeritdiyi sosial-iqtisadi siyasətini, daxili inkişafını, o dövrdəki mədəni nailiyyətləri dəyərləndirməyi bacarırlar.

Qiymətləndirmə meyarları: inkişafında rolunu dəyərləndirmə, mədəni nailiyyətləri dəyərləndirmə

Bildiyiniz kimi, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri müstəqil təhsil (öyrətməyi öyrənmək), müstəqil inkişaf vərdişlərinə yiyələnmək imkanındır.

Qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşmək üçün vaxtında öz qüsurlarını və məziyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinin qiymətləndirmə prosesləri məhz bu məqsədə xidmət etməlidir.

Buna görə dərs başa çatdıqdan sonra göstərilmiş prosedurlardan birini – qiymətləndirməni həyata keçirmək məqsədəuyğun olardı. Bəzən qiymətləndirməni dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək mümkündür. Bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla keçməsinə kömək edir.

Deyilənləri nəzərə alaraq dərsin sonunda yuxarıda qeyd edilmiş meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsini həyata keçirin. Siz formativ qiymətləndirməni aşağıda verilmiş nümunə əsasında özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə də yazı bilərsiniz.

Şagirdin özünüqiymətləndirmə vərəqi.

Ad, soyad. _____

Tarix. _____

MEYARLAR	XEYİR	QİSMƏN	TAM
Tapşırığı başa düşdüm və fikrimi izah etdim			
Dərsdə diqqətli idim			
Məntiqli yanaşmam var idi			
Sual cavabda aktiv idim			
Əməkdaşlıq etdim			
Etiket qaydalarına riayət etdim			

Alt standartlar:

2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülqəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. AXC-nin xarici siyasətinə əsasən Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini dəyərləndirir.
2. AXC-nin xarici siyasətində mühüm rol oynayan şəxsiyyətlərin fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: birgə axtarış, diskussiya

Dərsin mərhələləri

Tədqiqat sualı: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətinin rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün birgə axtarış – suallar üzrə diskussiya üsulunu tətbiq etmək olar. Bu üsul zamanı müəllim şagirdlərə qabaqcadan hazırlanmış izahedici sualları nəzərdən keçirməyi və müzakirə aparmağı təklif edir. İzahedici suallar mətnin məzmunu ilə bağlı olur. Onu həyata keçirmək üçün fərdi, qrup, kollektiv və ya cütlərlə iş formasını tətbiq etmək olar.

Kollektiv işin təşkili üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

1. AXC-nin xarici siyasəti hansı mərhələlərdən keçmişdir?
2. Ə.Topçubaşovun xarici siyasətdə rolu nədən ibarət idi?
3. Azərbaycan və Gürcüstan arasında hərbi ittifaqın yaradılmasının səbəbi nə idi?
4. İranın ilk dövrdə AXC-yə qarşı mənfi münasibətinin səbəbi nə idi?

Birgə axtarış üsulunu tətbiq edərkən şagirdlərə qrup işini də təqdim etmək olar. Aşağıda verilmiş qrup işi üçün nümunələr sizə istiqamət verə bilər.

I qrup.

Osmanlı – AXC münasibətlərini dəyərləndirin.

II qrup.

AXC-nin Qərb dövlətləri ilə münasibətlərini araşdıraraq bu dövlətin geosiyasi əhəmiyyətini qiymətləndirin.

III qrup.

M.Ə.Rəsulzadənin, Ə.Topçubaşovun və F.Xoyskinin xarici siyasətdəki fəaliyyətini dəyərləndirin.

IV qrup.

Paris sülh konfransı və onun AXC üçün nəticələrini təhlil edib dövlətçilik tariximizə təsirini dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Bu mərhələdə şagirdlər öz qrup işlərini təqdim edirlər. Qrup liderləri verilmiş tapşırığın təqdimatını qrup adından müəllimə verirlər. Lazım gələrsə, qrup üzvləri ona yardım edə bilirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir. Qrupun meyarlar cədvəli öncədən sinifdən asılır. Şagirdlərə nəyin əsasında qiymətləndiriləcəkləri lövhədə göstərilə bilər.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Əməkdaşlıq	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Təqdimetmə	Ümumi nəticə
I Qrup					
II Qrup					
III Qrup					
IV Qrup					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bu mərhələni həyata keçirmək üçün diskussiya təşkil etmək tövsiyə olunur.

Diskussiya prosesində şagirdlər müzakirə olunan məsələ barədə fikirlərini söyləməklə onu əsaslandırmağı, faktları təhlil etməyi öyrənirlər. Bu zaman dinləmək və növbə ilə danışmaq bacarığı, fərqli fikirlərə dözümlülük, diskussiya mədəniyyəti kimi vərdişlər inkişaf etməyə başlayır.

Diskussiya zamanı aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz:

- AXC-nin xarici siyasətinə nələr daxil idi?
- AXC-nin Dağlılar Respublikası ilə bağlı siyasətinin məqsədi nə idi?
- İrəvan şəhərinin Ermənistana güzəşt edilməsini Milli Şura necə qiymətləndirirdi?
- Qacarlar dövlətinin AXC ilə dostluq münasibətləri yaratmasının nə kimi əhəmiyyəti var idi?
- Fransa hökumətinin AXC nümayəndələrinə viza verilməsini ləngitməsinin nəticəsi nə oldu? və s.

Diskussiyanı həyata keçirdikdən sonra ümumiləşmə aparıb nəticə çıxarmaqda şagirdləri yönləndirə bilərsiniz. Onlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin həyata keçirdiyi xarici siyasəti araşdırır, bu siyasətin uğurlu və uğursuz tərəflərini vurğulayaraq, AXC-nin yürütdüyü xarici siyasətinə əsasən Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini dəyərləndirməyi bacarırlar.

Ev tapşırığı: Cənubi Qafqaz dövlətlərinin o dövrlük vəziyyəti ilə müasir dövr arasında müqayisələr aparın. Gəldiyiniz nəticələri siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr üzrə bölmələrə ayırıb cədvəl tərtib edin.

Qiymətləndirmə meyarları: mövqeyini dəyərləndirmə, fəaliyyətini dəyərləndirmə.

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə və səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Fərdi qiymətləndirmə zamanı özünüqiymətləndirmə vərəqlərindən də istifadə edə bilərsiniz.

Alt standartlar:

- 1.2.1. Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
- 3.1.3. Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

Təlim məqsədləri:

1. Mənbələrdə AXC-nin süqutuna dair müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
2. Mənbələr əsasında AXC-nin süqutuna dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

Təlim forması: kiçik və böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: esse, müzakirə

Dərsin mərhələləri

Tədqiqat sualı: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin necə süqut etdi?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqat sualı qoyulduqdan sonra şagirdlər mövzu ilə tanışlıq üçün vaxt vermək lazımdır. Bunun ardınca sinifi qruplara bölmək lazımdır. Qrupu 5 yerə ayırmaqla onların adını mövzu ilə bağlı qoymaq mümkündür. Bu zaman aşağıdakı tapşırıqlar sizin üçün vasitə ola bilər:

I qrup.

1920-ci ilin aprel işğalı ərəfəsində AXC-nin beynəlxalq vəziyyətini dəyərləndirin.

II qrup.

AXC-nin Sovet Rusiyası münasibətlərini dəyərləndirin.

III qrup.

AXC –yə qarşı qurulmuş yeni daşnak-bolşevik ittifaqının fəaliyyətini qiymətləndirin.

IV qrup.

AXC-dəki Hökumət böhranını qiymətləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Bu mərhələdə şagirdlər müəyyən etdiyiniz zaman çərçivəsində iş vərəqlərində icra etdikləri tapşırıqları təqdim edirlər. Təqdim edilmiş cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Müzakirə zamanı şagirdlər mücərrəd təsəvvürləri açıqlayır, məntiqi izahatda səhvləri və unudulanları görür, faktla nəticələr arasında fərqi üzə çıxarır, dəlillərin əhəmiyyətini qiymətləndirirlər. Taksonomik olaraq bu, şagirdlərin təhliletmə bacarığının üzə çıxarılmasına şərait yaradan proses ro-lunu oynayır. Müzakirə həyata keçirildikdən sonra qruplar qiymətləndirmə meyarları əsasında qiymətləndirilir. Bildiyiniz kimi, meyarlar öncədən lövhədə və ya divarda asılmalı, bal şkalası elan edilməlidir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Nəticədə şagirdlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutunun səbəblərini təhlil edərək AXC-nin son fəaliyyəti dövrünü müxtəlif mənbələrə əsasən şərh edir, bu dövlətin çıxılmaz vəziyyətə düşməsinə və Rusiyanın işğal planının xalqa ziyan vurmasını anlayır, bu təsirdən doğan səbəb və nəticələri müəyyənləşdirərək süqutun səbəblərini dəyərləndirir, araşdırmalara əsasən proqnozlar verirlər.

Bu mərhələdə tədqiqat sualına – “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin necə süqut etdi?” – qayıtmaqla şagirdlərin bu barədə bilik və bacarıqlarını ümumiləşdirmək olar. Nəticədə bu biliklər əsasında onlar AXC-nin süqutu dövründə baş verən dəyişiklikləri araşdırmağı bacarırlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: AXC-nin süqutuna dair esse hazırlayın.

Essenin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakıları nəzərə almaq olar. Esseni adi məktəb inşası kimi ənənəvi üsulla qiymətləndirmək mümkündür. Müəllim həmçinin aşağıda göstərilmiş meyarlardan da istifadə edə bilər:

- esse əsasında mövzunun mahiyyətinin tam açılması;
- faktların və dəlillərin köməyi ilə şəxsi fikrin inandırıcı şəkildə əsaslandırılması;
- terminlərdən, faktlardan düzgün istifadə olunması;
- mülahizələrin aydınlığı və ziddiyyətlərin olmaması, fikrin ardıcılığı.

Ev tapşırığı: AXC-nin süqutuna dair sorğu vərəqləri hazırlanmasını və müsahibə aparılmasını tapşırıla bilərsiniz.

Bu üsullar araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədi daşıyır.

Sorğu vərəqi araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər bu vərəqi müstəqil şəkildə doldururlar. Müsahibə isə araşdırılan məsələ ilə bağlı məlumat almaq üçün aparılır.

Bu üsullardan istifadə edərkən aşağıdakı mərhələlər gözlənilərsə, daha doğru olar:

- problemi müəyyən etmək;
- işi təşkil etmək (sorğu və ya müsahibə keçirmək üçün suallar hazırlamaq);
- məlumatları toplamaq (sualların cavablarını toplamaq);
- əldə edilmiş məlumatları təhlil etmək və ümumiləşdirmək.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, proqnozvermə

Qiymətləndirmə yuxarıdakı meyarlar üzrə aparılmalıdır. Şagirdlər təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verilməklə fərdi şəkildə qiymətləndirilə bilər. Məsələn:

- AXC hansı şəraitdə süqut etdi?
- Sovet Rusiyasının AXC-yə ünvanladığı notaların əsas mahiyyəti nə idi?
- Aprel işğalı ərəfəsində ermənilərin AXC-yə qarşı məkrli niyyətlərini izah edin.
- 1920-ci ildə yaranmış hökumət böhranının səbəbləri hansılardır? və s.

Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Şagirdin özünüqiymətləndirmə vərəqi.

Ad, soyad. _____

Tarix. _____

MEYARLAR	XEYİR	QİSMƏN	TAM
Tapşırığı başa düşdüm və fikrimi izah etdim			
Dərsdə diqqətli idim			
Məntiqli yanaşmam var idi			
Sual cavabda aktiv idim			
Əməkdaşlıq etdim			
Etiket qaydalarına riayət etdim			

CƏNUBİ AZƏRBAYCANDA MİLLİ – DEMOKRATİK HƏRƏKAT. Ş.M.XİYABANİ (birinci saat)

Qeyd: Mövcud paraqrafı tədrisi üçün 2 saat ayrılmışdır.

- Dərsin birinci saatını dərslikdə olan bütün materialın mənimsənilməsi şərti ilə cütlərlə iş formasında nəzərdə tutulmuşdur.
- Digər bir saatını isə 1.1.1. (Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.) 1.2.1. (Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.), 1.2.2. (Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.), 4.1.2. (Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.) standartlarını nəzərə almaqla kollektiv və ya fərdi iş formasında keçməyinizi məsləhət görürük. Bununla belə, siz məsləhət görülən standartları və məqsədləri artır və azalda, eləcə də hər hansı bir standartı dəyişə də bilərsiniz.

Alt standartlar:

- 3.1.3. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.*
- 4.1.1. *Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülqəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.*

Təlim məqsədləri:

1. 1920-ci ildə Cənubi Azərbaycanda yaradılmış Milli hökumətin tarixinə dair mənbələr əsasında araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.
2. 1917–1920-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda baş verən inqilabi hərəkətdə Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması: böyük qruplarla və cütlərlə iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mətni kodlaşdırma

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərə:

– “İnqilab nədir?

– İnqilabi hərəkətlər nə üçün baş verir?

– İndiyə kimi keçdiyiniz dərslərdən hansı inqilablar haqqında məlumatınız var?”

kimi suallar verib aldığınız cavabları ümumiləşdirərək şagirdləri lazımi məcraya yönəldə və dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz.

Mövcud dərsin motivasiyasını şagirdlərin köhnə bilikləri üzərində də qurmaq mümkündür. Bunun üçün onlara Səttarxanın, Seyid Cəfər Pişəvərinin kimliyi haqqında suallar vermək olar. Cavablar alındıqdan sonra şagirdlərə:

- “Cənubi Azərbaycanın daha hansı tanınmış inqilabi hərəkət başçısını tanıyırsınız?”

sualını səsləndirmək lazımdır. Cavab alınanadan sonra tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: 1917–1920-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda baş verən inqilabi hərəkətdə və yaradılmış Milli hökumətin tarixində Şeyx Məhəmməd Xiyabani hansı rolu oynadı?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqat sualı elan olunandan sonra cütlərlə iş formasında mətni kodlaşdır təlim üsulundan istifadə etməklə dərsinizi qura bilərsiniz. Bu üsul əvvəlki dərslərdən sizə tanış olan restavrasiya üsulunun əksidir. Dərsdə şagirdlər mətnlə işləməli olacaqlar. Bununla yanaşı, konspekt yazmaq və ondan istifadə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirəcəklər. Bunun üçün şagirdlərə xüsusi mətn vermək lazımdır. Onlar müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində müəyyən şərti işarələr qoyaraq mətni ixtisar etməlidirlər. Bu dərs zamanı mövzunu hissələrə bölərək cütlərə verməyiniz məsləhətdir. Çalışmaq lazımdır ki, “mətni kodlaşdırmaq” üçün hər bir cütə verilmiş mətn parçasının həcmi eyni olsun. Tədqiqat üçün cütlərə aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz:

I cüt.

1917-ci il üçün Cənubi Azərbaycanda artan narazılıqlarını qiymətləndirin.

II cüt.

İnqilabi hərəkətdə Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin rolunu dəyərləndirin.

III cüt.

Üsyanın başlanmasını şərh edin.

IV cüt.

Üsyanın qələbəsinə dəyərləndirin.

V cüt.

Milli hökumətin yaradılmasını dəyərləndirin.

VI cüt.

1917 – 1918-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda siyasi fəallığın artmasını qiymətləndirin.

VII cüt.

İngiltərə – Qacarlar münasibətlərində Cənubi Azərbaycanın yerini dəyərləndirin.

VIII cüt.

Azərbaycanın vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ADF-nin gördüyü tədbirləri qiymətləndirin.

IX cüt.

Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin Milli Hökuməti yaşatmaq üçün hansı addımlar atmalı olduğuna dair proqnoz verin.

X cüt.

Əgər Milli hökumət süqut etməsəydi, nə baş verəcəyi ilə bağlı proqnoz verin.

XI cüt.

Milli hökumətin süqutu məsələsini araşdırın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Cütlərlə iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir cüt təqdimat edəcək nümayəndəsini seçir. Təqdimatda cütün hər iki üzvü də iştirak edə bilər. Onlar iş vərəqlərini lövhədən asır və təqdimatlarını həyata keçirirlər. Bu yolla şagirdlər müxtəlif yanaşmalarla, gəlinmiş nəticələrlə, məlumatlarla tanış olurlar. Suallar verilir, fikirlər dinlənir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət edə bilərsiniz:

- ADF-nin yaradılmasının əhəmiyyətini necə dəyərləndirirsiniz?
- Əhalinin narazılığını artıran səbəbləri necə izah edərdiniz?
- Çıxışların ilk nəticələri nə oldu?
- ADF-ni ən çox kimlər dəstəkləyirdi?
- İngiltərənin Cənubi Azərbaycanda fəallaşmasına səbəb olan amillər, sizcə, hansılar idi?
- İngilislər Hindistandan gətirilən əsgərlərdən Cənubi Azərbaycanda geniş istifadə etməklə hansı məqsədi güdürdülər?
- Milli hökumət hansı sahələrdə tədbirlər görürdü?
- İngilisləri İranda ən çox təşvişə salan nə idi?
- ADF-nin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini göstərin.
- Təbriz üsyanının dinc yolla qələbə çalmasının səbəblərini müəyyən edin.

Yaradıcı tətbiqetmə: Şeyx Məhəmməd Xiyabani və Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin fəaliyyətlərinin müqayisəli cədvəlini qurun.

Ev tapşırığı: Təbriz üsyanının İran tarixində göstərdiyi nəticələr haqqında təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: proqnozlar vermə, rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirmə.

Mövcud dərsin qiymətləndirməsini yuxarıdakı meyarlara nəzərən dərs izləməsi nəticəsində həyata keçirməlisiniz. Əvvəlcədən qiymətləndirməyi nəzərdə tutduğumuz şagirdləri dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

Özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə də qiymətləndirməni reallaşdırmağa bilərsiniz.

Şagirdin soyadı, adı

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim	Dərsdə diqqətli idim	Məntiqi yanaşmam var idi	Sual-cavabda aktiv idim	Əməkdaşlıq etdim	Etiket qaydalarına riayət etdim

CƏNUBİ AZƏRBAYCANDA MİLLİ – DEMOKRATİK HƏRƏKAT.
Ş.M.XİYABANİ (ikinci saat)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi mövcud dərsin ikinci saatını daha çətin sayıla biləcək standartı reallaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Deyilənləri nəzərə alaraq bu tədris saatını 4.1.2. (*Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.*) standartını reallaşdırmaq üzərində qurmağınızı məqsədamüvafiq sayırıq. Şagirdlərə əlavə materiallar paylaşmaqla, onlara layihələr hazırlamaqdan ötrü lazımi göstərişləri verməklə, köməkliliyinizi etməklə fərdi iş formasında dərsinizi keçməyi məsləhət görərdik.

Bununla belə, siz məsləhət görülən standartı artırma və azaldıqda, standartı dəyişə eləcə də dərsinizi istədiyiniz forma və üsulla keçməkdə tam sərbəstsınız.

Alt standartlar:

- 1.2.1. Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
- 3.1.1. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda yaranmış dövlətlərin dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.
- 4.1.2. Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycan SSR-in yaranması barədə mənbələrdəki müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
2. 1920-ci ildə yaranmış Azərbaycan SSR-in dövlətçilik ənənələrinin və sivilizasiyanın inkişafında rolunu dəyərləndirir.
3. Nəriman Nərimanov haqqında layihələr hazırlayır.

Təlim forması: böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, "akvarium"

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Şagirdlərə proyektor vasitəsilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutuna dair youtube.com-dan yüklədiyiniz sənədli film nümayiş etdirə bilərsiniz. Bundan sonra yönləndirici suallar vermək olar. Suallar, təqribən, bu formada ola bilər:

- "Bu film hansı tarixi hadisələri əks etdirir?"
- "Bəhs edilən hadisələr haqqında nə bilirsiniz?"

Əgər məktəbinizdə İKT-dən istifadə etmək imkanları yoxdursa, onda N.Nərimanovun, M.Ə.Rəsulzadənin, F.X.Xoyskinin və dövrün digər görkəmli şəxsiyyətlərinin şəkillərini lövhədən asa və ya adlarını lövhədə yazı bilərsiniz. Sonra aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

- "Bu şəxsləri tanıyırsınızmı?"
- "Onlar Azərbaycan tarixində hansı rola malik olmuşlar?"

Aldığınız cavabları ümumiləşdirərək tədqiqat sualını elan edə və dərsin yeni mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Azərbaycan SSR-in yaranmasının Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrinin inkişafında hansı rolu oldu?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın böyük qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman siz "akvarium" metodundan yararlana bilərsiniz. Bu iş üsulu üçün sinfi iki dairəyə – iç və çöl dairələrinə bölüb iç dairəyə müəyyən vaxt müddətində hər hansı bir problemin müzakirəsini tapşırmaq olar. Sonra "akvarium" dərs üsulunun qaydalarına uyğun şəkildə dairədəki şagirdlər yerlərini dəyişib müzakirəni davam etdirməlidirlər. Müzakirə üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

- Azərbaycan SSR-in yaranmasını dövlətçilik ənənələrinin inkişafı kimi dəyərləndirmək mümkündürmü? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1920-ci ilin aprel işğalından sonra Azərbaycanda aparılan siyasi dəyişiklikləri dəyərləndirin.
- 1920-ci ilin aprel işğalından sonra Azərbaycanda aparılan sosial-iqtisadi dəyişiklikləri dəyərləndirin.
- Bolşevik hökumətinin həyata keçirdiyi islahatları ümumiləşdirin, mənfi və ya müsbət cəhətlərini araşdırın.

"Akvarium"da iş zamanı, əslində, dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini də həyata keçirmiş olursunuz. "Akvarium"da iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin növbəti mərhələsini həyata keçirin.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin sonunda əldə olunan nəticələri müəyyən edin. Nəticədə şagirdlər verdiyiniz yardımçı sualların köməyi ilə Azərbaycan SSR-in yaranması barədə müxtəlif fikirləri, Azərbaycan SSR-in dövlətçilik ənənəmizin inkişafında rolunu dəyərləndirə bilirlər. Yardımçı suallar kimi aşağıdakı suallardan istifadə etmək tövsiyə olunur.

- Sizcə AB(b)P-na qeyri millətlərdən olan şəxslərin rəhbər təyin edilməsinin səbəbi nə ola bilərdi?
- Azərbaycan SSR-də ilk vaxtlar yaradılan idarəetmə sistemi ilə 1921-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyaya uyğun yaradılan hakimiyyət orqanları arasında hansı oxşar və fərqli cəhətləri görmək mümkündür?
- Sizcə, bolşeviklərin Azərbaycanda törətdikləri qırğınların, talanların və terrorun hansı sosial-iqtisadi və siyasi səbəbi nə idi?
- 110-cu səhifədə verilmiş mənbə əsasında hansı nəticəyə gələ bilərsiniz?
- AXC və Azərbaycan SSR-in idarəetmə və siyasi quruluşunda hansı oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirmək olar?
- 1920–1921-ci illərdə baş verən üsyanların səbəblərini nədə görürsünüz?
- Rus-bolşevik işğalına qarşı baş verən üsyanlarda qalib gəlmək mümkün idi? Fikrinizi əsaslandırın.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlər öyrəndiklərini yaradıcı şəkildə reallaşdırırlar. Bunun üçün onlara mətndən əldə etdikləri məlumatlar əsasında Azərbaycan SSR-in siyasi idarəetmə sistemini sxemləşdirməyi tapşırıq kimi verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: N.Nərimanovun siyasi fəaliyyəti barədə layihə hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: müxtəlif baxışları dəyərləndirmə, inkişafda rolunu dəyərləndirmə, layihələr hazırlama

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bu mərhələ zamanı müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə və səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Bununla belə, həmin dərstdə sonuncu meyar üzrə qiymətləndirmə aparmaq alınmayacaq. Çünki bu meyarı dərş prosesində reallaşdırmaq mümkün deyildir. Bunu nəzərə alaraq, bu meyar üzrə şagirdlərə evə tapşırıq verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Şagirdlər ev tapşırığı gətirildikdən və yoxlanıldıqdan sonra (növbəti dərstdə) bu meyar üzrə qiymətləndiriləcəklər.

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycanın XX əsrin 20-ci illərinin əvvəlləri tarixini mənbələr əsasında dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
2. Tarixi Azərbaycan torpaqlarının qonşu dövlətlərə verilməsi prosesində Azərbaycan SSR-in mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, problemə müxtəlif nəzər nöqtələrindən baxış üsulu

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya kimi mövzunun əvvəlində verilmiş giriş hissədən (Cənubi Qafqazda bolşevik istilasının ilk qurbanı Azərbaycan oldu. Ölkəmizin təbii sərvətlərlə zənginliyi, xüsusilə neftimiz iqtisadi böhran girdabında çabalayan Sovet Rusiyası üçün həyati əhəmiyyətə malik idi. Bunun ardınca, onsuz da, formal xarakter daşıyan "müstəqillik" qısa vaxt ərzində ləğv olundu. Qafqaz respublikaları arasındakı ərazi mübahisələri də Azərbaycan maraqlarına zidd şəkildə "həll" edildi. Bugünkü Qarabağ münaqişəsinin əsası qoyuldu.) və ya açar sözlərdən (ZSFSR, SSRİ, RK(b)P Qafqaz bürosu, Zəngəzur, DQMV, Qars müqaviləsi, Naxçıvan MSSR) istifadə edə bilərsiniz. Deyilən variantların hər birindən yararlanmaqla çətinlik çəkmədən motivasiyanızı həyata keçirmək olar. Bu zaman verəcəyiniz suallara alacağınız cavabları ümumiləşdirib tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində tarixi Azərbaycan torpaqları necə itirildi?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılmasının problemə müxtəlif nəzər nöqtələrindən baxış üsulu ilə keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Bunun üçün sinfi kiçik qruplara bölmək lazım gələcək. Dərsinizi problemə müxtəlif nəzər nöqtələrindən baxış üsulu ilə keçən zaman hər qrupa mövzunu axıra qədər oxuyub sonra verilən tapşırıqə uyğun olaraq müxtəlif insanların dilindən nəql etməyə hazırlaşmağı tapşırmaqlısınız. Tapşırığın icrası zamanı diqqətli olmağı, hadisəni nəql edərkən məzmunu fikir verməyi məsləhət görmək lazımdır. Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup.

Tarixi Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana və Gürcüstana güzəştə gedilməsinə Sovet rəhbərliyinin münasibəti.

II qrup.

Tarixi Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana və Gürcüstana güzəştə gedilməsinə Azərbaycan rəhbərliyinin münasibəti.

III qrup.

Tarixi Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana güzəştə gedilməsinə Ermənistan rəhbərliyinin münasibəti.

IV qrup.

Tarixi Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana güzəştə gedilməsinə Türkiyə rəhbərliyinin münasibəti.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplara hazırlaşmaq üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir qrup təqdimat etmək üçün öz nümayəndələrini seçir. Bunun üçün 2–3 nəfərin seçilməsi məqsəduyğundur. Bu, təqdimatın daha maraqlı olmasına şərait yaratmaqla yanaşı, demək olar ki, şagirdlərin əksəriyyətini prosesə cəlb etmiş olacaq. Təqdimat zamanı onları lazımi məcraya yönəltmək üçün suallar verməyiniz yaxşı olardı. Şagirdlərin də suallar verilməsi prosesində yaxından iştirakı dərslərinizi daha “məhsuldar” edəcək. Bu zaman unutmaq lazım deyil: hər bir qrupa təqdimat üçün konkret vaxt vermək və verilmiş vaxtın diqqətdə saxlanılması dərslərin vacib amillərindən biridir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Qrup təqdimatları ilə məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsi bitdikdən sonra dərslərinizi yekunlaşdırmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Azərbaycanın ZSFSR-in tərkibinə daxil edilməsinin hansı nəticələri oldu?
- Dərslərin 116-cı səhifəsindəki mənbədən hansı nəticəni çıxartmaq olar?
- Sizcə, ZSFSR-in yaradılmasında Sovet Rusiyasının hansı maraqları var idi?
- ZSFSR-i müstəqil konfederativ dövlət kimi səciyələndirmək mümkündürmü?
- Sizcə, 1920–1930-cu illərdə Azərbaycan torpaqlarının qonşu respublikalar arasında bölüşdürülməsinin qarşısını almaq üçün nələr çatışmırdı?
- Sizcə nə üçün N.Nərimanov Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana verilməsini “pis nəticələr verə biləcək səhv” adlandırırdı?

Yaradıcı tətbiqetmə: Dərslərin 117-ci səhifəsindəki sxemi tamamlayın.

Ev tapşırığı: Əvvəlki biliklərinizə əsaslanaraq Gülistan və Türkmənçay sülhündən sonra keçən dövr ərzində bölüşdürülən torpaqlarımız haqqında təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: tarixi dəyərləndirib təqdimatlar hazırlama, mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirmə

Yuxarıda verilmiş meyarlar əsasında, dərslərin izləməsi nəticəsində şagirdlərin qiymətləndirilməsini həyata keçirin. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə və

müəyyən etdiyiniz səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Sonda şagirdlərə aşağıdakı qrup qiymətləndirmə vərəqini verə bilərsiniz.

Qrupun adı: _____

Təlimat: Aşağıdakı meyarlara hansı səviyyədə əməl olunduğunu nəzərə alaraq qrupu qiymətləndirin.

MEYARLAR	SƏVİYYƏLƏR				
	Heç vaxt	Nadir hallarda	Bəzən	Tez-tez	Həmişə
Qrup üzvlərinin hamısı fəaliyyətə qoşulur?					
Qrup üzvləri bir-birlərinin fikir və fəaliyyətinə hörmət edir?					
Qrup üzvləri qərarlarını bir-birlərinə bildirir?					
Qrup üzvləri iş bölgüsünə əməl edirlər?					
Qrup üzvləri əldə etdikləri məlumatları müzakirə edirlər?					
Qrup üzvləri bir-birlərinə ehtimad göstərirlər?					
Üzərində işlənən mövzuda, qrup üzvləri ortaq bir fikrə gəlir?					
Qrup məhsuldar şəkildə işləyirmi?					
Qrup üzvləri birlikdə işləməkdən zövq alırlar?					

Şərhlər: _____

Qeyd: Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsləyin 118-126- cı səhifələrini əhatə edir. Bu paraqrafın tədrisini aşağıdakı formada münasib bilirik:

► Birinci dərs 118- ci səhifədən başlayıb 122-ci səhifədəki “mədəniyyət sahəsində islahatlar” yarımbaşlığınadək olan məlumatları əhatə edir.

► İkinci dərs saati 122-ci səhifədəki “mədəniyyət sahəsində islahatlar” yarımbaşlığından başlayıb paraqrafın sonunadək olan məlumatları əhatə edir.

Hər bir dərsin tədrisi zamanı müvafiq səhifələrdəki şəkilləri, illüstrasiyaları, mənbələri diqqətdən kənarda saxlamaq lazım deyil. Onu da bildirək ki, yuxarıda sizə məsləhət görülmən bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü siz, dərs deyən müəllim kimi təlim strategiyənizə, sinifdəki şagirdlərin bacarığına uyğun olaraq dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt standartlar:

1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşma xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.

2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycan xalqının formalaşma xüsusiyyətlərini XX əsrin 20–30-cu illəri ilə əlaqələndirir.

2. Bolşeviklərin islahatlarının keçirilməsində Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, fasiləli oxu, müzakirə, “T” üsulu

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Mövzunu tədris edərkən dərsin motivasiyasını qurmaq lazım gəldiyindən “Axırncı aşırım” bədii filmindən seçdiyiniz kadrları şagirdlərə göstərə bilərsiniz. Bu kadrların nümayişindən sonra yönəldici suallarla müraciət etmək, motivasiyanı bu əlaqələndirmə əsasında qurmaq məqsədəuyğundur. Filmlə bağlı verəcəyiniz suallar bu formada ola bilər:

► “İzlədiyiniz kadrlar sizə nə haqda məlumat verdi?”

► “Bu filmdəki hadisələr hansı dövrə aiddir?”

► “Sizcə, filmdə nədən bəhs edilir?”

Verilən bu tip suallar motivasiya qurmağınıza yardım edəcəkdir. Motivasiya baş tutduqdan sonra tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırın.

Tədqiqat sualı: XX əsrin 20–30-cu illərində Azərbaycanda kommunistyönümlü islahatlar necə həyata keçirildi?

Tədqiqatın aparılması:

Bu mərhələni həyata keçirmək üçün fasiləli oxu üsulundan istifadə etmək olar. Məlum olduğu kimi, bu üsulla dərsi keçən zaman şagirdlərə növbə ilə mövzunu oxudub müəyyən hissələrdə fasilələrə yol verməlisiniz. Mövzuarası verilmiş sual və tapşırıqlar sizin fasilə edəcəyiniz hissələr ola bilər. Şagirdlərin səviyyəsindən aslı olaraq bu fa-

silələri mürəkkəb görünən və düşünməyə, eləcə də mülahizələr söyləməyə imkan yaradan hissələrdə edə bilərsiniz. Və bu zaman şagirdlərə dərslikdə verilmiş sual və tapşırıqlarla müraciət etmək məqsəduyğundur:

- “Hərbi kommunizm” siyasətinə aid olan əlamətləriqruplaşdırın, nəticələri aydınlaşdırın.
- Sizcə, Azərbaycanda “hərbi kommunizm” siyasətinin tətbiqinə ehtiyac var idimi?
- YİS ilə “Hərbi kommunizm” siyasətini müqayisə edin: sizcə, bunların hansı bolşeviklərin ideyalarına daha çox uyğun gəlirdi?
- Sizcə, YİS-i əlamətlərinə görə müasir dövrdə hansı dövlətin iqtisadi siyasəti ilə müqayisə etmək olar?
- Əhali kollektivləşdirmə siyasətini nə üçün etirazlarla qarşılamışdı?

Sualların müzakirəsi zamanı şagirdlərin cavablarına hörmətlə yanaşın. Onlara verəcəyiniz suallar əvvəllər əldə etdikləri biliklərinin üzə çıxmasına şərait yaradacaq. Şagirdlər həm dərslikdə verilən məlumatlardan nəticə çıxarmaqla, həm də əvvəllər öyrəndikləri materiallara istinad etməklə faktlar söyləyəcəklər. Bu cür izahlar onların əlaqələndirmə bacarıqlarını da formalaşdırmağa yardımçı olacaq. Mövzunun oxunuşu zamanı fasilə verməklə qısa vaxt ərzində şagirdlərin hadisələri əlaqələndirməsi və dəyərləndirilməsini həyata keçirin. Bunun üçün aşağıdakı sualları vermək məsləhət olardı:

- “Hərbi kommunizm” adını alan iqtisadi siyasətin Azərbaycanda da tətbiq olunmasını necə dəyərləndirərdiniz?
- Stalinin sosialist yenidənqurmalarını necə qiymətləndirmək olar?
- YİS –i hərbi kommunizm siyasəti ilə əlaqələndirmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
- Gəncənin iAzərbaycanın ikinci sənaye mərkəsinə çevrilməsini Stalinin sosialist yenidənqurması ilə necə əlaqələndirərdiniz?
- Kənd təsərrüfatının kollektivləşməsini necə dəyərləndirə bilərsiniz?

Tövsiyə edirik ki, şagirdlər öz fikirlərini söyləyərkən ən zəruri məqamları lövhədə və ya flipçartda (bunu vatman kağızı da əvəz edə bilər) qeyd edin. Çünki bu fikirlər sonda ümumiləşdirmə və nəticələrin əldə olunması zamanı lazım olacaq.

Fasiləli oxuda tək-cə mövzunu əhatə etmiş sual və tapşırıqlar deyil, şəkillər, illüstrasiyalar, mənbələr diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Fasiləli oxu bitdikdən sonra mövzu ilə yekun müzakirə aparıb dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçid əldə edə bilərsiniz. Burada siz şagirdlərə XX əsrin 20–30-cu illərində Azərbaycanda keçirilən islahatlar barədə əlavə sual və tapşırıqlar verə bilərsiniz. Verilən cavablar dinlənilir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edilir. Bununla da, dərsin bu mərhələsini yekunlaşdırmış olursunuz. Yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş sualları əvvəlcədən hazırlamağınız vacibdir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət edə bilərsiniz:

- Sizcə, sənayeləşmə siyasətinin sosial-iqtisadi həyata və siyasi idarəçiliyə təsir xüsusiyyətləri hansılar ola bilər?
- Rusiya ilə müqayisədə Azərbaycanda həyata keçirilən sənayeləşmə xəttinin hansı fərqləri var idi?
- Sizcə, “sosialist yenidənqurmaları” sosial-iqtisadi və mədəni sahədə hansı fəsadlara səbəb olmuşdur?

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı, ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələrdə şagirdlər Azərbaycan xalqının formalaşma xüsusiyyətlərini XX əsrin 20–30-cu illəri ilə əlaqələndirib, kommunistyönlü islahatların keçirilməsində Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirə biləcəklər. Yaradıcı tətbiqetmə: Sənayeləşmə siyasətinin mənfi və müsbət cəhətlərini qruplaşdıraraq “T” üsulu ilə cədvəl qurun.

Ev tapşırığı: Sovet ideologiyasının təsərrüfatın müxtəlif sahələrinə təsirini araşdırın və sovet hakimiyyətinə qədərki dövrlə müqayisələr aparın.

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə, əhəmiyyətini dəyərləndirmə.

Təlim məqsədinə uyğun olaraq aparılan qiymətləndirmə dərsin bütün mərhələlərində həyata keçirilə bilər. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarını, əsasən, 4 səviyyə üzrə qiymətləndirin. Bu səviyyələr meyarlara uyğun həyata keçirilməli, ən zəif bacarığa malik şagirddən ən yüksək bacarıqlı şagirdə görə dəyişməlidir.

Özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə də qiymətləndirməni reallaşdırmağa bilərsiniz.

Şagirdin soyadı, adı

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim	Dərsdə diqqətli idim	Məntiqi yanaşmam var idi	Sual-cavabda aktiv idim	Əməkdaşlıq etdim	Etiket qaydalarına riayət etdim

AZƏRBAYCAN SSR XX ƏSRİN 20 – 30-CU İLLƏRİNDƏ (ikinci saat)

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 5.1.2. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın repressiya dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
2. XX əsrin 20–30-cu illərində Azərbaycanın mədəni sahədə əldə etdiyi uğurları Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.

Təlim forması: kiçik və böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, cavab əldə elə

Dərsin mərhələləri

Tədqiqat sualı: Azərbaycanın 30-cu illər faciəsi necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılması üçün dərsin cavab əldə elə üsulu ilə keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman şagirdlər ayrı-ayrı mənbələrdən müxtəlif məlumatlar axtarmağa məcbur olacaqlar. Onlar verilən məhdud vaxt ərzində tapşırıqların cavablarını ya internet, ya da paylama materialı (kitab da ola bilər) əsasında hazırlamalıdır. Tapşırığı elə qoymaq lazımdır ki, o, tədqiqatçılığa söykənmiş olsun. Dərsin sonunda tapşırığa daha tez və dəqiq cavab verən qrup qalib gəlir. Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

I qrup.

Güneyli soydaşlarımızın faciəsini dəyərləndirin.

II qrup.

Sovet totalitar rejimi necə təşəkkül tapdı?

III qrup.

Repressiyaların Azərbaycan xalqına vurduğu zərbəni dəyərləndirin.

IV qrup. Mədəniyyət sahəsindəki islahatları mədəni uğur kimi qiymətləndirin.

V qrup. Ədəbiyyat və incəsənət sahəsindəki uğurlarımızı dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə şagirdlər cavabları müəyyən olunmuş zaman ərzində hazırlayaq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur, dağınıq faktlar arasında əlaqə qurulur, əlavələr edilir və fikirlər lazımi məcraya yönəldilir. Müzakirələr zamanı bütün sinfin fəallığının təmin olunması sizdən asılıdır. Onların müzakirələrdə fəal iştirakı nəticələrin alınmasında yardımçınız olacaq. Eləcə də dərsin bu mərhələsində əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz meyarlar əsasında qrupları qiymətləndirə biləcəksiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət etmək və dərsi ümumiləşdirib nəticə çıxarmaq mümkündür:

- Sovet hakimiyyətinin ilk illərində ali və orta pedaqoji təhsil müəssisələrinin sayının artırılmasını nə ilə izah etmək mümkündür?
- Mədəni quruculuğun müsbət cəhətlərini nədə görürsünüz?
- Latın qrafikalı əlifbaya keçidin hansı üstünlükləri var idi?
- Azad bazar iqtisadiyyatı ilə planlı təsərrüfat arasında müqayisələr aparsanız, hansı müsbət və mənfi cəhətləri müəyyənləşdirmək olar?

- Sizcə, Azərbaycan SSR-in birinci və ikinci Konstitusiyaları arasında hansı oxşarlıq və fərqlər var idi?
- Sizcə, 1930-cu illərdə baş verən kütləvi repressiyalardan yayınmaq mümkün idi?
- Cənublu soydaşlarımıza qarşı mənfi münasibətin kökündə duran səbəblər hansılar idi?
- Kütləvi repressiyaların ilk qurbanlarının yerli kommunistlər olmasını nə ilə izah etmək mümkündür?
- “Pantürkizm”, “panislamizm” anlayışlarını necə izah edə bilərsiniz, nə üçün Azərbaycan zıyalıları məhz bu ittihamlarla repressiya edilirdilər?
- Stalin repressiyalarının səbəblərini nə idi?

Ev tapşırığı: Qazaxıstan ərazisində yaradılmış Karlaq, Aljir adlı həbs düşərgələri haqda məlumat toplayıb esse hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: dövrünü dəyərləndirib təqdimatlar hazırlama, töhfəsi kimi dəyərləndirmə.

Siz dərs izləməsi nəticəsində qiymətləndirməni meyarlar üzrə aparmalısınız. Bununla belə, şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirmək üçün təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə yardımçı sual vermək də olar. Məsələn:

- “Biz bu nəticəyə necə gəlib çıxdıq?”
 - “Bütün bu hadisələrin baş verməsinə səbəb nə idi?” və s.
- suallar verməklə qiymətləndirməni yekunlaşdırma bilərsiniz.

AZƏRBAYCAN SSR İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ İLLƏRİNDƏ

Alt standartlar:

- 1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın İkinci Dünya müharibəsi illərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. İkinci Dünya müharibəsi dövrünə aid Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mətnə əsasən cədvəlin doldurulması

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya üçün lövhədə açar söz kimi Həzi Aslanov, İsrəfil Məmmədov, Mehdi Hüseynzadə, Hüseynbala Əliyev, Züleyxa Seyidməmmədova, 416-cı diviziya, 223-cü diviziya sözlərini yazma bilərsiniz. Bundan sonra şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

- Bu adlar sizə nə deyir?
- Mövcud açar sözlərinin bir-biri ilə hansı əlaqələri var?
- Bu adları hansı vahid ad altında birləşdirmək olar?

Şagirdlərdən aldığınız cavabları ümumiləşdirib onları dərse maraqlandıra və beləliklə də, dərsin yeni mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Hazırda youtube.com internet saytında İkinci Dünya müharibəsinə, bu müharibədə azərbaycanlıların və Azərbaycanın iştirakına dair çoxlu sayda videomaterial var. Dərsin motivasiyasını qurmaq üçün deyilən internet ünvanından İkinci Dünya müharibəsi ilə bağlı yüklədiyiniz sənədli filmlərdən və ya "Uzaq sahillərdə", "Əsgər atası" kino filmlərindən bir parçanı göstərə bilərsiniz. Bundan sonra filmlə bağlı 1-2 yönləndirici sual verməyiniz məsləhət olardı. Aldığınız cavabları ümumiləşdirdikdən sonra tədqiqat sualını elan edib dərsin növbəti mərhələsinə başlaya bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Azərbaycan İkinci Dünya müharibəsinə hansı töhfələr verdi?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılmasının mətnə əsasən cədvəlin doldurulması üsulu ilə keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Sınıfı kiçik qruplara böləndən sonra təlim üsuluna uyğun olaraq qruplara aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz. Verilən cədvəllər şərtidir. Onlarda müəyyən dəyişikliklər və düzəlişlər etmək mümkündür. Əsas odur ki, hazırlayacağınız cədvəllər mətnin əsas ideyasını aşkar etməyə, təlim məqsədini reallaşdırmağa, tədqiqat sualına cavab tapmağa imkan versin. Tədqiqatın aparılması zamanı şagirdlərə mövzu ilə əlaqədar əlavə paylayıcı materiallar da vermək mümkündür. Paylayıcı material qismində mənbə sayıla biləcək müxtəlif qəzet, jurnal materialları, elmi əsərlərdən edilmiş çıxarışlar və s. vəsaitlərdən istifadə edə bilərsiniz.

I qrup.

Tapşırığın adı: İkinci Dünya müharibəsi və Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi

Azərbaycana maraq göstərən ölkələr	Marağın səbəbləri	Planın adları	Tarix

II qrup.

Tapşırığın adı: Azərbaycanlı döyüşçülər partizan hərəkətində

Azərbaycanlı qəhrəmanlar	Qəhrəmanlığın göstərildiyi məkan	Göstərdiyi şücaət	Tarix

III qrup.

Tapşırığın adı: Azərbaycanlılar 1941–1942-ci illərdə

Azərbaycanlı qəhrəmanlar	Rütbəsi və ya vəzifəsi	Qəhrəmanlığın göstərildiyi məkan	Göstərdiyi şücaət	Tarix

IV qrup.

Tapşırığın adı: Azərbaycanlılar 1943–1945-ci illərdə

Azərbaycanlı qəhrəmanlar	Rütbəsi və ya vəzifəsi	Qəhrəmanlığın göstərildiyi məkan	Göstərdiyi şücaət	Tarix

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Onlara verilən tapşırığı yerinə yetirmək üçün qruplara ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər biri öz təqdimatını edir. Hər təqdimat və onun ətrafında müzakirələrin edilməsi üçün konkret vaxt ayırmaq lazım gəldiyini yaddan çıxarmayın. Təqdimatlar edilərkən şagirdlərin doldurmadiqları və ya yarımçıq doldurduqları (intellekt səviyyəsindən asılı olaraq belə hal mümkündür) cədvəl qrafalarının tamamlanması üçün digər qruplardan kömək istəyə bilərsiniz. Şagirdləri lazımı məcraya yönəltmək üçün suallar verməyiniz yaxşı olardı. Müzakirələr zamanı onların da yerdən suallar verməsini təmin etməyi yaddan çıxarmayın.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Qrup təqdimatları ilə məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi bitdikdən sonra dərsi yekunlaşdırmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət edə bilərsiniz.

- Azərbaycan İkinci Dünya müharibəsində necə rol oynamışdır?
- Sovet rəhbərliyinin Azərbaycanla bağlı ayrı-seçkilik siyasətini necə qiymətləndirə bilərsiniz?
- İkinci Dünya müharibəsində Bakının geosiyasi mövqeyini şərh edin.
- Sovet İttifaqı Qəhrəmanı olmuş azərbaycanlılar haqqında əlavə nə bilərsiniz?
- Sizcə, nə üçün Bakı şəhərinə “Qəhrəman şəhər” adı verilmədi?
- Qələbənin əldə edilməsində Azərbaycan iqtisadiyyatının rolunu necə dəyərləndirirsiniz?
- Müharibə mədəniyyətin inkişafına necə təsir göstərmişdi?
- Müharibədə Azərbaycan milli diviziyalarının fəaliyyətini necə qiymətləndirərdiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə: Dərsləyin 128-ci səhifəsindəki mənbələri müqayisə edərək oxşar və fərqli cəhətlərini Venn diaqramında müqayisə edin.

Ev tapşırığı: Azərbaycan qadınlarının müharibədəki fəaliyyəti haqqında təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlama, təqdimatlar hazırlama.

Formativ qiymətləndirməni daha yaxşı aparmaq üçün yuxarıdakı meyarları nəzərə almağınız vacibdir. Bununla qiymətləndirəcəyiniz şagirdləri dərs boyu diqqətdə saxlamalı və fəaliyyətlərini izləməlisiniz. Dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla səviyyələr üzrə qiymətləndirmə apara bilərsiniz.

Dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı formada suallardan istifadə etmək olar.

- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Yeni materialın öyrənilməsi sizə hansı təsiri bağışladı?
- Dərs əsnasında qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı?

Alt standartlar:

- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.
- 3.1.3. Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

Təlim məqsədləri:

1. İkinci Dünya müharibəsi dövründə Cənubi Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.
2. Mənbələr əsasında Cənubi Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, karusel

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiyanı dərsin əvvəlində verilmiş giriş bölməsi ilə (Qacarlar sülaləsinin devrilməsi, Pəhləvilər sülaləsinin hakimiyyətə gəlməsi bütün İranın hər yerinə olduğu kimi, Cənubi Azərbaycanın ictimai-iqtisadi həyatına da böyük təsir göstərdi. Rza şahın yeritdiyi antitürk siyasəti, daha sonra İkinci Dünya müharibəsinin başlaması əhalinin vəziyyətini pisləşdirdi və narazılıqların yenidən artıb milli demokratik hərəkatın yüksəlişi ilə nəticələndi.) qura bilərsiniz.

Bundan başqa dərsin motivasiyasını açar sözlərin köməyi ilə də yaratmaq olar. Bunun üçün aşağıdakı açar sözlərdən istifadə edə bilərsiniz: Seyid Cəfər Pişəvəri, ADF, "21 Azər", Milli hökumət, Rza şah Pəhləvi, Cənubi Azərbaycan. Bu sözləri lövhədə və ya iri bir vatman kağızında yazmaq məsləhətdir. Sonra şagirdlərə dərsin tədqiqat sualına yönəlmiş köməkçi suallar verməyiniz lazımdır. Yaddan çıxartmaq olmaz ki, verəcəyiniz yönəldici suallar tez tapılan olmamaqla bərabər, düşündürücü xüsusiyyət daşımalıdır. Motivasiyanızı uğurla qurduqdan sonra tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin yaranması necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında karusel təlim üsulundan istifadə etməklə dərsi qurmaq mümkündür. Tədqiqat üçün qruplara aşağıdakı sual və tapşırıqları və ya özünü uzun məsləhət bildiyiniz tapşırıqları verə bilərsiniz:

I qrup.

Rza şahın hakimiyyəti illərində Cənubi Azərbaycanın tarixini araşdırın.

II qrup.

Rza şah diktaturasını süquta aparan şəraiti dəyərləndirin.

III qrup.

Milli hərəkatın başlandığı tarixi dövrü qiymətləndirin.

IV qrup.

Milli hökumətin fəaliyyətini araşdırın.

Dərsinizin karusel üsulu ilə keçilməsi sizə dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini də həyata keçirməyə imkan verəcək. Çünki bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində hər bir qrup digər qrupların yazdıqları ilə tanış olmaq və "rəqib"lərinin fikirlərinə münasibət bildirmək imkanına malik olur. Dərsin bu mərhələsi bitəndən sonra növbəti mərhələyə keçid ala bilərsiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Vaxta qənaət etmək üçün qrup təqdimatlarını dərsin ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində edə bilərsiniz. Lakin bu zaman ümumiləşdirmələr aparmaq və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə suallar verməlisiniz. Onları əvvəlcədən hazırlamağınız məqsədamüvafiqdir. Şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət etmək olar:

- Əhalinin Qacarlardan narazı olmasının səbələrini göstərin.
- Hansı səbəblər SSRİ və Böyük Britaniyanı İrana qoşun yeritməyə vadar etdi?
- ADF-nin yaranmasına hansı hadisə təkan verdi?
- Nəyə görə S.C.Pişəvəri zorla sovet Azərbaycanına gətirildi?
- Sovet dövləti hərəkat rəhbərlərini, ilk növbədə, Pişəvərini Sovet İttifaqından mühaçirətə məcbur etməsəydi, nə baş verə bilərdi?
- Əhalinin ADF-yə olan rəğbətini necə izah edərdiniz?
- Milli hökumətin ən böyük uğuru nə idi?
- Milli şüurun artmasına təsir göstərən amilləri sadalayın?
- Rza şahın tədbirləri nə ilə nəticələndi?
- 1941–1946-cı illər milli azadlıq hərəkatı məğlubiyyətə uğramasaydı, nə baş verə bilərdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Rza şahın Cənubi Azərbaycanda yürütdüyü siyasəti Stalinin Şimali Azərbaycanda yürütdüyü siyasətlə müqayisə edin.

Ev tapşırığı: "21 Azər" hərəkatının nəticələri haqqında təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirmə, araşdırmalar aparıb proqnozlar vermə.

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə, bu mərhələ zamanı müxtəlif suallar səsləndirməklə təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Bu zaman yuxarıda veril-

miş meyarlar nəzərə alınmaqla, səviyyələr üzrə şagirdləri qiymətləndirmək tövsiyə edilir. Dərsin sonunda şagirdlərin aşağıdakı formaya uyğun özünüqiymətləndirmə vərəqi verə bilərsiniz.

Şagirdin adı soyadı

MEYARLAR	Demək olar ki heç vaxt	Heç vaxt	Bəzən	Tez-tez	Həmişə
Fəal iştirak edirdim.					
Tapşırıqları yerinə yetirirdim.					
Öz ideyalarını dəqiq izah edirdim.					
Başqalarını dinləyir və dəstəkləyirdim.					

AZƏRBAYCAN SSR XX ƏSRİN 40-CI İLLƏRİNİN ORTALARI 60-CI İLLƏRDƏ

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın XX əsrin 40–60-cı illər tarixi dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın XX əsrin 40–60-cı illər tarixi dövrünə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, üç cümlə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya kimi siz "PowerPoint" proqramından istifadə etməklə dövrə aid hazırladığınız slaydlardan yararlanı, şagirdləri dərsə kökləyə bilərsiniz. Slaydların musiqili və davamlı (heç bir izah və yazıdan istifadə edilməmiş) olması məqsədəuyğundur. 2-3 dəqiqəlik "lal" təqdimatdan sonra şagirdlərə:

- “Bu slaydlar sizə nə deyir?”
- “Sizcə, bu təqdimat hansı dövrə aiddir?”

sualları verib dərsin yeni mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Əgər İKT-dən istifadə etməkdə çətinlik çəkirsinizsə, onda motivasiyanızı lap sadə formada həyata keçirmək mümkündür. Bunun üçün sizə yalnız lövhə və marker və ya təbəşir lazım olacaq. Lövhədə *Əli Bayramlı, Sumqayıt, Mingəçevir, Daşkəsən, Bakı Metro-politeni*, deportasiya kimi açar sözləri yazıb şagirdlərdən:

- “Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhət hansıdır?”

soruşub alınan cavabları ümumiləşdirərək tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Azərbaycanın İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrünə nə kimi ad qoya bilərik?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman siz fəal təlimin **üç cümlə** üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Bu üsulla keçilən dərs zamanı şagirdlərə -verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha kiçik həcmdə təqdim edin tapşırığını verin. Sonra onlara növbəti tövsiyələri xatırladın:

- Hansı qrup hekayəni daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir.
- Bu zaman məzmun əsas götürülür.

Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

I qrup.

XX əsrin 40–50-ci illərində həyata keçirilən hansı layihələr hazırda Azərbaycanın tarixində mühüm rol oynamaqdadır?

II qrup.

Azərbaycanda yeni şəhərlərin salınmasını dəyərləndirin.

III qrup.

M.C.Bağirov və İ.D.Mustafayevin hakimiyyəti dövrünə dair müqayisəli cədvəl qurun.

IV qrup.

Azərbaycanın XX əsrin 50–60-cı illər tarixi dövrünü mənbələr əsasında dəyərləndirin.

V qrup. İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Azərbaycandakı inkişafın hansı sahəsinə xüsusi önəm vermək olar?

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə şagirdlər cavabları müəyyən edilmiş zaman ərzində hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Qruplar əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz meyarlar əsasında qiymətləndirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bunun üçün şagirdlərə bu suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Kənd təsərrüfatının inkişafını necə dəyərləndirərdiniz?
- Sənayenin inkişafını necə qiymətləndirərdiniz?
- Sizcə, nəyə görə tarix elmi üzərində hakim ideologiyanın təzyiqi daha güclü idi?
- M.C.Bağırovun sovet rəhbərliyinə cavabını necə dəyərləndirmək olar?
- Sizcə məhkəmə quruculuğu məsələlərinin xalqın öz ixtiyarına verilməsini necə dəyərləndirmək olar?
- Sizcə 1948-1950-ci illər deportasiyası zamanı Azərbaycan rəhbərliyi gələcəkdə Qarabağ probleminin yaranmamasının qarşısını almaq üçün hansı addımı atmalı idi?
- V.Y.Axundovu İ.D.Mustafayevin ardıcılı kimi dəyərləndirmək mümkündürmü?
- İ.D.Mustafayevin yerinə olsaydınız, daha hansı tədbirləri görərdiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə: “Fərz edin ki, 1960-cı illərdə Azərbaycanda yaşayırsınız (özünüzə yaş, məşğuliyyət, sosial təbəqə və s. seçin), öz personajınızın maddi rifahını odövkü imkanlar çərçivəsində necə yaxşılaşdırardınız?” sualını verə bilərsiniz. Verilmiş sualı cavablandırmaq onlarda təsəvvüretmə, fərziyyə irəli sürmə, hadisələrə yaradıcı yanaşma kimi bir sıra bacarıqlar formalaşdırmağa kömək edəcəkdir.

Ev tapşırığı: 1948–1950-ci illərdə reallaşdırılmış deportasiyaya dair araşdırma aparın.

Qiymətləndirmə meyarları: dövrünü dəyərləndirib təqdimatlar hazırlama, müqayisəli sinxron cədvəllər hazırlama.

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə, bu mərhələ zamanı müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyiniz səviyyələr üzrə qiymətləndirmə aparmaq olar.

Alt standartlar:

- 1.2.2. *Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.*
- 4.1.1. *Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.*

Təlim məqsədləri:

1. XX əsrin 70–80-ci illərində Azərbaycanda gedən proseslərin öyrənilməsi üçün müvafiq mənbələri seçir.
2. Tarixi proseslərin gedişində Heydər Əliyevin rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması: kiçik və böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, cavab əldə elə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya kimi şagirdlərə Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyat və ya-radıcılığına dair youtube-dan (<https://www.youtube.com/watch?v=5NDoS2giMZw>) yüklədiyiniz sənədli filmi nümayiş etdirə bilərsiniz. Seçdiyiniz bir hissəni izlədikdən sonra aşağıdakı və ya onlara oxşar sualları verib dərsin motivasiyasını qurmaq olar:

- Gördüyünüz kadrlar sizə nə deyir?
- Kadrlarda nədən bəhs edilirdi?

Sinfinizdə İKT-dən istifadə imkanı yoxdursa, motivasiyanızı beyin həmləsi yolu ilə və ya şagirdlərə o dövrə dair müxtəlif şəkillər göstərərək verdiyiniz suallar vasitəsilə də qura bilərsiniz. Motivasiyanı əvvəlki illərdə öyrənilmiş materiallar əsasında da qurmaq olar. Bunun üçün lövhədən də istifadə etmək mümkündür. Lövhədə XX əsrin 70–80-ci illərində Azərbaycanda aparılan islahatlar, tikinti-quruculuq işləri ilə bağlı ifadələr yaza və şagirdlərdən bununla bağlı cavab istəyə bilərsiniz. Əsas odur ki, verəcəyiniz suallar düşündürücü olub onlardan istədiyiniz cavabı almağa kömək etsin. Belə olacağı halda çətinlik çəkmədən dərsin motivasiyasını qura və tədqiqat sualınızı elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Azərbaycanın XX əsrin 70–80-ci illər tarixində Heydər Əliyevin rolu və fəaliyyəti nədən ibarət olub?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılması üçün dərsin cavab əldə elə üsulu ilə keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman şagirdlər ayrı-ayrı mənbədən müxtəlif məlumatlar araşdırmağa məcbur olacaqlar. Verilən məhdud vaxt ərzində aldıkları tapşırıqların cavablarını onlar ya internet, ya da paylama materialı (kitab da ola bilər) əsasında hazırlamalıdırlar. Tapşırığı elə qoymaq lazımdır ki, tədqiqatçılığa söykənmiş olsun. Yarışmanı xatırladan dərsin sonunda tapşırıqda daha tez və dəqiq cavab verən qrup qalib gəlir. Dərs zamanı internetdən isti-

fadə etmək imkanı şagirdlərə əlavə stimül verir. Eləcə də informasiya bolluğunda lazım olan məlumatı seçib götürmək bacarığını inkişaf etdirir. Bunun üçün qruplara tədqiqat məqsədilə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

I qrup.

Azərbaycanın 50–80-ci illər iqtisadiyyatına dair mənbələr əsasında diaqram qurun.

II qrup.

70–80-ci illərdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafında Heydər Əliyevin rolunu və fəaliyyətini necə dəyərləndirərdiniz?

III qrup.

H. Əliyevin necə "irsə sahib çıxdığını" dəyərləndirin.

IV qrup.

Heydər Əliyevin vətəndaşlıq və rüşvətxorluq haqqında fikirlərini necə qiymətləndirərdiniz?

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Qruplar əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz meyarlar əsasında qiymətləndirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə və dərsi ümumiləşdirib nəticə çıxara bilərsiniz:

- Sizcə Heydər Əliyevin qısa zaman ərzində vəzifələrə yüksəlişi nə ilə bağlı idi?
- Sizcə yeni Konstitusiyada Azərbaycan dilinin respublika dövlət dili statusunu saxlamasına mərkəzi hakimiyyət niyə qısqanclıqla yanaşırdı?
- Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətlərinə sahib çıxmasını necə dəyərləndirərdiniz?
- Azərbaycan SSRİ-nin ən iri elektrotexnika sənayesi mərkəzlərindən biri olduğunu hansı faktlarda göstərmək mümkündür?
- Sizcə, 1980-ci illərin sonlarında Heydər Əliyev Azərbaycanda hakimiyyətdə olsaydı, hansı problemlərdən qaçmaq mümkün idi? Fikrinizi əsaslandırın.
- Müasir Azərbaycanın inkişafını nəzərə alaraq Heydər Əliyevi uzaqgörən dövlət xadimi adlandırmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
- Heydər Əliyevi dövr baxımından necə qiymətləndirərdiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə: Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafı ilə bağlı müqayisəli sinxron cədvəllər hazırlayın.

Ev tapşırığı: Heydər Əliyevin sovet dövründəki həyat və siyasi fəaliyyəti ilə bağlı təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: müvafiq mənbələri seçmə, rolu və fəaliyyəti dəyərləndirmə.

Qiymətləndirməni dərs izləməsi nəticəsində meyarlar üzrə aparmalısınız. Bununla belə, şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirmək üçün təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə yardımçı sual verməklə qiymətləndirməni yekunlaşdırmaq olar. Məsələn:

- “Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq?”
- “Bütün bu hadisələrin baş verməsinə səbəb nə idi?” və s.

“YENİDƏNQURMA” VƏ “AŞKARLIQ” SİYASƏTİNİN İFLASA UĞRAMASI. QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN BAŞLANMASI. (birinci saat)

Qeyd: Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Bu paraqrafın tədrisini aşağıdakı formada münasib bilirik:

- Birinci dərs 144-cü səhifədən başlayıb 147-ci səhifədəki “xalq hərəkatı. Azadlığa gedən yol. Milli dirçəliş” yarımbaşlığınadək olan məlumatları əhatə edir.
- İkinci dərs saati 122-ci səhifədəki 147-ci səhifədəki “xalq hərəkatı. Azadlığa gedən yol. Milli dirçəliş” yarımbaşlığından başlayıb paraqrafın sonuna -152-ci səhifədək olan məlumatları əhatə edir.

Onu da bildirək ki, yuxarıda sizə məsləhət görülmən bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü siz, dərs deyən müəllim kimi təlim strategiyənizə, sinifdəki şagirdlərin bacarığına uyğun olaraq dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt standartlar:

- 1.1.2. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.*
- 3.1.3. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.*

Təlim məqsədləri:

1. *“Yenidənqurma” və “aşkarlıq” siyasətinin iflasa uğraması və Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanmasına dair müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.*
2. *Ölkəmizin dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.*

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, qərarlar ağacı, fasiləli oxu

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya şəklində XX əsrin sonlarında Qarabağda, Xocalıda və Bakıda baş vermiş hadisələrə dair videoçarx nümayiş etdirə bilərsiniz. Bunun üçün şagirdlərin diqqətini cəlb etmək məqsədilə ara-sıra müəyyən suallardan da istifadə etmək olar.

- Sizcə, bu, Azərbaycanın hansı bölgəsidir?
- Əhali, sizcə, nə üçün nümayiş keçirir?
- Niyə bu insanlar dədə-baba yurdlarını tərk edib köçür? və s.

Təbii olaraq, şagirdlər söhbətin Qarabağ münaqişəsindən getdiyini anlayacaqlar.

Verilən suallar əsasında öz fərziyyələrini irəli sürəcəklər. Məqsəd bu mexanizmi işə salmaq və bundan sonra şagirdləri müzakirəyə cəlb etməkdir. Bunun üçün tədqiqat sualı verilir.

Tədqiqat sualı: “Yenidənqurma” və “aşkarlıq” siyasətinin iflasa uğramasının Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqəsi nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması:

Bəzən tədqiqat sualı ilə qrupa veriləcək sualı qarışdırırlar. Tədqiqat sualı ümumi bir sual olur və ona cavab tapmaq üçün müxtəlif tapşırıqların həllinə ehtiyac yaranır. Qrupa suallar qoyulsa da, onun tapşırığa çevrilməsi zəruridir. Əslində, məqsədimiz şagirdlərdə müəyyən bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına şərait yaratmaqdır. Bununla yanaşı, mövzunun tədrisi zamanı integrasiya imkanlarınızı da unutmayın. Integrasiya ilə şagirdlərin bilik və bacarıqlarının daha da inkişaf etdirilməsi üçün şərait yaradılır.

Tədqiqat sualına cavab axtarmaq üçün tapşırıqlar verilir. Tapşırıqlar dərslərdə öz əksini tapan mövzunu əhatə edən sual və tapşırıqlardan istifadə ilə həyata keçirilərsə, daha yaxşı olar. Bu vaxt şagirdlər fasiləli oxu üsulundan istifadə etməklə mövzu ilə yaxından tanış ola bilərlər.

Tədqiqat aparmaq üçün sinif qruplara bölünür. Qrupları mövzuya uyğun istədiyiniz şəkildə adlandırma bilərsiniz. Hər qrup üçün iş vərəqi əvvəlcədən hazır olmalıdır.

I qrup.

XX əsrin sonlarına doğru SSRİ-ni bürüyən böhranın səbəblərini, böhrandan çıxmaq üçün görülən tədbirləri sxem şəklində göstərin. Çalışın ki, sxemdə cəmiyyətdə böhranlı şəraiti özündə əks etdirən sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni (ideoloji) sahələr qeyd olunsun.

II qrup.

Nə üçün “aşkarlıq” siyasəti cəmiyyətdə özbaşınalıq kimi dəyərləndirilirdi? Mülahizələrinizi əsaslandıraraq qeyd edin.

III qrup.

SSRİ-nin dağılmasında Qarabağ hadisələrinin rolunu əsaslandırın.

IV qrup.

Ermənistandan azərbaycanlıların deportasiyalarına dair müqayisəli-sinxron cədvəl qurun.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi:

Qrup işləri verilərkən inklüzivliyi nəzərə almaq işin daha səmərəli təşkilinə şərait yaradaqdır. Sonra onun təqdim edilməsi reallaşdırılmalıdır. Vaxt bölgüsünü əvvəlcədən elan etməyiniz zəruridir ki, şagirdlər əlavə zaman itkisinə yol verməsinlər. Qrup işlərinin təqdimatından sonra müzakirə mərhələsi reallaşdırılır.

Qruplar öz işlərini mübadilə etdikdən sonra mövzu ətrafında qoyulmuş suallarla sinfə müraciət edə bilərsiniz. Bu istiqamətdə dərslikdə qeyd olunan suallardan istifadə etmək məqsədəmüvafiqdir. Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi baş tutduqdan sonra qrupları qiymətləndirməyi unutmayın.

Qrupların qiymətləndirilməsi aşağıdakı meyar əsasında aparıla bilər.

QRUPLAR	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bu mərhələni tapşırıqların və müzakirə suallarına verilmiş cavabların əsasında müəyyənləşdirə bilərsiniz. Çalışın ki, bu, şagirdlərin özü tərəfindən aparılsın. Qarşınıza qoyduğunuz məqsədlərə çatmaq və ümumi nəticələr əldə etməkdən ötrü şagirdlərə aşağıdakı sualları ünvanlaya bilərsiniz.

- Nə üçün azərbaycanlılar öz tarixi yurdlarından qovulurdu?
- Nə üçün həmin dövrdə Azərbaycan rəhbərliyi münaqişəni həll edə bilmədi?
- Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Azərbaycan xalqının siyasi mütəşəkkilliyinə necə təsir göstərdi?
- Rusiya indi də münaqişənin həllində maraqlıdır mı?

- Həqiqətənmə, Sumqayıt hadisələri əvvəlcədən planlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilmişdi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
- Qarabağ münaqişəsi olmasaydı, müasir Azərbaycan Respublikasının taleyi necə ola bilərdi?

Aparılan qrup işi, yuxarıda qeyd edilən sualların müzakirəsi nəticəsində şagirdlər “yeni-dənqurma” və “aşkarlıq” siyasətinin iflasa uğraması və Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanmasına dair müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlamaqla yanaşı, Azərbaycan xalqının sonrakı inkişaf tarixini dövrlə əlaqələndirir, ölkəmizin döv-lətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin xrono-loji cədvəlini tərtib edin.

Qiymətləndirmə meyarı: cədvəllər hazırlama, dövrləri əlaqələndirmə, proqnozlar vermə.

Şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə qiymətləndirməni tamamlaya bilərsiniz. Bunun üçün meyarlar cədvəli hazırlayın. Standartlara uyğun şəkildə fəaliyyətləri səviyyələrlə dəyərləndirin.

Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Şagirdin adı soyadı

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim	Dərsdə diqqətli idim	Məntiqli yanaşmam var idi	Sual-cavabda aktiv idim	Əməkdaşlıq etdim	Etiket qayda-larına riayət etdim

Alt standartlar:

- 1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.
- 4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycan xalqının formalaşması xüsusiyyətlərini Xalq hərəkatı dövrü ilə əlaqələndirir.
2. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində oynadığı rolunu və Naxçıvandakı fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması: cütlərlə iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, GZİT

Dərsin mərhələləri

Tədqiqat sualı: Xalq hərəkatının Azərbaycan tarixində nə kimi rol oynadı?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılması üçün sinfi cütlərə ayırın. Çalışın ki, şagirdlər hər zaman işlədikləri cütlərdə olmasınlar. Güclü ilə zəif şagirdi eyni cütə daxil etməyin. Əks halda zəif şagird işləməkdən ehtiyatlanacaq, güclü isə onun əməkdaşlığına ehtiyac duymayacaq. Hər bir cüt üçün onun səviyyəsinə uyğun tapşırıqlar müəyyənəldir. Çalışın ki, bütün cütlər işləsinlər. Onlara verilən tapşırıqların əhəmiyyətini izah edin və bildirin ki, əks halda tədqiqat öz səmərəsini verə bilməz. Cütləri fəaliyyətə cəlb etmək bilavasitə sizin vəzifənizdir. Sizin işiniz tədqiqat sualına uyğun olaraq informasiyanın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində sual və tapşırıqların məntiqi ardıcılıqla mübadiləsini təşkil etməkdən ibarətdir. Bu zaman yönləndirici sual və tapşırıqlar köməyinizə çatdı bilər.

- Azərbaycanda xalq hərəkatını sürətləndirən amilləri sadalayın. Ölkədə milli azadlıq mübarizəsinin kəskin şəraitdə baş verdiyini faktlarla əsaslandırın.
- Meydan hərəkatı Azərbaycan tarixində hansı rola malik olmuşdur.
- Milli Müdafiə Şurasının yaradılması hansı zərurətdən irəli gəlirdi? onun müsbət və mənfi tərəflərini cədvəl şəklində hazırlayın.
- Qanlı Yanvara səbəb olan hadisələrin xronoloji cədvəlini hazırlayın.
- Mərkəzin Yanvar faciəsini törətməkdə məqsədi nə idi? Fikrinizi əsaslandırın.
- A.Mütəllibovla Ə.Vəzirovun antimilli siyasətini müqayisəli şəkildə təhlil edin.
- Heydər Əliyevin xalq hərəkatında rolunu dəyərləndirməyə çalışaraq “Heydər Əliyev – Ümummilli Lider” adlı təqdimat hazırlayın.

Eyni tapşırıqları fərqli cütlərə təklif etmək də mümkündür. Bəzən bir cütün çətinlik çəkdiyi tapşırıq digəri tərəfindən çox asanlıqla yerinə yetirilir və ya cütlərin işləri bir-birini tamamlayır. Bu məsələlər, adətən, məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində öz əhəmiyyətini göstərir.

Əvvəlcədən iş vərəqləri hazırlayın, əgər yoxdursa, şagirdlərə müxtəlif fəaliyyət üsulları ilə işləməyi tövsiyə edin. Bəzi tapşırıqlar mürəkkəbliyi ilə seçilir. Onun üçün cütlərdə iş kifayət etmir, buna görə də kollektivin köməyi gərəkdir. Bəziləri isə, ümumiyyətlə, şagirddən sinifdən xaric fəaliyyət tələb edir. Məsələn, əlavə mənbələrə, internet materiallarına müraciət etmək, yeni məlumatlar toplamaq, təqdimat hazırlamaq və s. Buna görə də elə tapşırıqları evə verə bilərsiniz.

Şagirdlərə verilən tapşırıqlardan biri də aşağıdakı tapşırıq ola bilər:

► Xalq hərəkətinə rəhbərlik etməyə çalışan AXC –nin GZİT cədvəlinə əsasən təhlil edin.

GZİT təhlili zamanı şagirdlər vərəqi dörd hissəyə ayırırlar. Hər bir hissə ayrı-ayrılıqda adlandırılır: güclü, zəif, imkanlar, təhlükələr. Sonra isə təhlil üçün verilmiş hadisənin və ya digər tarixi şəxsiyyətin, sosial, siyasi qrupun, dövlətin güclü və zəif tərəfləri qeyd olunur. Mövcud imkanlar və gözlənilən təhlükələr araşdırılır. Bu, nisbətən mürəkkəb tapşırıq sayıldığı üçün onu bütün siniflə birlikdə aparmaq tövsiyə edilir. Belə ki bu zaman fikir çoxluğu və müxtəlifliyi cavabların daha tez aşkar olunmasına kömək edə bilər.

GZİT vasitəsilə diskussiyanın qiymətləndirilməsini aparmaqla şagirdlərin fəaliyyətini stimullaşdırmış olacaqsınız. Diskussiyanın qiymətləndirilməsi zamanı müəllim şagirdlərin öz fikirlərini təqdim etməsinə, dəlil və sübutların inandırıcı olmasına, polemika bacarıqlarına daha çox diqqət yetirməlidir.

Diskussiyaların qiymətləndirilməsinin 1-dən 5-dək müsbət ballara layiq görülmə bilən bəzi parametrlərini təklif edirik:

- Dəlillərin inandırıcı olması;
- Mənbələrdən istifadə etmək bacarığı;
- Mülahizələrin məntiqiliyi, ziddiyyətlərin olmaması;
- Polemika bacarığı;
- Sual vermək, diskussiya üzrə rəqibin dəlillərini zəiflədən əks dəlillər tapmaq məharəti.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Bu mərhələdə tapşırıqları hazırlamış şagirdlər öz işlərini mübadilə etmiş olurlar. Mübadilə müzakirə ilə həyata keçərsə, daha effektiv alınar. Müzakirə zamanı suallardan istifadə edə bilərsiniz. Bu vaxt yönləndirici suallara da müraciət edin. Çalışın ki, gərəkli cavabları almağı bacarasınız.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Cütlərin düzgün cavabları ümumiləşmiş şəkildə lövhədə qeyd olunmalıdır. Sonda sinfin qənaətləri ortaya çıxacaq ki, bu da mövzu üzrə nəticəni ifadə edəcəkdir. Nəticəyə gəlmək üçün aşağıdakı suallardan və bu qəbildən olan oxşar suallardan istifadə edə bilərsiniz:

- Xalq hərəkatının başlanmasına səbəb nə oldu?
- Xalq hərəkatının tələbi nə idi?
- 20 Yanvar faciəsinin törədilməsində məqsəd nə idi?
- Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlməsinə səbəb nə olmuşdu?
- Nə üçün Naxçıvan "sovet sosialist" kəlməsinin yükünü öz üzərindən daha tez ata bildi?
- Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlişinin əhəmiyyəti nə oldu? və s.

Cütlərin işini cüt işinin qiymətləndirilməsi meyarları ilə qiymətləndirməyi tövsiyə edirik.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq	Qaydalara əməl etmə	Tapşırığı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
1					
2					

Yaradıcı tətbiqetmə: "Azərbaycanda xalq hərəkatı dalğası" adlı esse yazın.

Essenin qiymətləndirilməsini aparmaq lazımdır ki, şagirdlərin stimullaşması yaransın. Esseni adi məktəb inşası kimi ənənəvi üsulla qiymətləndirmək olar. Müəllim aşağıda göstərilmiş meyarlardan da istifadə edə bilər:

- Esse əsasında mövzunun mahiyyətinin tam açılması;
- Faktların və dəlillərin köməyi ilə şəxsi fikrin inandırıcı şəkildə əsaslandırılması;
- Terminlərdən, faktlardan düzgün istifadə olunması;
- Müləhizələrin aydınlığı və ziddiyyətlərin olmaması, fikrin ardıcılığı.

Ev tapşırığı: Əlavə mənbələr və internetdən topladığınız materiallar əsasında Heydər Əliyevin Naxçıvandakı fəaliyyəti ümumxalq hərəkatına hansı töhfələri verdiyini araşdırın.

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə, dəyərləndirmə.

Formativ qiymətləndirmənin şagirdini fərdi xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Müəllim olaraq dərs prosesində izlədiyiniz şagirdin şifahi cavabını dinləyərək onun hər hansı təqdimatını müşahidə edərək, nəinki onun bu və ya digər bilik və bacarıqlara yiyələndiyini, həmçinin şagirdə düşüncə tərzinin nə dərəcədə inkişaf etdiyini, təqdimetmə, fikrini dəqiq ifadə etmə və s. bacarıqlarını müəyyənləşdirməli və formativ qiymətləndirməlisiniz.

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə də şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirə bilərsiniz.

Alt standartlar:

- 1.3.1. Azərbaycan xalqının formalaşmasının xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.
- 2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.
- 4.1.2. Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. XX əsrin II yarısında Cənubi Azərbaycanda xalqın inkişaf xüsusiyyətlərini tarixi dövrlərlə əlaqələndirir.
2. Cənubi Azərbaycanın İran İslam inqilabında mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.
3. Şəriətmədari haqqında layihələr hazırlayır.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə, Venn diaqramı

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya kimi beyin həmləsi üsulundan istifadə etmək mümkündür. Bunun üçün əvvəlcə şagirdlərə populyar İran estradası və xalq mahnısından bir parça səsləndirin. Daha sonra onlara aşağıdakı formada sual verin:

– Bu iki musiqi arasında hansı fərqi görürsünüz?

Şagirdlərdən cavabı aldıqdan sonra onlara estrada musiqi janrının İranda nə üçün qadağan edilməsi haqqında qısa məlumat verib növbəti suala keçin:

– Sizcə, belə musiqi janrı İranda nə zamandan qadağan edilə bilərdi?

Beləliklə, şagirdlər öz fərziyyələrini bildirirlər. Əldə edilən mülahizələri lazımi məcraya yönəldib dərsin motivasiyasını reallaşdırırsınız. Daha sonra tədqiqat sualını elan edirsiniz.

Motivasiyanı qurmaqdan ötrü şagirdlər üçün anlayışın çıxarılması üsulundan (Bu üsulla 1978–1979-cu illər İran İslam inqilabına motivə etmək heç də çətin olmamalıdır. Çünki şagirdlər 9-cu sinifdə bu inqilabi hərəkətlə yaxından tanış olublar.) istifadə edə və ya slaydlar hazırlaya bilərsiniz. Motivasiyanı hansı üsulla quracağınızdan asılı olmayaraq, əsas olan onun tədqiqat sualına xidmət etməsidir.

Tədqiqat sualı: İran İslam inqilabı illərində Cənubi Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi hansı əhəmiyyət daşıyırdı?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman fəal təlimin müzakirə üsulundan istifadə etsəniz, daha yaxşı olar. Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

I qrup.

Hakim ideologiyaya zidd olan çevrələrə qarşı repressiyalara başlanmasında pro-sesini dəyərləndirin.

II qrup.

Azərbaycan Yazıçıları və Şairləri Cəmiyyəti ilə İMXRP-nin Azərbaycan təşkilatının məramlarını qiymətləndirin.

III qrup. İran İslam inqilabının gedişində Xomeyninin rolunu dəyərləndirin.

IV qrup. 1979-cu ilin dekabrında Təbriz üsyanının inkişafında Şəriətəmədarinin fəaliyyətini qiymətləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Daha sonra qruplar əvvəlcədən müəyyən edilmiş meyarlar əsasında qiymətləndirilir.

Aşağıda verilmiş qiymətləndirmə cədvəlindən istifadə etməklə qrup işini qiymətləndirə bilərsiniz.

Qruplar	Tapşırığın düzgün hazırlanması	Əməkdaşlıq	Vaxta qənaət	Təqdimetmə	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Qruplar öz təqdimatlarını etdikdən sonra dərsin yekunlaşdırılması və tədqiqat sualına cavabın tapılması üçün şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

- Sizcə, nə üçün neftçilərin aramsız ümumi tətili inqilabın taleyini həll etdi?
- Ölkədə başlanan inqilabı sosial partlayış adlandırmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
- Sizcə, Şəriətəmədari 1979-cu il dekabr üsyanı zamanı geri çəkilməsəydi, nə baş verə bilərdi?
- İran İslam inqilabı dünyada baş verən digər inqilablardan hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdi?

– Cənubi Azərbaycanın İran dövlətində geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini necə dəyərləndirərdiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə: Yaradıcı tətbiqetmə kimi şagirdlərə aşağıdakı tapşırığı verə bilərsiniz:

– XX əsrin 1941–1946-cı və 1978–1979-cu illər inqilabi hərəkətlərini Venn diaqramında müqayisə edin.

Ev tapşırığı: Şəriətmədari haqqında layihə hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə, əhəmiyyətini dəyərləndirmə, layihələr hazırlama

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə, bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Qiymətləndirmə zamanı şagirdləri yuxarıdakı meyarlara uyğun səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu da unutmamalısınız. Sonuncu meyarı dərstdə reallaşdırmaq mümkün olmadıqda şagirdlərə ona dair ev tapşırığı vermək və tapşırıq sizə təqdim ediləndən sonra qiymətləndirmə aparmaq olar.

Alt standartlar:

- 5.1.1. *Dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.*
- 5.1.2. *Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.*
- 5.1.3. *Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələri təqdim edir.*

Təlim məqsədləri:

1. *XX əsrin 40-80-ci illərində dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.*
2. *XX əsrin 40-80-ci illərində Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini xalqımızın dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.*
3. *XX əsrin 40-80-ci illərində Azərbaycan mədəniyyətinin SSRİ mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələri təqdim edir.*

Təlim forması: böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, ardıcıl suallar üsulu

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Siz motivasiyanı şəkillərin köməyi ilə qura bilərsiniz. Mövzuya aid müxtəlif şəkillərdən, portretlərdən istifadə etməklə (əgər imkanınız varsa, şəkilləri internetdən yükləyib adi A4 vərəqlərdə də çıxara bilərsiniz) və bu şəkillərə suallar qoymaqla motivasiya qurmaq olar. Bu imkan yoxdursa, onda şagirdlərin diqqətini dərslikdəki şəkillərə yönəltməklə və onlara suallar qoymaqla dərsə motivə edə bilərsiniz.

Motivasiyanı açar sözlərdən istifadə etməklə də qurmaq mümkündür. Bunun üçün açar sözləri – Teatr İnstitutu, "Qobustan" almanaxı, Səməd Vurğun, Yusif Məmmədaliyev, Fərman Salmanov, Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası, Rəsul Rza, "1001 gecə" baleti, "Arşın mal alan" filmi, Tahir Salahov – şagirdlərə çatdırır və onlara sual verirsiniz:

– Bu sözlər sizə nə deyir, onları birləşdirən ümumi cəhət nə ola bilər?

Cavablar alınır, fərziyyələr ümumiləşdirilir və tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı: Dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün dərsin ardıcıl suallar üsulu ilə keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman mətni abzaslara bölərək hər abzası bir şagirdə ucadan oxutdurmaq, digər şagirdi, bir növ, ona apponent təyin etmək lazımdır. Abzasın oxunması bitdikdən sonra apponent şagird mətni oxuyan şagirdə bir və ya bir neçə sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra sual verən oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan bu dəfə ona sual ünvanlayır. Bu üsulun tətbiqi ilə şagirdlərdə ünsiyyət, mətnlə

müstəqil işləmək, oxuyub-anlama verdişləri ilə yanaşı, sual qoymaq, sualı cavablandırmaq, müstəqil düşünmək kimi idraki bacarıqlar da formalaşa bilər.

Ardıcıl suallar üsulu ilə dərslərin keçilməsi, məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi, tədqiqatın aparılması mərhələləri birləşdirilmiş olur.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra nəticələr ümumiləşdirilir. Aşağıdakı yönəldici suallar vasitəsilə tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz.

- Müharibə zamanı mədəni-maarif müəssisələri şəbəkəsinin azalmasının səbəbləri nə ola bilərdi?
- Azərbaycanda mədəniyyətin inkişafı məqsədilə nə üçün, ilk növbədə, xalq maarifi şəbəkəsinin tədris-maddi bazasının möhkəmləndirilməsinə diqqət ayrıldı?
- SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərinə tələbə göndərilməsini Azərbaycan hökumətinin müasir dövrdə atdığı hansı addımla müqayisə etmək olar?
- Azərbaycanın keçmiş və müasir dövr mədəniyyətini necə dəyərləndirərdiniz?
- Y.H.Məmmədəliyevin hansı nailiyyətini dünya elminə verdiyi töhfə kimi təqdim etmək olar?
- XX əsr Azərbaycan tarix elminin ən böyük nailiyyəti kimi nəyi qiymətləndirmək mümkündür?
- Azərbaycan alimlərinin hansı nailiyyətləri diqqətinizi daha çox cəlb etdi?
- XX əsrin 70-80-ci illərində tikilmiş hansı abidələr hal-hazırda Bakının bəzəyinə çevrilib?
- XX əsrin 40-80-ci illərində Azərbaycanın mədəni inkişaf xüsusiyyətlərini tarixi dövrlə necə əlaqələndirmək olar?

Yaradıcı tətbiqetmə: XX əsrin I və II yarısı Azərbaycanın mədəni nailiyyətlərinin müqayisəli cədvəlini qurun.

Ev tapşırığı: SSRİ mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolu ilə bağlı təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: rolunu dəyərləndirmə, töhfə kimi dəyərləndirmə, araşdırmalar aparma, nəticələri təqdimetmə.

Bu mərhələdə müəllim olaraq siz, dərslər ərzində apardığınız qeydlər əsasında şagirdləri fərdi qiymətləndirə bilərsiniz. Bu zaman yeni biliyin mənimsənilməsinə bir daha nəzər salıb, şagirdlərin dərslər zamanı müzakirələrdə iştirak səviyyəsi, verdiyi məntiqi cavabları barədə yığcam rəy mübadiləsi apararaq şagirdləri qiymətləndirə bilərsiniz. Eləcə də şagirdlərin nailiyyətləri, çatışmamazlıqları nəzərə çatdırılması, tövsiyələrin verilməsi və yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu da unutmamalısınız.

Alt standartlar:

- 1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizənin mənbələr əsasında müqayisəli-sinxron cədvəllərini hazırlayır.
2. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasında Heydər Əliyevin rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması: kiçik qruplarla və fərdi iş

Təlim üsulu: sxem, Venn diaqramı

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Mövzunun tədrisi zamanı müxtəlif sualların köməyi ilə şagirdlərin diqqətini Azərbaycanda baş vermiş proseslərə, qonşu dövlətlərin ərazilərimizə olan maraqlarına, Azərbaycanın siyasi həyatına, eləcə də ölkədə baş vermiş gərginliyə yönləndirir. Motivasiya zamanı dövr haqqında müxtəlif suallar da vermək olar. Sualların köməyi ilə şagirdlərin diqqətini problemin araşdırılmasına doğru istiqamətləndirmək olar. Həmçinin açar sözlərdən istifadə etməklə də suallar vermək mümkündür. Sualları cavablandırmaq üçün onlara bir neçə dəqiqə vaxt verilsə, daha düzgündür. Verilən cavablar lövhədə, yaxud flipçartda qeyd olunmalıdır. Həmçinin mövzunun əvvəlində Heydər Əliyevin Azərbaycan Ali Sovetinin 1991-ci il 7 mart tarixli sessiyasındakı çıxışı verilə bilər. Həmin mətni elektron nümunədə şagirdlərə nümayiş etdirmək də olar. Dərslikdə verilən materialların köməyi ilə şagirdlər dövrün şəxsiyyətlərini yaxından tanıyacaq, xəritə vasitəsilə torpaqlarımızda baş vermiş hadisələrin yerini müəyyən edəcək, Azərbaycan Respublikasının yaranması və inkişafı istiqamətində atılan addımları tam şəkildə təsəvvür edəcəklər. Şəkillərlə yanaşı, dövr haqqında dərslikdə verilən məlumatlar, mənbələr şagirdlərdə Qarabağ problemi, torpaqlarımız uğrunda mübarizə, torpaqlarımıza təcavüz, xalqımızın başına gətirilən faciələr və bu situasiyada dövlətçiliyimizin bərpası üçün edilən cəhdlər və onun bərpası, ilk islahatlar haqqında tam təsəvvürlərin formalaşmasına yardım edəcək. Motivasiya baş tutduqdan sonra tədqiqat sualı ortaya qoyulur.

Tədqiqat sualı: Müstəqilliyimizin bərpası üçün atılan addımlar nədən ibarət olmuşdur?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılması üçün şagirdləri tədqiqata cəlb etməklə müəyyən tapşırıqlar verilməlidir. Dərslikdəki sual və tapşırıqlardan da bu mərhələ üçün istifadə edə bilərsiniz. Tədqiqat sualı qoyulduqdan sonra şagirdləri qruplara bölmək lazımdır. Bölgü apa-

rarkən daha çevik və maraqlı vasitələrə əl atmaq onların marağına səbəb ola bilər. Bu şəkildə vaxta qənaət etmiş olacaqsınız. Bu işdə rəngli stikerlər köməyinizə çata bilər. Bunun üçün şagirdlərə rəngli kartlardan birini seçmək təklif olunur. Bu mövzunun reallaşdırılması məqsədilə daha yaxşı olardı ki, müxtəlif rənglərdən, məsələn, qırmızı, sarı, yaşıl, mavi, çəhrayı və s.-dən istifadə edəsiniz. Qrupu 4 yerə bölməklə onların adını mövzu ilə əlaqələndirə bilərsiniz. Bu zaman sizin üçün aşağıdakı tapşırıqlar vasitə olacaq.

I qrup.

Sübut edin ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının müstəqilliyi uğrunda cəsarətli addım atmış ilk dövlət başçısı idi. Bunun üçün onun Naxçı-vandakı fəaliyyətini dəyərləndirin və xronoloji sxem tərtib edin.

II qrup.

AXC ilə Azərbaycan Kommunist Partiyasının Azərbaycanın müstəqilliyinə baxışlarını fərqləndirin. Venn diaqramından istifadə edin.

III qrup. 1991-ci ildə baş vermiş hadisələrin xronoloji cədvəlini hazırlayın. Azərbaycanın müstəqilliyi necə elan olundu?

IV qrup. Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı ilə 1918-ci ildə elan olunmuş İstiqlal Bəyannaməsini müqayisə edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Bu mərhələdə hər qrupun lideri verilmiş tapşırığın təqdimatını müəllimə təqdim edir. Lazım gələrsə, qrup üzvləri ona yardım göstərə bilərlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyer əsasında qruplar qiymətləndirilir. Qrupun meyar cədvəli öncədən sinifdən asılır və ya lövhədə şagirdlərə nəyin əsasında qiymətləndiriləcəkləri göstərilir. Tapşırıqlara uyğun olaraq müzakirə zamanı suallardan istifadə edə bilərsiniz.

Qrup işinin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı meyar cədvəlindən istifadə etmək mümkündür.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Təqdimetmə	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Əgər vaxtınız qalarsa, sinfə kollektiv iş kimi müstəqilliyin bərpasına dair müqayisəli-sinxron cədvəl hazırlamağı tapşırıla bilərsiniz.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Nəticədə Azərbaycan Respublikasının yaranması üçün yetişmiş tarixi şəraitin nələrdən ibarət olduğu, xalqın azadlıq uğrunda apardığı mübarizəsinin tariximizdə qoyduğu iz, Əbülfəz Əliyevin (Elçibəyin), Ulu öndər Heydər Əliyevin bu istiqamətdə atdığı ilk addımların əhəmiyyəti şərh edilir. Respublikamızın öz müstəqilliyini tanıtmaq üçün həyata keçirdiyi diplomatik əlaqələrlə bağlı mülahizələr yürüdüldür. Bütün bunlarla yanaşı, standartın tələbinə və məqsədimizə uyğun olaraq tarixi hadisə və proseslərin gedişində Ulu öndər Heydər Əliyevin göstərdiyi fəaliyyət dəyərləndirilir. Mənbələr əsasında Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda aparılan mübarizənin müqayisəli-sinxron cədvəlləri hazırlanır.

Bu nəticələri əldə etmək üçün sizə aşağıdakı suallar da yardımçı rolunu oynaya bilər:

- SSRİ rəhbərliyinin yarıtmazlığını nədə görürsünüz?
- Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında sənədin qəbul olunmasının tarixi əhəmiyyəti nədə idi?
- Ulu Öndər Heydər Əliyev nə üçün Azərbaycanın müstəqil olmasına can atırdı?
- Ümummilli lider Azərbaycan xalqının müstəqil olmaq imkanlarını necə dəyərləndirirdi?
- Azərbaycanın Kommunist Partiyasının buraxılması nə ilə izah oluna bilər?
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin ilk bayrağından fərqi nədədir?
- Nə üçün Azərbaycan Respublikası özünü AXC-nin varisi elan etdi?
- Niyə referendumun keçirilməsi müstəqilliyin əldə edilməsində həlledici addım hesab olunur?
- Sizcə Azərbaycanı 1991-ci ilin avqustundan etibarən müstəqil dövlət hesab etmək olarmı?
- 1991-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyinə can atmaqla bizə nələri verə bildi?
- Müstəqil Azərbaycan hansı nailiyyətlərə imza atmışdır?

Sonda şagirdlər üçün yaradıcı tətbiqetməyə yer ayıra bilərsiniz.

Yaradıcı tətbiqetmə: 30 avqust və 18 oktyabr 1991-ci il tarixli sənədləri müqayisə edib oxşar və fərqli cəhətlərini göstərin.

Ev tapşırığı: “Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının yaradılması” adlı referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: sinxron cədvəllər hazırlama, dəyərləndirmə.

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Məqsədmüvafiq olaraq meyarlar vasitəsilə onların fərdi qiymətləndirilməsini aparın.

Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər:

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim	Dərsdə diqqətli idim	Məntiqli yanaşmam var idi	Sual-cavab-da aktiv idim	Əməkdaşlıq etdim	Etiket qaydalarına riayət etdim

BİRİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Mənbələr əsasında Qarabağ müharibəsini Azərbaycan xalqının böyük faciəsi kimi dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
2. Qarabağ münaqişəsinin həlli yolunda beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim forması: qruplarla iş

Təlim üsulu: xəritə işi, təqdimat

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Azərbaycan Respublikasının xəritəsini nümayiş etdirin. Bu zaman xəritədə qara rəngdə verilmiş coğrafi ərazinin nə üçün belə göstərildiyini soruşun. Şagirdlər bu ərazinin Qarabağ və işğal olunmuş zonalar olduğunu biləcəklər. Bu vaxt ortaya çıxacaq sualdan tədqiqat sualı kimi istifadə edin.

Tədqiqat sualı: Qarabağ müharibəsinin tariximizdə qoyduğu iz nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması:

Sinfi qruplara bölün. Qruplar özlərini müvafiq şəkildə adlandırınsınlar. Bundan sonra iş vərəqləri ilə tapşırıqları təqdim edin.

Standartın tələbindən irəli gələrək qrupların işi təqdimat üsuluna əsasən hazırlanacaq. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və s.) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimatla bağlı tapşırığın həm fərdi, həm də qrup şəklində verilməsi mümkündür. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul həm də şagird özünüqiymətləndirməsində səmərəlidir.

I qrup.

Nə üçün azərbaycanlıların hərbi qüvvəsi ermənilərdən zəif idi? Səbəblərə uyğun sxem-cədvəl çəkin.

II qrup.

Ermənistan silahlı qüvvələrinə dəstək verən hərbi qüvvələr hansı dairələrə məxsus idi? Sübut edin ki, Qarabağ müharibəsində azərbaycanlılar cəbhədə yalnız Ermənistanla mübarizə aparmırdı. Faktlara müraciət edin.

III qrup.

Xəritədə işğal olunmuş əraziləri onların işğal tarixləri ilə bərabər göstərin. İşğalın ardıcılığına uyğun onun yolunu çəkin.

IV qrup.

Qarabağ müharibəsinin mühüm hadisələrinin xronoloji cədvəlini hazırlayın. Cədvəlin təhlilini aparmaqla sübut edin ki, ermənilər müəyyən sxem əsasında və planlı şəkildə hücum keçmişdilər.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə şagirdlərə tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıları təqdim etməyə, yeni informasiyanın mübadiləsini aparmağa müəyyən vaxt verib və onların təqdimatlarını dinləyin. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir - birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edəcək.

Qrupun özünüqiymətləndirmə vərəqi:

Qrupun iş ovqatı necədir? Bunu rənglə ifadə etmək olar.

Problemin həllində hamı fəallıq göstərə və ona öz töhfəsini verə bildimi?

Kimilər passiv, kimilər aktiv oldu?

Qrupun işi hamını təmin etdimi?

Qrup öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bildi və ya əksinə?

Bu mövzunun tədrisi zamanı şagirdlərə fərdi iş kimi xəritə ilə iş üsulunu da tətbiq etmək olar. Azərbaycanın tarixi və itirilmiş torpaqlarının xəritədə göstərilməsi də bu üsulun tətbiqinə imkan verir. Xəritələrlə iş mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə şərait yaradır. Bunun üçün şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan sual və tapşırıqlar verilir:

- Xəritə üzrə öyrənilən ölkənin və ya yerin təbii şəraitini təsvir edin.
- Problemin həlli üçün xəritələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.
- Müqayisədə öz mövqeyinizi xəritənin köməyi ilə əsaslandırın.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Qarabağ müharibəsinin gedişi və baş verən hadisələr, ermənilərin planları və havadarları, Azərbaycana qarşı informasiya blokadası və dünya dövlətləri tərəfindən ədalətsizlik – bütün bunlar ümumiləşdirmənin və nəticənin başlıca məqamları olmalıdır.

Nəticədə şagirdlər mənbələr əsasında Qarabağ müharibəsini Azərbaycan xalqının böyük faciəsi kimi dəyərləndirir və bu istiqamətdə təqdimatlar hazırlayırlar. Həmçinin Qarabağ münaqişəsinin həlli yolunda beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirirlər. Dərsin bu mərhələsində əvvəlcədən hazırladığınız aşağıdakı sualları da şagirdlərə verə bilərsiniz.

- Necə düşünürsünüz, ermənilərin bu qədər azğınlaşmasının səbəbi nə idi?
- Sizcə Rusiya qoşunlarının başqa respublikalarla müqayisədə Azərbaycandan daha tez çıxarılmasının müsbət və mənfi cəhətləri nə ola bilərdi?
- “İnformasiya blokadası” dedikdə nə başa düşmək olar?
- Azərbaycanın informasiya blokadasına düşməsi nə ilə nəticələndi?
- Azərbaycanlıların müharibədə zəif tərəf olması nə ilə bağlı idi?
- Hansı hadisə ermənilərin iç üzünü ifşa etdi?
- BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası hansı Azərbaycan rayonlarının işğalı ilə bağlı qətnamələr qəbul etmişdir?
- BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı müvafiq qətnamələrinin yerinə yetirilməməsi sizcə nə ilə bağlıdır?
- Laçın rayonunun strateji əhəmiyyəti nədən ibarət idi?

– “Laçın koridoru” dedikdə nə başa düşürsünüz?

– Atəşkəsin imzalanmasının Azərbaycan Respublikası üçün müsbət tərəf nə idi?

Ev tapşırığı: Mövzunun inkişaf etdirilməsi vacib məsələdir. Buna görə də şagirdlərə mövzu ətrafında araşdırma, yaradıcı tətbiqetmə işi tapşırıla bilərsiniz. Bu, layihə işi də ola bilər. Məsələn, “Azərbaycan Milli Qəhrəmanı” adını ilk alanlardan biri –Mikayıl Əhmədiyyə oğlu Cəbrayıllov haqqında araşdırma aparın.

Qiymətləndirmə meyarları: təqdimat hazırlama, dəyərləndirmə

Bu mərhələdə müəllim olaraq siz, dərs ərzində apardığınız qeydlər əsasında şagirdləri fərdi və qrup üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Unutmayın ki qiymətləndirmə zamanı siz şagirdlərin informasiyanı yadda saxladığını yox, bu informasiyanı anlamaq səviyyəsini və hər hansı problemin həll edilməsi zamanı həmin bilikdən istifadə etmək bacarığını daha çox nəzərə almalısınız. Şagirdlərin formativ qiymətləndirməsini yuxarıdakı meyarlar əsasında müəyyənləşdirdiyiniz səviyyələrə görə həyata keçirə bilərsiniz.

30

XOCALI SOYQIRIMI

Alt standartlar:

- 1.2.1. *Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.*
- 3.1.2. *Global problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.*

Təlim məqsədləri:

1. *Xocalı soyqırımı barədə mənbələrdəki müxtəlif baxışları dəyərləndirir.*
2. *Xocalı soyqırımı məsələsində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.*

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, üç cümlə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya kimi siz şagirdlərə Çingiz Mustafayevin Xocalı faciəsi ilə bağlı çekdiyi kadrları və ya AzTV tərəfindən lentə alınmış filmdən seçdiyiniz bir hissəni izlədə bilərsiniz. Bundan sonra aşağıdakı suallardan və bu qəbildən olan digər oxşar suallardan istifadə edərək dərsin motivasiyasını qurmaq olar:

- Gördüyünüz kadrlar sizə nə deyir?
- Kadrlarda nədən bəhs edilirdi?

“PowerPoint” proqramından istifadə etməklə soyqırımına aid hazırladığınız slaydlar əsasında şagirdləri dərslə motivə edə bilərsiniz. Onların heç bir yazı və izahı verilmədən göstərilməsi daha yaxşı olardı. 2-3 dəqiqəlik “lal” təqdimatdan sonra şagirdlərə:

– “Bu slaydlar sizə nə deyir?”

– “Sizcə, bu təqdimat hansı hadisəyə aiddir?”

formalı suallar verib dərslə yeni mərhələsinə keçmək olar.

Tədqiqat sualı: Xocalı soyqırımını necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılmasını fəal təlimin üç cümlə üsulundan istifadə etməklə həyata keçirə bilərsiniz. Bu üsulla reallaşan dərslə zamanı şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə təqdim etmək tapşırığını verin. Sonra onlara növbəti tövsiyələri xatırladın: “Hansı qrup hekayəni daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür”. Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sual və tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup.

Xocalıda mülki əhalinin bilərəkdən amansızlıqla qətlə yetirilməsini sübut edən faktlar hansılardır? Fikrinizi əsaslandırın.

II qrup.

Ermənilərin Xocalını işğal etməklə qazanacaqları strateji üstünlüyü dəyərləndirin.

III qrup.

Xocalı faciəsinin soyqırımını kimi dəyərləndirilməsi və dünya ictimaiyyətinə təqdim edilməsi istiqamətində Azərbaycanın siyasi xadimlərinin gördüyü işləri necə qiymətləndirərdiniz? _____

IV qrup.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Xocalı soyqırımını ilə bağlı dediyi fikirləri dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərslə mübadilə və müzakirə mərhələsinə həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Dərslə bu mərhələsində bütün sinif şagirdlərinin müzakirələrdə iştirakını təmin etməyə çalışın. Çünki müzakirələrdə çox sayda şagirdin iştirakı sizə ümumi nəticəyə gəlməyə yardım etməklə yanaşı, qiymətləndirməni rahat həyata keçirməyə, şagird fəallığını təmin etməyə, ümumilikdə dərslə maraqlı etməyə kömək edəcəkdir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Aparılan tədqiqatın ümumi nəticəsini çıxarmaq üçün bu mərhələdə şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Sizcə, regionda yeganə mülki hava limanına malik olan mühüm kommunikasiya mərkəzini – Xocalını ələ keçirmək ermənilərə nə verə bilərdi?
- Sizcə, dünya ictimaiyyəti bu haqsızlığa qarşı niyə susur?
- Rusiya silahlı qüvvələrinin Xocalı faciəsində iştirakı nəyə görə yolverilməz idi?
- Xocalıda baş vermiş faciə nəyə görə soyqırım kimi qiymətləndirilməlidir?
- Sizcə, bu soyqırımından biz nə cür ibrət dərsi almalıyıq?
- Ermənilərin Xocalı kimi şəhəri yer üzündən silməkdə maraqları nə ola bilərdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə "Fərz edin, siz o dövrdə Azərbaycan respublikasında rəhbər vəzifələrdən birini (Prezident, Baş nazir, Milli Məclisin sədri, Müdafiə naziri) tutursunuz. Bu soyqırımının baş verməməsi üçün hansı addımı atardınız?" sualını verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Xocalı soyqırımını mənbələr əsasında araşdırın.

Qiymətləndirmə meyarları: müxtəlif baxışları dəyərləndirmə, mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirmə

Qiymətləndirmə dərsi izləmənin nəticəsində baş verməlidir. Siz dərsin bu son mərhələsində, yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla, səviyyələr üzrə şagirdləri qiymətləndirə bilərsiniz.

Dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı formada suallardan istifadə etmək olar.

- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Yeni materialın öyrənilməsi sizə hansı təsiri bağışladı?
- Hansı mənbələrdən istifadə etdiniz?
- Sizə görə hansı mənbələr daha inandırıcı və ya hansı mənbələr daha maraqlı idi?

Alt standartlar:

- 1.1.2. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.*
- 4.1.1. *Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbulfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.*

Təlim məqsədləri:

1. *Mənbələr əsasında Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk illərində baş verən hadisələrə dair müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.*
2. *Əbulfəz Əliyevin (Elçibəyin) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.*

Təlim forması: kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: şəxələndirmə, sxem-cədvəl, birgə axtarış

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Lövhədə yeni doğulmuş uşaq, onun yeriməsi, danışması və inkişafı ilə bağlı şəkillər nümayiş etdirə bilərsiniz. Bu şəkilləri Azərbaycanın müstəqilliyi ilə əlaqələndirin.

- Azərbaycan müstəqil oldu, bəs onun ilk addımları nədən ibarət idi?
- Bu addımlar uğur gətirdimi?
- Hansı təhlükələr var idi?

Motivasiyanı dövrə aid videomateriallardan fraqment göstərməklə də həyata keçirmək olar. Yaxud digər bir yolla – mövzunun əvvəlində verilmiş məlumatı, açar sözləri şifahi şəkildə şagirdlərə çatdırıb qoyduğunuz sualların köməyi ilə motivasiya yarada bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Müstəqilliyin ilk illərində hakimiyyət uğrunda çəkişmələr dövlətçilik tariximizdə hansı izi qoydu?

Tədqiqatın aparılması:

Əgər tövsiyə edilmiş integrasiya imkanlarının tətbiqini nəzərdə tutmusunuzsa, o zaman mütləq tövsiyə olunan standartın tələbinə baxın. Siz standartı, sadəcə, yazmaqla kifayətlənməyin. "Şagirdlərdə analizetmə, əlaqələndirmə, sintezetmə və dəyərləndirmə kimi bacarıqların formalaşmasında integrasiya vacib amillərdən biridir", – desək, yanlışdır. Unutmayın ki, dərs boyu tətbiq etdiyiniz bütün nüanslar qiymətləndirmə zamanı öz əksini tapmalıdır. Qiymətləndirmə dərsin əvvəlindən sonunadək bütün mərhələlər üzrə aparıla bilər. Ona görə də planlaşdırma edərkən diqqətli olun. Sınıfın səviyyəsini nəzərə alın. Tapşırıqlar verərkən integrasiya edilmiş standartların tələblərini unutmayın.

Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün birgə axtarış – suallar üzrə diskussiya üsulunu tətbiq edə bilərsiniz. Bu zaman müəllim qabaqcadan hazırlanmış izahedici sualları

nəzərdən keçirmək və müzakirə etmək üçün şagirdlərə təklif edir. İzahedici suallar mətnin məzmunu ilə bağlı olmalıdır. Onu həyata keçirmək üçün fərdi, qrup, kollektiv və ya cüt formasını tətbiq etmək olar.

Sinfi 4 qrupa bölün. İş vərəqlərində tapşırıqları verin. Mövzuya dair paylama materiallarından da istifadə edə bilərsiniz. Hər qrupun tapşırığına uyğun əvvəlcədən hazırlanmış və mənbələr yerləşdirilmiş (məsələn, qəzet materialı, şəkillər və s.) paylama materialları tərtib edin. Çalışın ki, orada xəritə də yerləşdirilsin.

I qrup.

Müstəqilliyin ilk addımlarını müəyyənləşdirin. Şəxələndirmədən istifadə edin.

II qrup.

Xalq nə üçün A.Mütəllibovun istefasını tələb edirdi. Müstəqilliyə gedən yolda onun mövqeyini dəyərləndirin. Əvvəlki mövzulara bir daha müraciət edin.

III qrup.

Qarabağda aparılan müharibənin gedişi hakimiyyət dəyişikliyinə necə təsir göstərirdi. Xronoloji sxem-cədvəl çəkin.

IV qrup. Elçibəyin və Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin iqtidar fəaliyyətini qiymətləndirin. Onların buraxdığı səhvlər nədə idi? Təhlil edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Bu mərhələdə müəyyən etdiyiniz zaman çərçivəsində şagirdlər verilmiş tapşırıqlara iş vərəqlərində cavab hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Müzakirə zamanı şagirdlər mücərrəd təsəvvürləri açıqlayır, məntiqi izahatda səhvləri və unudulanları görür, faktla nəticələr arasında fərqi üzə çıxarır, dəlillərin əhəmiyyətini qiymətləndirirlər. Müzakirə həyata keçirildikdən sonra qruplar qiymətləndirmə meyarı əsasında qiymətləndirilir. Bildiyiniz kimi, meyarlar öncədən lövhədə və ya divarda asılmalıdır.

Qrupların qiymətləndirmə müyarları.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Fikir mübadiləsinin aparılması	Təqdimetmə bacarığı	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticələrin çıxarılması: Bu mərhələni təhlil vasitəsilə əldə edin. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində güclü, zəif tərəfləri nədən ibarət idi, imkanları necə idi, təhlükələr haradan gəlirdi? Bu suallara siniflə cavab tapdıqdan sonra ümumi nəticələr əldə etmək mümkündür. Tədqiqatın nəticəsində şagirdlər mənbələr əsasında Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk illərində baş verən hadisələrə dair müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır, eyni zamanda Əbülfəz Əliyevin (Elçibəyin) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirirlər. Dərsi ümumiləşdirib nəticəni çıxarmaq üçün sizə aşağıdakı suallar kömək edə bilər:

- A.Mütəllibovun hakimiyyəti ilk dəfə tərk etməsi və yenidən qaytması nə ilə bağlı idi?
- Nəyə görə Əbülfəz Əliyevin (Elçibəyin) prezidentlik dövrü bir nəticə vermədi və tezliklə iflasa uğradı?
- Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə necə gəldi?
- Hakimiyyət dəyişikliyi cəmiyyətdə hansı əhvali-ruhiyyə yarada bilərdi? Bir anlıq belə bir şəraitdə yaşadığınızı düşünün.
- Sabitliyə ehtiyac nədən irəli gəlirdi?
- Ölkədəki vəziyyət Qarabağdakı müharibənin gedişinə necə təsir göstərirdi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
- Necə düşünürsünüz, ümumiyyətlə, dövlətdə sabitlik olmasa, nə baş verər?
- Müstəqilliyi qorumaq üçün nə etmək lazımdır?
- “Beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıq sistemində iştirak” dedikdə nə başa düşürsünüz?
- Parlament səlahiyyətlərinə malik olmaq nə deməkdir?

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə siz şagirdlərə yaradıcı təfəkkürün inkişafına kömək olacaq hər hansı bir tapşırıq verə bilərsiniz. “Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk illərini müasir dövrlə müqayisə edərək sinxron cədvəllər hazırlayın” tapşırığı bu mərhələ üçün nümunəvi tapşırıq ola bilər.

Ev tapşırığı: “Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın siyasi vəziyyətinə dair qrafik hazırlayın”. Bu zaman şagirdlər əlavə mənbələrdən istifadə etməklə ev tapşırığını hazırlaya bilərlər.

Qiymətləndirmə meyarları: sinxron cədvəllər hazırlama, dəyərləndirmə.

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Özünüqiymətləndirmə:

Bu qiymətləndirmə fərdi xarakter daşıyır. Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Şagirdin adı soyadı

Dərsdə diqqətli idim	Əməkdaşlıq etdim	Sual-cavabda aktiv idim	Məntiqli yanaşmam var idi	Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim	Etiket qaydalarına riayət etdim

Alt standartlar:

3.1.3. *Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.*

4.1.2. *Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.*

Təlim məqsədləri:

1. *Milli Qurtuluş Gününə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.*

2. *Ümummilli lider Heydər Əliyev haqqında layihələr hazırlayır.*

Təlim üsulu: INSERT, layihə, klaster

Təlim forması: böyük qruplarla və cütlərlə iş

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Gəncə hadisələrini ifadə edən şəkillərdən, elektron resurslardan istifadə etməklə və "nümayişdən" sonar aşağıdakı sualı səsəndirməklə dərsin motivasiyasını qurmaq olar.

– Gəncədə baş verən hadisələr hansı fəsadlara gətirib çıxara bilərdi?

Bu sualı şagirdlər öz proqnozlarını verərək cavablandırırlar. Siz cavablara əsasən lövhədə ideyalar xəritəsi çəkməyə çalışın. Sinfə yönləndirici suallar verməklə mövzunun məzmununa doğru istiqamətləndirmə aparmaq olar. Şagirdlərin mülahizələri dinləndikdən sonra məlum olur ki, vəziyyətin ağırlığı Azərbaycanın bir dövlət kimi varlığını təhlükə altına qoyurdu. Bunun üçün təcili tədbirlər görülməli idi. Bu nəticədən sonra da o dövrdən çox kiçik (1 dəqiqəlik) videoxronika nümayiş etdirmək olar.

Tədqiqat sualı: Milli Qurtuluş Günü dövlətçiliyimizin tarixində hansı əhəmiyyətli izi qoydu?

Tədqiqatın aparılması: Əgər motivasiyanız uğurlu alındısa, deməli, tədqiqata şərait yaranmışdır. Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün şagirdlərə müəyyən tapşırıqlar verilməli, lakin onların səviyyəsi, çətinlik dərəcəsi gözlənilməlidir. Adətən, sizdə belə fikir formalaşdırılıb ki, bütün qrupların və ya cütlərin tapşırıqlarının çəkisi eyni olmalıdır. Doğrudur, bu, keçərli haldır. Amma bir şeyi də qeyd edək ki, inklüzivliyin qorunmasını nəzərə alsaq, sinfin ən bacarıqlı və savadlı şagirdi və ya ən zəif, hətta fiziki qüsurlu şagirdi bu zaman obyektiv qiymətləndirilmir. Bu səbəbdən onların təlimə marağı da itə bilər. Ona görə də müəllim qrup işi apararkən və ya cütlərə iş verərkən inklüzivliyi nəzərə almalıdır. Sınıfda şagirdlərin bilik və bacarığı arasında kəskin fərq yoxdursa, o zaman hər kəsə ağırlıq dərəcəsi eyni olan tapşırıqlar verilə bilər.

İdrak taksonomiyasının tələblərini nəzərə almaqla şagirdlərə elə tapşırıqlar vermək lazımdır ki, onların təfəkkürünü inkişaf etdirdirsin. Bir dərsdə təfəkkürün hər üç növünü inkişaf etdirməyə imkanınız varsa, bu, çox uğurlu nəticə deməkdir. Mövzunun tədrisi üçün cütlərə qabaqlayıcı, yaxud dərslikdəki materiallarla tanış olmaq tapşırığı verilə bilər. Bəzən şagirdlərə tapşırıq verildikdən müəllimlər onlardan kitab və dəftərlərini bağ-

lamağı tələb edirlər. Lakin bu, vacib deyil. Fəal interaktiv təlim mühiti və bacarıqların formalaşdırılmasını əsas tələb kimi qoyan yeni islahat dəftər-kitabın bağlanıb işin icrasını həyata keçirməyi zəruri saymır. Əksinə, şagird kitablardan və digər mənbələrdən araşdırma apararaq təhlil etmə, sintez etmə və s. bacarıqları nəticəsində verilən tapşırığın icrasını sistemli şəkildə həyata keçirməyə cəhd göstərmiş olacaqdır. Əgər hafizəyönümlü tapşırıq verirsinizsə, o zaman dəftər-kitabı bağlamaq üçün göstəriş verə bilərsiniz. İdrak məktəbinin inkişafının önə çəkildiyi bir dövrdə hafizə məktəbinin nümunəsindən tamamilə imtina etmək heç də arzuolunan deyildir. Biz şagirdlərdə bilmə, anlama prosesini formalaşdırmasaq, nəticəyönümlü təhsilin istəklərinə çatma bilmərik.

Tədqiqatı aparmaq üçün bütün kollektivlə iş formasından istifadə etmək mümkündür. Sinfə müəyyən vaxt verin ki, məzmunla tanış olsun. INSERT üsulundan istifadə etməklə oxu təşkil edin. Hər dəfə müəyyən məqamlar yetişdikcə sinfə suallarla müraciət edin. Oxu prosesi bitdikdən sonra sinifdəki şagirdləri cütlərə ayırın. INSERT üsuluna müəyyən qədər vaxt getdiyi üçün bölgüyə zaman sərf etməyin. Şagirdlər elə öz parta yoldaşları ilə cüt yaratsınlar. Cütlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz, lakin vaxta qənaət etmək üçün bunu əvvəlcədən hazırlanmış iş vərəqlərində etsəniz, daha yaxşı olar:

I cüt.

Nə üçün Sədərk-Dilucu körpüsü "Ümid körpüsü" adlanırdı? Məzmunundan irəli gələn mülahizələrinizi qeyd edin.

II cüt.

Rus ordusunun əmlakının Naxçıvanda saxlanması necə baş verdi? Bu hadisənin əhəmiyyəti nədən ibarət idi? Qeydlərinizi aparın və izah edin.

III cüt.

Sübut etməyə çalışın ki, Azərbaycanın ilk ordu dəstələri əvvəlcə Naxçıvanda yaradılmışdır. Bu iddianın arxasında hansı faktlar dayanır? Klaster üsulundan istifadə edin.

IV cüt.

Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması hansı zərurətdən irəli gəldi? Azərbaycan Respublikasının ilk illərində onun tarixi rolu nədən ibarət oldu? Qeydlərinizi aparın.

V cüt.

Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində Azərbaycan xalqının qarşısında hansı vəzifələri görürdü? Məndən Ulu Öndər Heydər Əliyevin qeydlərini bir daha nəzərdən keçirərək mülahizələrinizi yazın.

VI cüt. Gəncədə baş verən qiyam Əbülfəz Əliyevin (Elçibəyin) hakimiyyətinə necə təsir etdi? Onun dövründə iqtidar hansı məsələləri həll edə bilmədi? Klaster üsulundan istifadə edin.

VII cüt. O dövrdəki hakimiyyət nümayəndələrinin ən böyük səhvləri nədən ibarət idi? Mətnin məzmununa əsaslanmaqla mülahizələrinizi qeyd edin.

VIII cüt. Nə üçün 15 iyun 1993-cü il Milli Qurtuluş Günü adlanır? Sübut edin ki, 1993-cü ildə xalqın Ümummilli lider Heydər Əliyevə daha çox ehtiyacı var idi. Mətnin məzmununa əsaslanmaqla mülahizələrinizi qeyd edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Bu mərhələdə cütlərin cavabları dinlənilir. Sifflə bərabər düzgün cavablar dəqiqləşdirilir, səhv cavablar düzəldilir. Mübadilə mərhələsi bitdikdən sonra şagirdlərlə bərabər aşağıdakı məsələni həll etməyə çalışın. Əgər təklif etdiyimiz integrasiya imkanlarının tətbiqini nəzərdə tutmusunuzsa, mütləq tövsiyə olunan standartın tələbinə baxın. Bu vaxt standartı, sadəcə, yazmaqla kifayətlənməyin. “Şagirdlərdə analizetmə, əlaqələndirmə, sintezetmə və dəyərləndirmə kimi bacarıqların formalaşmasında integrasiya vacib amillərdən biridir”, – desək, yanlışlarıq. Cütlərin işi müzakirə olunarkən sual doğuran məqamlara aydınlıq gətirilərsə, işin səmərəli alınmasına şərait yaratmış olarsınız. Müzakirənin sonunda nəticə çıxarılır.

Cütlərə verilmiş tapşırıqlar sonda tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün yardımçı olmalıdır. Hər bir cüt öz işini qısa və konkret şəkildə təqdim edərsə, düşündüyünüz vaxt problemi ilə üzləşməzsiniz. Cütlərin işi də mütləq meyarlar əsasında qiymətləndirilməlidir.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adları	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
I					
II					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bəzən müəllimlər “nəticənin çıxarılması” dedikdə bunu gəldikləri nəticəni şagirdlərə çatdırmaq və ya dərslərdəki mövzuda yazılmış nəticəni təqdim etmək kimi başa düşürlər. Düzdür, ənənəvi təlim zamanı belə nəticə həyata keçirilirdi. Amma şəxsiyyətyönümlü təhsilin əsas götürüldüyü bir vaxtda belə nəticə çıxarmaq müəllimyönümlü olacaqdır. Nəticələrin çıxarılmasında mövzu və müəllim yardımçı qüvvə olsa da, burada məqsəd şagirdin gəldiyi nəticədir. Müəllim qarşıya qoyduğu məqsədə uyğun olaraq şagirdlərdə bilik və bacarıqların inikasını formalaşdırmalıdır.

Nəticədə şagirdlər Milli Qurtuluş Günüə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verirlər. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi xadim kimi fəaliyyətini araşdıraraq xalqımız üçün onun etdiklərini dəyərləndirir, Ulu öndərin fəaliyyətini özündə əks etdirən layihə hazırlamağı bacarırlar. Bu mərhələdə siz aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz:

- Sovet ordusunun Azərbaycanda olan hərbi texnikasına nəyə görə iddia olunurdu?
- Yeni Azərbaycan Partiyasının yaranmasının tarixi əhəmiyyətini izah edin.
- Əbülfəz Əliyevin (Elçibəyin) hakimiyyətdən getməsinə səbəb nə oldu?
- Xalq nə üçün Heydər Əliyevi özünə rəhbər seçmək istəyirdi?
- Nə üçün 15 iyun tarixdə Milli Qurtuluş Günü kimi tanınır?
- Milli Qurtuluş Günü xalqımıza və dövlətçiliyimizə hansı töhfələri verdi?
- Əgər Qurtuluş baş verməsəydi, o zaman xalqın və dövlətçiliyimizin aqibəti necə olacaqdı?
- Parlament tipli partiya dedikdə nə başa düşülür?

Yaradıcı tətbiqetmə: Milli Qurtuluş Günü və Ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyətini özündə əks etdirən cədvəl hazırlayın.

Ev tapşırığı: 45 dəqiqəlik zaman ərzində layihə hazırlamaq üçün, təbii ki, az olacağını nəzərə alaraq bu mövzunun tədrisi zamanı "4.1.2. Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır" standartını reallaşdırmaq üçün şagirdlərə ev tapşırığı kimi layihə verməyiniz mütləqdir.

"Azərbaycanın Milli Qurtuluş Günü və Ümummilli lider Heydər Əliyev" adlı layihə hazırlayın.

Bunun həyata keçirilməsi üçün ayrıca bir vaxt təyin edin.

Qiymətləndirmə meyarları: araşdırma aparıb proqnozvermə, layihə hazırlama.

Unutmayın ki, dərs boyu tətbiq etdiyiniz bütün nüanslar qiymətləndirmə zamanı öz əksini tapmalıdır. Qiymətləndirmə dərsin əvvəlindən sonunadək bütün mərhələlər üzrə aparıla bilər. Ona görə də planlaşdırma zamanı diqqətli olun. Sınıfın səviyyəsini nəzərə alın. Tapşırıqlar verərkən integrasiya edilmiş standartların tələblərini unutmayın. Məqsədamüvafiq meyar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirilməsi səviyyələr üzrə aparılmalıdır. Bu səviyyələr şagirdlərin bilik və bacarıqlarının nəticəsi olaraq dörd formada ola bilər. Sonuncu meyar üzrə şagirdlərin qiymətləndirilməsi onların ev tapşırığını icra edib sizə təhvil verilməsi və onların yoxlanılmasından sonra mümkün ola bilər.

Şagirdləri qiymətləndirmək üçün aşağıdakı özünüqiymətləndirmə vərəqindən də istifadə edə bilərsiniz.

Şagirdin adı soyadı

Tapşırığı başa düşdüm və fikrimi izah etdim	Sual-cavab-da aktiv idim	Əməkdaşlıq etdim	Məntiqli yanaşmam var idi	Dərsdə diqqətli idim	Etiket qaydalarına riayət etdim

Alt standartlar:

- 1.1.2. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişi və müasir dövrlərinə aid müqayisəli-sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Hüquqi dövlət quruculuğunun müqayisəli-sinxron cədvəlini hazırlayır.
2. Müasir dünyada Azərbaycan dövlətinin apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim forması: fərdi və böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: cədvəl, müzakirə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Bəzi dövlət atributlarından motivasiya kimi istifadə edə bilərsiniz. Lakin bu, çox sadə üsul olacaqdır. Bizə yaş səviyyəsini nəzərə almaqla şagirdlərə dövlət quruculuğunun əhəmiyyətini ifadə edən motivasiya vacibdir. Buna görə də dövlət quruculuğunun məzmununa uyğun suallar verməklə motivasiyanı başlaya bilərsiniz. Məsələn:

- Konstitusiyanın əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
- Dövlət üçün başqa hansı əhəmiyyətli sahələr var?
- Hansı sahələr dövlətin əsasları hesab olunur?
- Bütün bunları qurmaq, yaratmaq üçün nə etmək lazımdır? və s.

Cavabları lövhədə qeyd edin. Sonra o qeydlərin üzərində bir daha dayanın və tədqiqat sualı üçün yönləndirici suallara müraciət edin.

Tədqiqat sualı: Azərbaycanda hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu hansı istiqamətdə həyata keçirildi?

Tədqiqatın aparılması:

Mövzunun tədrisi üçün müzakirə üsulundan istifadə etmək olar. Müzakirənin əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirənin aparılması dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirəni inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim prosesi tənzimləyir. Bu zaman cavabı "bəli" və ya "xeyr" olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir.

Kiçik müzakirə ilə tədqiqata başlayın. İnkarı inkar etməklə gərəkli məqamları şagirdlərdən almağa çalışın. Məsələn:

- "Qanunsuz dövləti necə təsəvvür edirsiniz?"
- "Qonşu dövlətlərlə dost olmamaq mümkündürmü?" və s.

Bundan sonra mətnin məzmunu ilə tanış olmaq üçün sinfə müəyyən vaxt verin. Bu zaman INSERT üsuluna da müraciət edə bilərsiniz. Şagirdlər oxuduqca maraq doğuran məqamlara sualla müraciət edin və cavabları gözləyin. Oxu prosesi bitdikdən sonra onlara səviyyələrinə görə fərqlənən sadədən mürəkkəbə qədər fərdi tapşırıqlar verin. Eyni tapşırığı müxtəlif şagirdlərə də təqdim edə bilərsiniz:

1. Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətini neçə yerə ayırmaq mümkündür? Cədvəl qurun və onu tamamlayın.
2. Konstitusiyanın qəbul olunmasının əhəmiyyəti nədən ibarət idi?
3. Necə düşünürsünüz, nə üçün Ümummilli lider Heydər Əliyev Konstitusiyanın hazırlanmasında şəxsən iştirak etmişdi? Qeydlər aparın.
4. Konstitusiya layihəsinin hazırlanmasında daha kimlər iştirak etmişlər? Bu zaman hansı çətinliklər ortaya çıxmışdır?
5. Konstitusiya necə və nə vaxt qəbul olundu? Onun qəbul edildiyi günün dövlət bayramı kimi qeyd edilməsinin əhəmiyyətini nədə görürsünüz? Qeydlərinizi aparın, mətnə müraciət edin.
6. Demokratik islahatların əhəmiyyəti nədə idi? Nə üçün Ulu Öndər Heydər Əliyev demokratik islahatları zəruri hesab edirdi? Mülahizələrinizi mətnə əsaslanaraq qeyd edin.
7. Hansı qanunlar ölkəmizdə demokratik cəmiyyətin formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir? Sadalayın.
8. Konstitusiyaya neçə dəfə dəyişiklik edilmişdir? Hansı əlavələr olmuşdur? Cədvəl formasında qurun.
9. Konstitusiyaya edilən dəyişikliklər hansı zərurətdən yaranmışdır? Mülahizələrinizi qeyd edin.
10. Dünya ölkələri ilə münasibətlərini bərabərhüquqlu şəkildə qurmaq üçün Azərbaycanda daha hansı dəyişikliklərin edilməyini təxmin etmək mümkündür? Qeydlərinizi əsaslandırmaqla cədvəl şəklində verin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Vaxt bitdikdən sonra tapşırıqların cavablarını müzakirə şəklində təşkil edin. Şagirdlər öz cavablarını müstəqil ifadə etməlidirlər. Müəllim verilmiş tapşırıqların cavabını sinxron və məntiqi ardıcılıqla soruşmalıdır. Lövhədə əvvəlcədən hazırlanmış cədvəllər asılırsa, vaxta qənaət etmiş olarsınız.

Dərsin gedişində integrasiya imkanlarını reallaşdırmağı unutmayın. Azərbaycan tarixi fənninin Ümumi tarix fənni ilə integrasiyası daha çox ardıcıl (sıralanmış) modelin tətbiqi nəticəsində mümkündür. Bu fənlərdə çoxlu oxşar bölmələr və mövzular vardır ki, ayrı-ayrılıqda tədris olunur. Lakin onları elə planlaşdırmaq olar ki, şagirdlərdə əlaqəli konsepsiyalar, biliklər, bacarıqlar integrativ şəkildə formalaşdırılsın. Bu zaman standartla uyğunluğu mütləq nəzərə alınmalıdır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə sualları vasitəsilə ümumiləşdirmələr aparın və sinflə birgə nəticəyə gəlin. Nəticələr məqsədə görə dəqiq müəyyənləşdiril-

məlidir. Onların əldə olunmasında çətinlik çəkərkən yönləndirici suallardan istifadə edə bilərsiniz. Nəticədə şagirdlər Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğunun müqayisəli-sinxron cədvəlini hazırlayırlar. Həmçinin müasir dünyada Azərbaycan Respublikasının mövqeyini, statusunu, beynəlxalq münasibətlərdə qarşıya qoyduğu strateji mövqeyinin həyata keçirilməsi üçün gördüyü tədbirləri və apardığı siyasəti şərh edə bilər. Ümumiləşdirmə aparmaq üçün şagirdlərə

- Senzuranın ləğvi nəyə görə demokratik əhəmiyyət daşıyır?
- Hüquqi dövlət statusunu əldə etmək üçün Azərbaycan hansı hüquqi sənədlərə imza atdı? və s. kimi suallar verə bilərsiniz.

Yaradıcı tətbiqetmə: Azərbaycanda qadın hüquqları necə qorunur? Məndən aldığınız məlumatlara müraciət etməklə həyatınızda rast gəldiyiniz faktlardan istifadə edin və esse yazın.

Ev tapşırığı: "Azərbaycan beynəlxalq aləmdə demokratik dövlət kimi tanınır" başlıqlı təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: cədvəllər hazırlama, dəyərləndirmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Şagirdlərin fərdi qiymətləndirilməsinin aparılması üçün özünüqiymətləndirmə vərəqləri də təqdim etmək olar.

Özünüqiymətləndirmə **vərəqi**

Ad, soyad, ata adı.

MEYARLAR	XEYİR	QİSMƏN	TAM
Tapşırığı başa düşdüm və fikrimi izah etdim			
Dərsdə diqqətli idim			
Məntiqli yanaşmam var idi			
Sual cavabda aktiv idim			
Əməkdaşlıq etdim			
Etiket qaydalarına riayət etdim			

Alt standartlar:

2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.

4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülqəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. İqtisadi islahatların Azərbaycana verdiyi töhfələr haqqında təqdimat hazırlayır.

2. XX əsrin 90-cı illərində həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların reallaşmasında Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasətini dəyərləndirir.

Təlim forması: kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: təqdimat

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: İnternetdən yoxsul və varlı ölkələrin insanlarını əks etdirən şəkillər nümayiş etdirin. Bu insanların nə üçün belə olduqlarını soruşun. Şagirdlərin əksəriyyəti səbəb olaraq ölkənin iqtisadi baxımdan zəifliyini göstərəcəklər. Siz başqa bir sualla müra-ciət edin: "İqtisadi cəhətdən zəif ölkələr başqa hansı təhlükələrlə üzləşə bilirlər?" Şagirdlər "işğal", "müstəqilliyin itirilməsi" kimi cavablar verəcəklər. Cavabları əsaslandırmaq üçün çox güclü, dünyada sözünü deyən böyük dövlətlərin siyasi mövqeyi haqqında qısa məlumat verə bilərsiniz. Bu zaman sual meydana çıxacaq: "Güclü dövlət olmaq üçün nə etmək lazımdır?" Şagirdlər fərziyyələrini irəli sürəcəklər. Təbii ki, cavablar iqtisadiyyatı gücləndirməklə nəticələnəcəkdir. Şagirdləri motivasiyadan sonra tədqiqata cəlb edib iqtisadi gücə malik olan Azərbaycanın keçdiyi yolları araşdırmağa yönləndirin.

Tədqiqat sualı: XX əsrin 90-cı illərində həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların Azərbaycan Respublikası üçün əhəmiyyəti nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması:

Sinfi qruplara bölün. Həmişə eyni bölgü qaydalarından istifadə etməyin, bəzən burada da üsullarınızı dəyişin. Şagirdlərə aşağıda verilən işlər təqdimat xarakterli olmalıdır. Təqdimatın hazırlanması üsulunu əvvəlcədən şagirdlərə izah etməyi unutmayın. Bu fənn üçün çox əlverişli metoddur və kiçik summativ qiymətləndirmələrə məqbul sayıla bilər. Təqdimatlar fərqli formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və s.) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimatın həm fərdi, həm də qrup şəklində tapşırılması mümkündür. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul şagird özünüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən ona verilən vaxt da adekvat olmalıdır. Siz şagirdlərinizə müxtəlif möv-

zularla bağlı təqdimatların hazırlanmasını tapşırı bilərsiniz. Təqdim etdiyimiz qrup işləri tövsiyə xarakteri daşıyır. Əlbəttə ki, seçimlərinizdə, metodlarınızda müstəqilsiniz.

I qrup.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993–1994-cü illər ərzində dövlətçiliyin qorunub saxlanması və gücləndirilməsinə, iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsinə və bazar iqtisadiyyatına keçilməsinə dair apardığı siyasətin başlıca istiqamətlərini müəyyənləşdirin. Şəxələndirmədən istifadə edin.

II qrup.

Neft sənayesi ilə aqrar sənayenin müqayisə cədvəli vasitəsilə təhlilini aparın. Onların dövlətin inkişafında eyni dərəcədə əhəmiyyətli sahələr olduğunu sübut edin.

III qrup.

Əsrin müqaviləsinə dair hansı tədbirlər həyata keçirildi? Bunun dövlətimiz üçün əhəmiyyəti nədən ibarət oldu? Cədvəl tərtib edin.

IV qrup.

Neft sənayesi Azərbaycanda daha hansı sahələrin inkişafına şərait yaratdı? Bu sahələrin inkişafının əhəmiyyətini nədə görürsünüz? Dəyərləndirmə aparın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Mübadilə zamanı şagirdlərin diqqətinə qrup qiymətləndirmə meyarlarını çatdırın ki, onların rəqabət aparmalarına stimül olsun. Təbii ki, qruplar müəyyən edilmiş zaman ərzində cavabları hazırlayaraq qrup lideri vasitəsilə təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi zamanı icra edilmiş tapşırıqlar təhlil olunur, səhvlər və əlavələr qeyd edilir. Müzakirəni apararkən mütləq şagirdlərin müzakirədəki iştirakını təmin edin. Müzakirə bitdikdən sonra qruplar meyarlar cədvəli əsasında qiymətləndirilməlidir. Qrup təqdimatında özünüqiymətləndirmə vərəqi: Qiymətləndirmə zamanı 1-dən 5-dək ballar verin.

Qrupun üzvləri	1. 2. 3. 4
Təqdimatın adı	
Qrup üzvlərinin hazırlığı və təşkili	
Qrupun hər bir üzvünün öz konkret mövzusu var idi	
Hamı əlbir və ahəngdar işləyirdi	
Qrup bütün sinfi fəal olmağa sövq edirdi	
Qrupun hər bir üzvü səbirli idi və öz yoldaşlarına kömək edirdi	
Qrup təqdimat üçün bir neçə üsuldən istifadə etmişdi	

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Şagirdlər sizin köməyinizlə ümumiləşdirmələr aparmalıdırlar. Başlıca məsələ məzmunu ifadə edən problemə uyğun məqsədə nail olmaqdır. Şagirdlər anlamalıdırlar ki, iqtisadiyyatı güclü olmayan ölkə müstəqil siyasət yürüdə bilməz və işğalçılara qarşı aciz olar. Onlar iqtisadi islahatların digər sahələrin də inkişafına təkan verdiyi qənaətinə gəlməlidirlər.

Araşdırma nəticəsində şagirdlər XX əsrin 90-cı illərində həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların reallaşmasında Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasətini, bununla yanaşı, Azərbaycanın global iqtisadi siyasətini dəyərləndirirlər. Həmçinin iqtisadi islahatların Azərbaycana verdiyi töhfələr haqqında təqdimat hazırlamağı bacarırlar.

Bu mərhələdə şagirdlərə suallar verməklə ümumi nəticə çıxara bilərsiniz.

- İqtisadiyyatı gücləndirmək üçün Azərbaycan hökuməti və onun Prezidenti Heydər Əliyev 90-cı illərdə hansı tədbirlər görə bildi?
- Aqrar islahatın mahiyyəti nədən ibarət idi? Onun əhəmiyyətini nədə görürsünüz?
- Nə üçün Ümummilli lider Heydər Əliyev maliyyə vəsaitinin artırılmasına çalışırdı?
- İqtisadi inkişafı bağlı hansı rəsmi sənədlər imzalanmışdır? Bu sənədlərin əhəmiyyəti nə idi?
- “Əsrin müqaviləsi” hansı ölkələrlə bağlanmışdır?
- İqtisadi durumun sosial vəziyyətlə nə kimi əlaqəsi var?
- Əhalinin sosial təminatında iqtisadi artımın rolunu necə qiymətləndirirsiniz?
- Neft ölkəsi olmağımızın geosiyasi əhəmiyyəti nədir? və s.

Yaradıcı tətbiqetmə: Vaxtınız olacağı halda şagirdlərə fərdi iş kimi “İqtisadi sahədə aparılan tədbirlərin xronoloji sxemini tərtib edin” tapşırığını verə bilərsiniz. Bu zaman şagirdlər iqtisadi islahatların ardıcılığını və məqsədyönlüyünü açıqlaya bilər.

Ev tapşırığı: “Ulu öndər Heydər Əliyevin islahatları hansı nailiyyətlərin əldə olunmasına imkan verdi?” Bu sual ətrafında şagirdlərə layihə işi tapşırıq. Mövzu geniş və əhatəlidir. Şagirdlər sonda Heydər Əliyevin başladığı iqtisadi islahatların nəticələrini bu gün də gördüklərini anlamalı, bu qənaətlərə onları həyatla əlaqələndirərək gəlməlidirlər. Buna görə də layihə işi cari mətnə uyğun standartların reallaşmasında daha məqsədəuyğundur. Şagirdlərə bir həftə vaxt verin. Layihə işini fərdi və ya qrup şəklində də tapşıra bilərsiniz. Qrup şəklində tapşırığınız layihə üçün onların sizin köməyinizə ehtiyacları olacaqdır. Onlara əsas məqamları və fəaliyyətin nədən ibarət olacağını əvvəlcədən başa salmalısınız. Layihə təqdimat şəklində nümayiş olunmalıdır. Bu mənada, işi həm də layihə-təqdimat kimi də tapşıra bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: təqdimat hazırlama dəyərləndirmə

Yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq şagirdləri səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu unutmayın.

Alt standartlar:

2.1.1. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

Təlim məqsədləri:

1. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində geosiyasi mövqeyin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

2. Mənbələr əsasında Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: fasiləli oxu, interaktiv mühazirə, Venn diaqramı

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiyanı həyata keçirmək üçün xəritə nümayiş etdirin. Bu zaman Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini soruşun. Şagirdlər müxtəlif fikirlər söyləyəcəklər. Azərbaycanın tarixi keçmişinə müraciət edin və işğal olunduğu zamanlara qayıdın. Səbəbləri soruşun. İşğalçıların maraqlarını yenidən müəyyənləşdirin. Şagirdlərə bu problemlərin digər mümkün həlli yollarının olub-olmaması ilə bağlı suallar verin, mülahizələri dinləyin. Onların təxminləri əsaslandırması üçün şərait yaradın. Sonra suallarla müraciət edin.

Azərbaycanın xarici siyasətini özündə əks etdirən videomaterial və ya slayd təqdim etməklə də motivasiya yaratmaq olar. Motivasiya uzun vaxt aparmamalı, söylənilən fərziyyələrin problemdən uzaqlaşmasına imkan verilməməlidir. Araşdırılacaq problemlə bağlı motivasiya baş tutduqdan sonra tədqiqat sualını lövhədə və ya flipçartda yazı bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlərdə rolu və yeri nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması:

Tədqiqatın aparılması üçün qruplara tapşırıq vermək olar. Tədqiqat işlərinin əksəriyyətinin qrup işi olmasının səbəbi fəal-interaktiv təlim mühiti yaratmaq, qısa müddətdə lazımi məqsədə nail olmaqdır. Bildiyiniz kimi, araşdırılan mövzunun məzmunu ilə bağlı şagirdlər aşağı sınıfdan müəyyən biliklərə malikdirlər. Onlar üçün qrupda işləmək və öz arqumentlərini qoymaqla qrup işi hazırlamaq rahat və səmərəli olacaqdır. Qrupların fəaliyyətə cəlb edilməsi taksonomik bilmə, anlama, tətbiq və s. idrak taksonomiyasına nail olmağa imkan verir. Qrupların fəaliyyəti üçün aşağıdakı tapşırığı vermək olar. Yaxud aşağıda təqdim olunan işi kollektiv və ya fərdi həyata keçirə bilərsiniz:

I qrup.

Beynəlxalq təşkilatlar Qarabağ məsələsi ilə bağlı hansı qərarlar və qətnamə-lər qəbul etmişdir? Sadalayın. Onların təxmini məzmunu nədən ibarət idi? Dəyərləndirmə aparın.

II qrup. Mətdəki sxemə əsasən Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət istiqamətləri haqqında qısa şəkildə interaktiv mühazirə hazırlayın. (İnteraktiv mühazirə tarix dərslərində istifadə olunan üsullardan biridir. Bu zaman şagird aldığı məlumatı sistemli şəkildə yazır və digərlərinə ötürmək üçün yazılı şəkildə izah edir.)

III qrup.

Ulu öndər Heydər Əliyevlə ölkə Prezidenti İlham Əliyevin xarici siyasətini müqayisə edin (Venn diaqramından və ya müqayisə cədvəlindən istifadə edə bilərsiniz). Hansı oxşar tərəfləri görürsünüz? Bu sizə nə deyir?

IV qrup.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində iqtisadi faktorların rolunu müəyyənləşdirib ölkənin gələcək inkişafına dair proqnozlar verin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən etdiyiniz vaxtdan sonra qruplar öz işlərini nümayiş etdirirlər. Düzəlişlər edilir, qüsurlar göstərilir. Bundan sonra ümumiləşməni aparmaq üçün müzakirə suallarına keçirsiniz. Məqsəd Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətini yüksək dəyərləndirərək onun əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və dövlətinizin xarici siyasət hədəflərini əsaslandırmaqdır. Şagirdlər özləri bu nəticələri əldə etməlidirlər. Buna görə də müzakirə suallarını dəqiq və düşünülmüş şəkildə, məntiqi ardıcılığa və sinxronluğa uyğun verməlisiniz. Aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz. Çalışın ki, suallarınız açıq olsun, qapalı suallardan daha çox müəyyən məqamlarda düzəlişlər edərkən istifadə etmək tövsiyə olunur.

- Paris Xartiyası nə deməkdir? Azərbaycan onu imzalamaqla dünya dövlətlərinə nə demək istəyirdi?
- Necə düşünürsünüz, nə üçün Qarabağ məsələsi Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsasında dayanırdı?
- Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsi ilə xarici siyasəti arasında hansı bağlılıqlar var idi?
- 907-ci düzəlişin mahiyyəti nədən ibarət idi? Bu düzəlişi hansı əsaslara görə qərəzli hesab etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.
- Xəzər dənizi ilə bağlı hansı məsələlər ölkəmizin xarici siyasətində mühüm rol oynayır?

Mübadilə və müzakirənin nəticəsi olaraq şagirdlərin təqdim etdiyi işləri də qiymətləndirməyi unutmayın.

Qruplar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Meyarlar				
Tapşırığı düzgün yerinə yetirmə				
Tərtibat				
Təqdimetmə				
Əməkdaşlıq				
Vaxta qənaət				

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Bu mərhələdə şagirdlər sizin köməyinizlə Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərini dəqiqləşdirməli, bu istiqamətdə aparılan işləri dəyərləndirməlidirlər. Onlar müəyyənləşdirirlər ki, Qarabağ məsələsi, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi dövlətimizin beynəlxalq münasibətlərini müəyyənləşdirən əsas faktordur. Belə ki Azərbaycan bütün ölkələrin ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşdığı kimi, digərlərindən də bunu tələb edir və Qarabağın yenidən Azərbaycana birləşdirilməsinə çalışır. Son zamanlar qlobal münasibətlərdə iqtisadi sahənin də rolu artmışdır. Bunu dövlətimizin başçısı çox gözəl görür və bu istiqamətdə də müəyyən işlər aparılır. Şagirdlər dərslərin sonunda standart müvafiq məqsədə çatmaqla Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətdə geosiyasi mövqeyinin əhəmiyyətini dəyərləndirir, mənbələr əsasında Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verirlər.

Dərsləri ümumiləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı suallara oxşar suallar verin:

- NATO ilə əməkdaşlığın Azərbaycan üçün əhəmiyyəti nədən ibarət idi?
- Nə üçün xarici dövlətlər Azərbaycanla siyasi əlaqələrdə maraqlı olduqlarını nümayiş etdirirlər?
- Azərbaycan hansı sahələrə görə beynəlxalq aləmdə maraqlı ölkə kimi görünür?
- Müasir dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq münasibətləri necədir? Bu istiqamətdə hansı işlər görülür?
- Enerji diplomatiyası dedikdə nə başa düşürsünüz?
- Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə əsas tutduğu məsələlər hansılardır? və s.

Yaradıcı tətbiqetmə: Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki uğurlarının xronoloji sxem-cədvəlini tərtib edin.

Ev tapşırığı: Təsəvvür edin ki, hər hansı bir xarici ölkədə ermənilərin təcavüzkar siyasətini özündə əks etdirən layihə ilə iştirak etməlisiniz. Layihənin adı "Qarabağa ədalət"dir. Onu hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, proqnozvermə

Yeni biliyin mənimsənilməsinə bir daha nəzər salıb, şagirdlərin təqdimatlarını, dərslər zamanı müzakirələrdə iştirak səviyyəsini, verdikləri məntiqi cavabları barədə yığcam rəy mübadiləsi apararaq şagirdləri qiymətləndirə bilərsiniz. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin qiymətləndirəcəyiniz meyarla hansı səviyyədə cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz.

Alt standartlar:

3.1.3. Mənbələr əsasında Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Mənbələr əsasında ölkə Prezidenti İlham Əliyevin siyasətinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir.

2. Ölkə rəhbəri İlham Əliyevin Azərbaycan tarixində rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: Venn diaqramı, müzakirə, auksion, INSERT

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Motivasiya mərhələsini müxtəlif şəkillərdən istifadə etməklə reallaşdırma bilərsiniz. Şəkillərə əsasən motivasiya sizin üçün yetərli deyilsə, açar sözlərdən istifadə etməklə onu yaratmaq olar.

Motivasiya mərhələsini suallarla da həyata keçirə bilərsiniz. Aşağıdakı tövsiyə edilmiş motivasiya sualları və istiqamət sizin üçün yardımçı ola bilər.

– Hansı hallarda Ümummilli lider Heydər Əliyev prezident seçkilərinə getməkdən imtina edə bilərdi?

Şagirdlər, ilk növbədə, bu məsələni ya hüquqla, ya da səhhəti ilə əlaqələndirəcəklər. Lakin bir müəllim kimi siz Heydər Əliyevin prezident seçkilərində iştirak etmək hüququnun olduğunu izah etməli, sonra da, əlbəttə ki, 2003-cü ildə səhhətinin pisləşdiyini bildirməlisiniz. Bu zaman həmin dövrləri özündə əks etdirən videolar nümayiş etdirmək olar. Əgər səhhəti pisləşməsəydi, Ümummilli lideri xalqına xidmət etməkdən heç nə döndərə bilməzdi. Bu zaman şagirdlərlə kiçik müzakirə də apara bilərsiniz ki, o nə üçün oğlu, o zaman Baş nazir vəzifəsində çalışan bugünkü Prezident İlham Əliyevin siyasətə gəlişini dəstəkləyirdi. Onun hansı keyfiyyətləri Liderin belə qərar verməsinə təsir etmişdir? Şagirdlər bildiklərini və təxminlərini siniflə bölüşə bilərlər. Bundan sonra sual ortaya çıxacaq:

– İlham Əliyev Ümummilli lider Heydər Əliyevin işini davam etdirməkdə çətinlik çəkəmədi ki?

– O, başqa hansı nailiyyətlərə imza ata bildi?

Tədqiqat sualı: Ölkə rəhbəri İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasının inkişafında rolu nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması:

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdə onların fikirlərini qeydə alın. Motivasiya baş tutduqdan sonra **INSERT** üsulundan istifadə tövsiyə olunur. Dərslərdəki mövzunu şagirdlərə **INSERT** üsulu vasitəsilə çatdırmaq onların inkişafına kömək edər. İşarələr sistemindən istifadə edib mətni başa düşmək üçün biliyini yoxlamaqla düzgün cavab axtarmaq üsulu olan **INSERT**-in tətbiqi zamanı yeni dərsi oxumamışdan əvvəl müəllim şagirdləri cütlərə ayırır. Beş dəqiqə ərzində onlardan xahiş edir ki, Prezident İlham Əliyevin siyasi baxışları haqqında nə bilirlərsə, təsəvvürlərinə gələnləri qısa şəkildə yazsınlar. Müəllim bildirir: *"Ola bilsin, sizin yazdıqlarınız dəqiq olmasın, buna bir o qədər də fikir verməyin, dərsin gedişi zamanı düzəliş aparacağıq. Prezident İlham Əliyev haqqında bildiklərinizi siyahı şəklində, alt-alta yazın"*. Bu barədə lövhədə qeyd edilir və ümumiləşdirilir. Bundan sonra mətn oxutdurulur, müəllim şagirdlərə müraciət edərək deyir: "Oxuduqca səhifələrin kənarında işarələr qoyacaqsınız, işarələr aşağıdakı kimi olmalıdır:

1. Əvvəl bildiyiniz məlumatı təsdiq edən informasiya varsa, qarşısında (V) işarəsini qoyun.
2. Oxuduğunuz bir informasiya əvvəllər bildiyinizi inkar edirsiniz, (–) işarəsi qoyun.
3. Rast gəldiyiniz informasiya sizin üçün təzədirsə, (+) işarəsi ilə göstərin.
4. Haqqında əlavə məlumat almaq istədiyiniz məsələ varsa, qarşısında (?) işarəsi qoyun".

Sinfi qruplara bölün. Bu zaman qrupların adlarını siz təyin edin. Çalışın ki, müasir günümüzə, Prezident İlham Əliyevin nailiyyətləri ilə bağlı adlar olsun. Hər bir qrup üçün iş vərəqləri hazırlayın. Vərəqlərdə əvvəlcədən hazırladığınız tapşırıqları qeyd edin. Tapşırıqlar aşağıdakı kimi ola bilər:

I qrup.

Ulu Öndər Heydər Əliyev hansı keyfiyyətlərinə görə İlham Əliyevin Azərbaycan xalqının yeni lideri olmasını tövsiyə etmişdir? Mətndəki mənbədən istifadə etməklə Prezident İlham Əliyevin şəxsi keyfiyyətlərini sxem şəklində qeyd edin.

II qrup.

İlham Əliyev Prezident olmağa qərar verərkən öz qarşısına hansı mühüm vəzifələri qoymuşdu? Sxem şəklində ifadə edin.

III qrup.

İlham Əliyevin Azərbaycan prezidenti kimi fəaliyyətini dəyərləndirin. Məsələyə həm hüquqi, həm iqtisadi, həm də siyasi müstəvidən yanaşın.

IV qrup. Ümummilli lider Heydər Əliyevlə İlham Əliyevin Qarabağ probleminin həlli istiqamətindəki siyasətini müqayisə etməyə çalışın. Venn diaqramından istifadə edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplar öz işlərini nümayiş etdirdikdən sonra səhvlər üzərində iş aparılır, düzgün cavablar isə dəqiqləşdirilir. Qrupları cavablarına görə qrup qiymətləndirmə meyarları ilə dəyərləndirə bilərsiniz.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Təqdimetmə	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Sonra tədqiqatın ikinci mərhələsi başlayır. Bu zaman siz müzakirə üsulundan istifadə etməklə bütün siniflə işləyə bilərsiniz. Bu mərhələ ölkə Prezidenti İlham Əliyevin apardığı xarici və daxili siyasətin mühüm aspektlərini əhatə edəcəkdir. Bəzi suallar meydana gələcək, sizin işiniz onları düzgün şəkildə və məntiqi ardıcılıqla şagirdlərə çatdırmaqdır. Çünki məhz bu sualların köməyi ilə ümumiləşdirmələr aparmaq və düzgün nəticə əldə etmək mümkündür. Əvvəlcə siniflə bərabər İlham Əliyevin prezidentliyi illərində aparılan işlərin xronoloji sxemini tərtib edin. Vaxta qənaət etmək üçün bu sxemin cizgilərini əvvəlcədən hazırlasanız, daha yaxşıdır. (Cədvəldə müvafiq illərdə görülməyən işlər qeyd oluna bilər.)

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Beləliklə, əsas məqsəd ölkə Prezidenti İlham Əliyevin Ümummilli lider Heydər Əliyevin layiqli davamçısı olmasını sübut etməkdir. Şagirdlər bu qənaətə özləri gəlirlər. Onlar İlham Əliyevin fəaliyyətini dəyərləndirir, onun xanımı, Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın dəstəyini və əməyini yüksək qiymətləndirirlər. Şagirdlər mənbələr əsasında Prezident İlham Əliyevin siyasətinə dair araşdırmalar aparır, proqnozlar verir, Azərbaycan tarixində rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirirlər.

Təlim fəaliyyətini ümumiləşdirmək üçün aşağıdakı suallardan yararlana bilərsiniz:

- Sizcə İlham Əliyev hansı vəzifələrdəki fəaliyyəti ilə Ümummilli lider Heydər Əliyevin yüksək etimadını qazanmışdı?
- Necə oldu ki, ölkə rəhbəri İlham Əliyev Azərbaycan xalqının liderinə çevrilə bildi?
- O, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi hansı uğurlara nail oldu?
- Ölkə rəhbəri İlham Əliyevin hakimiyyəti dövründə neft sektorunun gəliri haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Prezident İlham Əliyev məcburi köçkünlərin həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün hansı tədbirləri görmüşdür?
- Ölkə rəhbəri İlham Əliyev təhsil və mədəniyyət sahəsində hansı işləri görmüşdür? Sədalayın.

Yaradıcı tətbiqetmə: Prezident İlham Əliyevin beynəlxalq aləmdəki fəaliyyətini özündə əks etdirən buklet hazırlayın.

Ev tapşırığı: Prezident İlham Əliyevin xarici siyasəti ilə bağlı təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: proqnozvermə, dəyərləndirmə

Şagirdləri göstərilən meyarlara uyğun səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu unutmayın.

Özünüqiymətləndirmə: Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Şagirdin adı soyadı

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim	Dərsdə diqqətli idim	Məntiqli yanaşmam var idi	Sual-cavabda aktiv idim	Əməkdaşlıq etdim	Etiket qaydalarına riayət etdim

CƏBHƏ XƏTTİNDƏ TOQQUŞMALAR. "4 GÜNLÜK" MÜHARİBƏ

Alt standartlar:

- 1.2.1. Mənbələrdəki eyni tarixi hadisə, proses və təzahürlər barədə müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində görülmə tədbirlərə dair müxtəlif baxışları dəyərləndirir.
2. Dağlıq Qarabağ probleminin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim forması: böyük qruplarla iş

Təlim üsulu: "akvarium"

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisi üçün ilkin mərhələni – motivasiya mərhələsini həyata keçirmək məqsədilə müxtəlif vasitələrdən istifadə etmək olar. Elektron lövhədə və ya proyektorun köməyi ilə Azərbaycanın xəritəsini şagirdlərə göstərin. Orada işğal olunmuş bölgələr görünəcək. Bu haqda soruşun. Mümkünsə, işğal olunmuş bölgələrin ta-

rixinə də müraciət edin. Sonra internetdən və ya digər vasitələrdən istifadə etməklə Qarabağ münaqişəsinə dair şəkilləri nümayiş etdirin. Mümkündürsə, video təqdim edin. Video çox qısa şəkildə olsun. Təxminən, 1 dəqiqə. Torpaqlarımızın erməni qəsbkarlarından azad olunmasını nəzərə alsaq şagirdlərə "Bu torpaqları necə azad etmək üçün dövlətimiz hansı tədbirləri görürdü?" sualına cavab istədiyinizi deyin. Onlar öz təxminlərini söyləyəcəklər. Sualların meydana çıxması, səsləndirilən suallar istiqamətində motivasiyanın baş tutması mərhələsindən sonra tədqiqat sualını verin.

Tədqiqat sualı: Azərbaycan Respublikası Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə doğru necə addımladı?

Tədqiqatın aparılması:

Bu mərhələdə "akvarium" üsulunu tətbiq etdiyimiz üçün sinfi iki qrupa bölün. Bu üsul diskussiya xarakterlidir. Onun üçün əvvəlcədən üsulun qaydalarını müəyyənləşdirin. Prosedurları başa salın. İki qrup dairə şəklində əyləşir. Onlardan biri kiçik dairədə – ortada, digəri isə böyük dairədə – kənarlarda. Əsas proseslər daxili dairədə baş verəcəkdir. Tapşırıqlar onlara verilir. Kənar dairənin (ekspert qrupunun) iştirakçıları isə daxili dairənin cavablarını dinlədikdən sonra öz iradlarını bildirməyə və sanki yoldaşlarını debata dəvət etməyə başlayırlar. Təbii olaraq, müəllimin işi bu prosesi nəzarətdə saxlamaq və məqsədə çatmaqdır. Lakin "akvarium"a başlamamışdan öncə sinfə mətnlə tanış olmaq imkanı verin. İstədiyiniz oxu strategiyasından istifadə edə bilərsiniz. Lakin hal-hazırda səssiz oxu və ya qruplarla müzakirəli oxu daha əlverişlidir. Şagirdlərə bildirin ki, mətndəki faktlar onlara gərək olacaqdır. Vaxt bitdikdən sonra tapşırığınızı təqdim edin.

Şagirdlər elə təsəvvür etsinlər ki, Avropa Şurasında əyləşiblər. Daxili qrupun vəzifəsi Qarabağın işğal olunmasını, ərazilərinin qaytarılmasını danmaq, yurdlarından qaçqın düşmüş insanların hüquqlarını tələb edənlərə qarşı çıxmaqdır. Kənar dairənin vəzifəsi isə bacardığıca daxili qrupdakıların fikirlərinə qarşı arqumentlərlə çıxış etməkdən ibarətdir. Onlar, əksinə, öz dəlilləri ilə Qarabağda baş verənlərin cavabını, BMT qərarlarının yerinə yetirilməməsi və s. bu kimi məsələləri qaldıracaqlar.

Bu zaman müəllimin vəzifəsi nəzarəti əldən verməmək üçün diskussiyayı təşkil etməkdən ibarətdir. Buna xidmət edən müəyyən prosedurlar var. Bunlardan biri də oyuncaq mikrofondur. Mikrofonu kimə verirsinizsə, danışmaq hüququ onun olacaqdır. Sonda səsvermə keçirəcəksiniz. Kimin arqumentləri inandırıcı olacaqsə, həmin tərəf səs toplayacaq.

Müzakirə vaxtı iştirakçılara kömək məqsədilə yönləndirici suallardan istifadə edə bilərsiniz:

- Lissabon sammitinin əhəmiyyəti nədən ibarət olmuşdur?
- Nə üçün Ulu Öndər Heydər Əliyevin bütün xarici səfərlərində Qarabağ məsələsi həmişə öndə olmuşdur?
- Ulu Öndər Heydər Əliyev Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli yolunda hansı tədbirləri görmüşdür?
- Nə üçün Azərbaycan münaqişəni sülh yolu ilə həll etməyə çalışır?

– Mübariz İbrahimov nə üçün Milli Qəhrəman adına layiq görüldü? Onun nümunəsi bizə nəyi göstərdi?

– 2016-cı ilin aprel döyüşləri Azərbaycana nə vəd edir? Azərbaycan bu döyüşlərdən nə qazandı?

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Bu mərhələ müzakirələrlə başlayır. Başqa sözlə, tədqiqatın aparılması ilə mübadilə və müzakirə mərhələsi, demək olar ki, bir-biri ilə bərabər şəkildə gedir. Buna görə də debat bitdikdən sonra ümumiləşdirmələr aparılır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Beləliklə, şagirdlər bilməlidirlər ki, dövlətimiz Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli yolunda əlindən gələni edir. Bu illər ərzində Qarabağ məsələsi bütün beynəlxalq danışıqların mərkəzində olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin başladığı bu siyasəti Prezident İlham Əliyev də davam etdirir. Azərbaycan problemi sülh yolu ilə həll etməyə çalışır. Lakin qarşı tərəf əks mövqedə dayandığından ordumuz gündən-günə gücləndirilir və Qarabağı əvvəl-axır sülh və ya müharibə yolu ilə alacağımız gün səbirsizliklə gözlənilir. Şagirdlər Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində görülən tədbirləri dəyərləndirməklə yanaşı, Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ermənilər tərəfindən ədalətsiz olmasını özündə əks etdirən buklet hazırlayın.

Ev tapşırığı: Azərbaycan Respublikasının ordu quruculuğu ilə bağlı araşdırma aparıb təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: baxışları dəyərləndirmə, baxışları dəyərləndirmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər bu mərhələdə fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Bunun üçün əvvəlcədən müəyyən edilmiş meyarlar üzrə səviyyələr hazırlayın.

Alt standartlar:

- 5.1.1. *Dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.*
- 5.1.2. *Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.*
- 5.1.3. *Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələri təqdim edir.*

Təlim məqsədləri:

1. *Dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir.*
2. *Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi dəyərləndirir.*
3. *Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, nəticələri təqdim edir.*

Təlim forması: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: sxem-cədvəl, müzakirə, Venn diaqramı

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisi zamanı müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə motivasiya qurmaq olar. Bunun üçün Azərbaycan mədəniyyətini əks etdirən fotolar və ya mədəniyyət abidələrindən nümunələr təqdim etmək və bu istiqamətdə suallar vermək mümkündür. Yaxud Azərbaycan mədəniyyətini özündə əks etdirən videoçarx göstərmək məqsədəmüvafiqdir. Digər bir forma isə slayd hazırlayıb şagirdlərə mədəniyyətlərdən nümunələr təqdim etməkdir. Bu zaman əsas məqsəd mexanizmi işə salmaq, şagirdlərin öz fərziyyələrini irəli sürmələri üçün imkan yaratmaqdır.

Müxtəlif sualların köməyi ilə də motivasiya yaratmaq mümkündür. Bu suallar aşağıdakı kimi ola bilər:

- Bizim həyatımız hansı fəaliyyətlərdən ibarətdir?
- Onları hansı əlamətlərinə görə qruplaşdırmaq olar?

Şagirdlər insan fəaliyyətlərini elm, təhsil, iqtisadi-təsərrüfat, siyasi əlamətlərinə görə fərqləndirəcəklər. Bu zaman siz əlavə suallar verə bilərsiniz:

- Cəmiyyətin inkişafına bunlar necə təsir göstərir?
- Bu sahələrin əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
- Onlardan hansı daha vacibdir?
- Bu sahə zəif olarsa, hansı fəsadlara gətirib çıxarar?

Şagirdlər cavabları və təxminləri ilə maraqlı sualların meydana gəlməsinə şərait yaradaqlar. Onları mədəniyyət mövzusunə istiqamətləndirin. Mədəniyyətin sahələrini birgə müəyyənləşdirin.

Tədqiqat sualı: Müstəqil Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı hansı nailiyyətlərə gətirib çıxarmışdır?

Tədqiqatın aparılması:

Əgər siz hər hansı bir fənlə integrasiya imkanları tətbiq etməyi nəzərdə tutmusunuzsa, mütləq edin. Müasir təlim prosesində integrasiyanın həyata keçirilməsi əsasdır. Müxtəlif sualların köməyi ilə şagirdlərdən tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz. Şagird bildiyi informasiyanı ötürməklə bu taksonomik mərhələni aşmış hesab olunur. Kurikulumun, eləcə də fəal-interaktiv təlimin əsas məqsədi odur ki, şagird bilmə mərhələsini digər mərhələlərlə əvəzləyib təfəkkürünü inkişaf etdirdsin. Onun öyrənməyə və həyatı bacarıqlara yiyələnməyə marağını şərtləndirən fəal təlim prosesində aşağıdakı mərhələlər mühüm didaktik əhəmiyyət daşıyır:

- Düşünməyə yönəltmə mərhələsi;
- Düşünmə mərhələsi;
- Dərketmə mərhələsi;

Düşünməyə yönəltmə mərhələsində şagirdlər öyrəndikləri bilikləri təhlil etməyə və araşdıracaqları mövzu ətrafında düşünməyə sövq edilir. Şagird əvvəlcə mövzu ilə əlaqədar biliklərinin səviyyəsini müəyyənləşdirir və bəzi hallarda bunlara yeni əlavələr edir.

Bu mərhələləri əsas tutaraq verilmiş digər sual və tapşırıqları təhlil etsək, görərik ki, mövzu, doğrudan da, şagirdyönümlü və şəxsiyyətyönümlü şəkildə hazırlanmışdır. Sadəcə, sizin pedaqoji ustalıığınız buna istiqamət verməlidir. Taksonomiyanın növbəti mərhələsi tətbiq mərhələsidir ki, bu kateqoriya öyrənilmiş materialı yeni situasiyalarda, konkret şəraitdə tətbiq etmək bacarığını tələb edir. Bura daxildir: prinsiplərin, qanunların, metod və üsulların tətbiqi. Tədris nəticələrinin, sadəcə, başa düşülməsi yox, onun nəticələrindən daha yüksək səviyyədə istifadə etmək qabiliyyətidir. Bu zaman şagirdləri tədqiqata cəlb etməklə aşağıda verilmiş qrup işlərinin tətbiqi üçün vasitə götürə bilərsiniz.

Sinfi 5 qrupa bölün. Qrupları mədəniyyət sahələrini ifadə edən müvafiq adlarla adlandırın.

I qrup.

“Elm haqqında qanun”un əhəmiyyəti nədə idi? Onun qəbul edilməsi hansı proseslərdən sonra baş tutdu? Sxem-cədvəl hazırlayın.

II qrup.

Dövlət İmtahan Mərkəzinin əhəmiyyətli fəaliyyəti nədən ibarətdir? Sovet illərində mövcud olmuş imtahan-qəbul sistemi haqqında nə bilirsiniz? Venn diaqramı vasitəsilə müqayisəli təhlil aparın.

III qrup.

Azərbaycan hansı beynəlxalq mədəni tədbirlərdə iştirak etmişdir? Dəyərlən-dirmə apararaq cədvəl tərtib edin.

IV qrup.

Ölkədə idman sahəsində hansı tədbirlər keçirilmişdir? Bu tədbirlərin nəticəsi olaraq dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirib cədvəl tərtib edin.

V qrup.

Təhsil və mədəniyyət işçilərinə dövlətin qayğısı nədən ibarətdir? Dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplar məlumatlarla bölüşdükdən sonra cavabları dəqiqləşdirmək üçün onlara köməklik göstərin. Müzakirə təşkil edin. Müzakirəni təşkil etmək üçün əvvəlcədən mətnin məzmununa və fəaliyyətlərə uyğun suallar tərtib edin. Açıq suallara üstünlük verin. Qapalı sualları faktları dəqiqləşdirmək məqsədilə səsləndirə bilərsiniz.

Qrupların işini qrup qiymətləndirmə meyarları əsasında qiymətləndirin. Bunun üçün aşağıda təqdim edilən meyarlar sizin üçün yardımçı ola bilər:

Qruplar	Tapşırığın düzgün hazırlanması	Əməkdaşlıq	Vaxta qənaət	Təqdimetmə	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Şagirdlər sizin köməyinizlə ümumiləşdirmə aparmalı və nəticələr əldə etməlidirlər. Onlar anlamalıdırlar ki, mədəniyyət cəmiyyətin və dövlətin inkişafını göstərən əsas amillərdən biridir. Bu sahənin inkişafı digər sahələrin də inkişafına təkan verir. Buna görə də dövlətin mədəni sahələrin inkişafında marağı vardır. İqtisadi sahədə qazanılan uğurlar həm də mədəni sahədə gedən islahatların maliyyələşdirilməsinə kömək edir. Azərbaycan beynəlxalq mədəni tədbirlərdə uğurla çıxış edir. Bu uğurlar arasında musiqi, idman və elm sahələri üzrə əldə olunan nailiyyətləri qürurla göstərmək olar. Nəticədə şagirdlər əldə etdikləri bilik və bacarıqlar əsasında dünya mədəniyyətinin inkişafında Azərbaycan mədəniyyətinin rolunu dəyərləndirir, Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini xalqın dünya mədəniyyətinə töhfəsi kimi qiymətləndirir, Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrlə bağlı araşdırmalar aparır, ümumiləşdirmələr təqdim edir. Ümumi nəticəyə gəlmək üçün aşağıdakı sualları da verə bilərsiniz.

- Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası haqqında nə bilirsiniz?
- Təhsil sahəsində hansı yeniliklər oldu?
- Nə üçün təhsil vacib sahə sayılır?
- Dövlət nəyə görə imtahanların şəffaf keçirilməsinə çalışır?

- Nə üçün dövlətimiz elm və təhsil, həmçinin mədəniyyət işçilərini dəyərləndirməkdə maraqlıdır?
- Eurovision-2012" mahnı müsabiqəsinin Azərbaycanda keçirilməsini necə qiymətləndirirsiniz?
- Kitabı-dədə Qorqud dastanının məhz 1300 illiyinin qeyd edilməsi nə ilə bağlıdır?
- Sizcə Elmi tədqiqatların Əlaqələndirmə Şurasının fəaliyyətinin əhəmiyyəti nədədir?

Yaradıcı tətbiqetmə: "İslam oyunları – 2017" adlı buklet hazırlayın.

Ev tapşırığı: Tətbiqetmə kimi şagirdlərə təqdimat işi tapşırıq. Bir həftə vaxt verin. Onlar "Müasir Azərbaycanın mədəni həyatına bir günlük baxış" və ya "Azərbaycanın mədəni uğurları" mövzularında təqdimat hazırlaya bilərlər. Şagirdlərə istiqamətlər verin ki, işin nədən ibarət olduğunu anlasınlar. Təqdimat məqsədilə ayrıca vaxt təyin edin. Bundan sonra şagird nailiyyətlərini qiymətləndirin.

Qiymətləndirmə meyarları: rolunu dəyərləndirmə, töhfəsi kimi dəyərləndirmə, təqdimetmə

Yuxarıda göstərilən meyarlar əsasında şagirdləri əvvəlcədən hazırladığınız səviyyələr üzrə qiymətləndirin.

Şagirdlərin dərslərin gedişində öz şəxsi keyfiyyətlərini qiymətləndirməsinin aşağıdakı formada həyata keçirilməsi mümkündür.

Meyarlar	A – əla	B – yaxşı	C – kafi	D – qeyri kafi	Ümumi nəticə
Başqalarına hörmət					
Başqalarına maraq					
Dinləmək bacarığı					
Başqalarının ehtiyaclarına humanist yanaşma					
Başqaları haqqında ədalətli fikir yürütmə					
Əməkdaşlıq					
Hərəkət etməzdən əvvəl düşünmək					
Düzlük					
Səmimiyyət					
Başqalarına kömək					
Səhvin etirafı					

Alt standartlar.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

4.1.1. Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülfəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri.

1. Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

2. Qarabağ münaqişəsinin həllində İlham Əliyevin rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

Təlim forması. Kollektiv, fərdi

Təlim üsulu. Beyin həmləsi, bir dəqiqə

Dərsin mərhələləri.

Motivasiya: Mövcud dərsə motivasiya qurmaq üçün https://youtu.be/_kABzQAQiPk elektron ünvanda olan Tovuz döyüşlərinə aid olan üç dəqiqəlik videonu şagirdlərə izlətmək kifayət edər. Şagirdlər bu videonu izlədikdən sonra onlara aşağıdakı sualları ünvana bələrsiniz.

– Bu vidonu izləməklə sizə nə aydın oldu?

Şagirdlərdən gələn çoxsaylı cavabları ümumiləşdirib onların fikirlərini aparılacaq "tədqiqata" yönləndirmək müəllim olaraq sizin öhdənizə düşür.

Sizin elektron resurslardan istifadə imkanınız yoxdursa onda paraqrafın əvvəlində verilən giriş bölməsini şagirdlərə çatdırıb və buna müvafiq suallar qoymaqla dərsinizin motivasiyasını qurun.

Tədqiqat sualı. Zəfərə aparan yolda Ali Baş Komandan İlham Əliyev hansı rolu oynadı?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualı elan olunduqdan sonra dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün "bir dəqiqə" üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydalarını xatırlada (materialla tanış olmaq üçün veriləcək müddət bitdikdən sonra sizə, bir sual və ya bir cümlə bildiriləcək. Siz də öz növbənizdə səsləndirilən problemi bir dəqiqə ərzində durmadan şərh etməlisiz.) bilərsiniz. Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə etmək məqədmüvafiq olardı.

– Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinin tərəfdarı olan Ali Baş Komandan İlham Əliyev bu yolda fəaliyyətini dəyərləndirin.

– Ermənistanın baş naziri N.Paşinyanın Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllində tutduğu qeyri konstruktiv mövqeyini qiymətləndirin.

- Ali Baş Komandan İlham Əliyev “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun sessiyasındakı fəaliyyətini dəyərləndirin.
- 2020-ci ilin fevralında baş tutan Münhen Təhlükəsizlik Konfransında baş verən məsələləri dəyərləndirin.
- Ermənistanın 2020-ci il iyul ayının 12-də törətdiyi təxribatı necə dəyərləndirmək olar?
- Tovuz döyüşlərinin başlanmasını şərh edin.
- Tovuz döyüşlərinin nəticələrini şərh edin.
- Tovuz döyüşlərini başlamaqla Ermənistan nəyə nail olmağa çalışırdı?
- Ermənilərin Tovuz döyüşlərindən sonrakı təxribatlarını şərh edin.

Qeyd: Hörmətli müəllimlər, yuxarıda verilmiş tapşırıqlar azlıq təşkil edərsə siz özünüz əlavə tapşırıqlar hazırlaya və ya eyni tapşırığı (təbii ki tam cavablandırılmayan tapşırığı) təkrarən digər şagirdə verə bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi bitdikdən sonra dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçə bilərsiniz. Burada siz şagirdlərə əlavə olaraq sual və tapşırıqlar verə bilərsiniz. Şagirdlərin verdikləri cavablar dinlənir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edildikdən sonra dərsin bu mərhələsinə yekunlaşdırıla bilərsiniz. Yaddan çıxartmaq lazım deyil, dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş olan sualları əvvəlcədən hazırlamalısınız.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək üçün siz şagirdlərə aşağıdakı ümumiləşdirici suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Düşmən təxribatı nə üçün məhz Tovuz rayonu istiqamətində başladı? Fikrinizi əsaslandırın.
- “Qarabağ Azərbaycandır və nida” ifadəsinin əhəmiyyətini dəyərləndirin.
- Ali Baş Komandan İlham Əliyevin Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində beynəlxalq aləmdə yürütdüyü siyasəti necə dəyərləndirə bilərsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələr nəticəsində şagirdlər Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti, Qarabağ münaqişəsinin həllində İlham Əliyevin rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirməyi bacararlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu zaman şagirdlərə “Qələbənin başlanğıcı – Tovuz döyüşləri” adlı afişa yaradılması tapşırığını verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Atəşkəs dövründə baş verən düşmən təxribatları və ordumuzun həyata keçirdiyi əməliyyatlar haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: apardığı siyasəti dəyərləndirmə, rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirmə.

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsini həyata keçirin. Siz formativ qiymətləndirməni müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə də yazı bilərsiniz. Qiymətləndirmə zamanı özünüqiymətləndirmə vərəqlərindən də istifadə edə bilərsiniz.

Ad, soyad, ata adı. _____

MEYARLAR	XEYİR	QİSMƏN	TAM
Tapşırığı başa düşdüm və fikrimi izah etdim			
Dərsdə diqqətli idim			
Məntiqli yanaşmam var idi			
Sual cavabda aktiv idim			
Əməkdaşlıq etdim			
Etiket qaydalarına riayət etdim			

Qeyd. Bu mövzunun tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Bu paraqraf dərsləyin 206-218-ci səhifələrini əhatə edir. Dərsləlik müəllifləri olaraq bu paraqrafın tədrisini aşağıdakı formada müəllim bilir:

Birinci dərslə səhifə 206-dan başlayaraq 212-ci səhifədək olan məlumatları əhatə edir. Dərsləin tədrisi zamanı bu səhifələrdəki şəkil, mənbə və xəritələrdən də istifadə edilməlidir.

İkinci dərslə saatına 212-ci səhifədən paraqrafın sonunadək məlumatlar daxildir.

Əvvəldə də bildirdiyimiz kimi bu bölgü mütləq deyil. Bölgü dəyişməkdə müəllim olaraq tam sərbəstsiz.

Alt standartlar:

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim məqsədləri:

Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, müzakirə

Dərsləin gedişi

Motivasiya. Dərsləin motivasiyanın qurulmasını <https://youtu.be/KPcDpF07SAA> ünvanında 44 günlük Vətən müharibəsinə aid olan videonun canlandırılması yolu ilə təklif edərdik. Video şagirdlərə nümayiş edildikdən sonra onlara aşağıdakı sualları ünvanlaya bilərsiniz.

- Gördüyünüz kadrlar hansı hadisəyə aiddir?
- Bu müharibə haqda nə bilirsiniz?

Motivasiyanı əvvəlki illərdə öyrənilmiş materiallar əsasında da yaratmaq mümkündür. Bunun üçün şagirdlərə "Zəfər Tarixi" fənnindən tanış olan məsələləri qısa mühazirə etməyi təklif edərdik.

Məlum olduğu kimi Ölkəmizin hər qəsəbəsində, kəndində və ya şəhərində (məktəbinin məzunu olsa daha yaxşı olar) Birinci və ya İkinci Qarabağ müharibəsinin iştirakçısı və ya qazisi var. Bunu nəzərə alaraq siz belə şəxslərdən birini dərsləinizə dəvət edə və ona ilk sözü verə bilərsiniz. Belə addımınız şagirdləri dərslə motivə etməklə yanaşı, onlara hadisələrin birbaşa şahidinin dilindən əlavə məlumatlar almağa, qəhrəmanlıq səhifəsi ilə tanış olmağa şərait yaratmaqla yanaşı onlarda vətənpərvərlik hisslərini bir az da artırır.

Belə olacağı halda çətinlik çəkmədən dərsləin motivasiyasını qura və tədqiqat sualınızı elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Qarabağ münaqişəsinin həllində Vətən müharibəsi hansı rolu oynadı?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını kiçik qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyyə edərdik. Bu zaman siz fəal təlimin müzakirə üsulundan istifadə etsəz daha yaxşı olardı. Bu zaman qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup.

Vətən müharibəsinin başlanmasını Qarabağ münaqişəsinin həlli yolunda önəmli addım kimi dəyərləndirin.

II qrup.

“Qarabağ mücrüsü” əməliyyat planını dəyərləndirin.

III qrup.

Düşməni çaş-baş salan taktikanı necə dəyərləndirmək olar? Cəbrayıl necə azad olundu?

IV qrup.

Hadrutun, Zəngilanın və Qubadlının azad olunmasını dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Daha sonra siz əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz meyarlar əsasında qrupu qiymətləndirin.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Qruplar öz təqdimatlarını etdikdən sonra dərsin yekunlaşdırılması və tədqiqat sualının cavabının tapılması üçün şagirdlərə aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

- Azərbaycan ordusunun elə ilk günlərdən təşəbbüsü ələ alaraq uğur qazanmasını nə ilə izah edə bilərsiniz?
- Hərbi əməliyyatlar zamanı hava məkanına nəzarətin hansı üstünlükləri vardır?
- Ordumuzun Cəbrayıl-Füzuli istiqamətində apardığı döyüş əməliyyatını hərbi tarixində baş verən hansı döyüşlərlə müqayisə etmək olar?
- Azərbaycan ordusunun qələbələrinin hansı səbələrini sadalaya bilərsiniz?
- Vətən müharibəsində şanlı ordumuzun keçirdiyi hansı əməliyyatı (və ya taktikanı) daha çox dəyərləndirirsiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

Ev tapşırığı: Döyüş taktikaları haqqında məlumat toplayın və II Qarabağ müharibəsində tətbiq edilən taktikalarla müqayisə edin.

Qiymətləndirmə meyarları: Dəyərləndirmə

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin yuxarıdakı meyarə uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirməli olduğunuzu da unutmamalısınız.

Dərsin sonunda vaxtınız olacağı halda şagirdlərə aşağıdakı formada qarşılıqlı qiymətləndirmə vərəqi verə bilərsiniz.

Qiymətləndirilən şagirdin qrupun adı: _____

Adı, soyadı: _____

1. Dostunun adı, soyadı:

Sinifi: _____

2. Dostunun adı, soyadı:

Tədbirdə könüllü iştirak edir.	Mən	1. Dostum	2. Dostum	Mən	1. Dostum	2. Dostum	Mən	1. Dostum	2. Dostum	Mən	1. Dostum	2. Dostum
Vəzifəsini vaxtında yerinə yetirir.												
Fərqli mənbələrdən məlumatlar toplayıb təqdim edir.												
Qrup yoldaşlarının fikrinə hörmət edir.												
Dostlarıyla danışarkən etik qaydalarə əməl edir.												
Nəticələri müzakirə edərkən aydın danışır, danışılanları başa düşür.												

Alt standartlar:

- 1.1.1. Mənbələr əsasında Azərbaycanın tarixi keçmişini və müasir dövrünü dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim məqsədi:

1. Mənbələr əsasında I və II Qarabağ müharibəsini dəyərləndirir, təqdimatlar hazırlayır.
2. Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.

Təlim forması: Böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, "üç cümlə"

Dərsin mərhələləri.

Tədqiqat sualı: Qarabağ münaqişəsinin həllində Vətən müharibəsi hansı rolu oynadı?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını fəal təlimin "üç cümlə" üsulundan istifadə etməklə həyata keçirə bilərsiniz. Bu üsulla keçilən dərs zamanı şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə vermək tapşırığını verin. Və sonra onlara növbəti tövsiyələri xatırladın –hansı qrup hekayəni daha qısa yazıbsa o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götrülür. Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sual və tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup.

Ermənistanın kapitulyasiyasını dair təqdimat hazırlayın.

II qrup.

Şuşanın azad olunmasını dəyərləndirin.

III qrup.

Vətən müharibəsində qazanılan qələbənin səbəblərini təqdimat formasında hazırlayın.

IV qrup.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Vətən müharibəsinin yekunları ilə imzaladı fərman və sərəncamları necə dəyərləndirərdiniz?

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin mübadilə və müzakirə mərhələsinə həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim etməlidirlər. Cavabları diqqətlə dinlənəyib, onların müzakirə olunmasına, əlavələr edilməsinə şərait yaradın. Dərsin bu mərhələsində bütün sinif şagirdlərinin müzakirələrdə iştirakını təmin etməyə çalışın. Çünki müzakirələrdə çox sayda şagirdin iştirakı sizə ümumi nəticəyə gəlməyə yardım

etməklə yanaşı, qiymətləndirməni rahat həyata keçirməyə, şagird fəallığını təmin etməyə ümumilikdə dərsi maraqlı etməyə kömək etmiş olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Aparılan tədqiqatın ümumi nəticəsini çıxartmaq üçün bu mərhələdə siz şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət edə bilərsiniz.

- Şuşanın azad edilməsi zamanı düşməni çaşdıran məsələləri necə qiymətləndirmək olar?
- Kapitulyasiya dedikdə nə başa düşürsünüz?
- Azərbaycanın Qoşulmama Hərəkəti təşkilatının işlərində fəal iştirakının Qarabağ münaqişəsinin həlli sahəsində köməyini dəyərləndirin.
- Noyabrın 9-dan 10-na keçən gecədə qəbul edilən üç tərəfli bəyanatda ən çox dəyər verdiyiniz bənd hansıdır (bu sualın cavabını bir neçə şagirddən almağınız məqsədamüvafiqdir. Çünki burada şagirdlərdə fikir müxtəlifliyi olması labüddür ki, bu da öz növbəsində onlarda düşüncə qabiliyyətinin çoxalmasına, bir məsələyə müxtəlif rəqursdan yanaşma bacarığının, tənqidi düşüncənin, analiz etmə qabiliyyətinin və s. formalaşmasına şərait yaradar)? Fikrinizi əsaslandırın.

Yaradıcı tətbiqetmə: Azərbaycan ordusunun həlledici üstünlüyünü təmin edən amilləri sxem şəklində təqdim edin.

Ev tapşırığı: Şuşa uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuş şəhidlərimizlə bağlı məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: Təqdimatlar hazırlamə, mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirmə.

Tədris prosesində apardığınız qiymətləndirmə zamanı öyrənilmiş materialın şagirdlər tərəfindən nə dərəcədə mənimsənilməsi, mühakimə yürütmə qabiliyyətinin inkişafı, konkret faktları, hadisələri izah edərkən, müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirərkən şagirdin əldə etdiyi biliyi tətbiq etmə bacarıq haqqında obyektiv təsəvvür yaranır. Unutmayın ki qiymətləndirmə zamanı siz şagirdlərin informasiyanı yadda saxladığını yox, bu informasiyanı anlamaq səviyyəsini və hər hansı problemin həll edilməsi zamanı həmin bilikdən istifadə etmək bacarığını daha çox nəzərə almalısınız. Qiymətləndirmə bütün dərs boyunca aparılmalı, lazımi qeydləri götürməli və sonda qiymətləndirməyi düşündüyünüz şagirdləri meyarlara və səviyyələrə görə qiymətləndirməli olduğunuzu unutmamalısınız.

Qrupları qiymətləndirən zaman aşağıdakı qrup qiymətləndirmə vərəqindən də yararlan bilərsiniz.

Qrup özünüqiymətləndirmə vərəqi:

Qrupun iş ovqatı necə idi? (Bunu rənglə ifadə etmək olar)

Problemin həllində hamı fəallıq göstərə və öz töhfəsini verə bildimi?

Kimlər passiv, kimlər fəal oldu?

Qrupun işi hamını təmin etdimi?

Qrup öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bildimi? Nə dərəcədə?

Qeyd: Mövcud dərsin tədrisinə iki saat ayrılmışdır. Bu paraqrafın tədrisini aşağıdakı formada münasib bilirik:

► Paraqrafdakı materialların hamısının tədrisini birinci dərs üçün nəzərdə tutmuşuq.

İkinci dərs saatını 2.1.2. (Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.) və 4.1.2. (Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.) standartlarının reallaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Onu da bildirək ki, yuxarıda sizə məsləhət görülmən bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü siz dərs deyən müəllim kimi təlim strategiyənizə, sinifdəki şagirdlərin bacarığına uyğun olaraq dəyişə və yeni bölgü forması yarada bilərsiniz.

Alt standartlar.

3.1.2. *Qlobal problemlərin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.*

4.1.1. *Tarixi hadisə və proseslərin gedişində şəxsiyyətlərin (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Nəriman Nərimanov, Əbülqəz Əliyev, Heydər Əliyev, İlham Əliyev və b.) rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.*

Təlim məqsədi.

1. *Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycanın mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirir.*
2. *İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda aparılan quruculuq işlərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirir.*

Təlim forması. Böyük qruplarla iş

Təlim üsulu. Beyin həmləsi, akvarium

Dərsin mərhələləri.

Motivasiya: Mövcud dərs üçün sizə motivasiya qurmaq üçün "Powerpoint" proqramının köməyi ilə Qarabağda aparılan quruculuq işlərini özündə əks etdirən slaydlar göstərə və buna uyğun suallar tərtib edə bilərsiniz.

Əgər texniki imkanlar sizə bunu etməyə mane olursa onda əvvəlki dərdən çıxış edərək şagirdlərin diqqətini işğaldan azad olunmuş ərazilərə və o ərazilərin dağınıq vəziyyətdə olmasına yönəldə və onlara aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Sizcə torpaqlarımızın işğaldan azad olunmasının ardınca hansı addımı atmaq vacibdir?
- Məcburi köçkünləri öz ata-baba yurduna qaytarmaq üçün ilk növbədə hansı addımları atmaq vacibdir?

Aldığınız cavabları ümumiləşdirib şagirdlərin diqqətini Qarabağda aparılan quruculuq işlərinə yönəldib tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda quruculuq işləri necə həyata keçrilir?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını böyük qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyyə edərdik. Bu zaman siz akvarium metodundan yararlanı bilərsiniz. Bu iş üsulu üçün siz sinifi iki dairəyə -iç və çöl dairələrinə bölüb iç dairəyə müəyyən vaxt müddətində müəyyən bir problemin müzakirəsini tapşırı bilərsiniz. Sonra akvarium dərslərinin üsullarına uyğun olaraq dairədəki şagirdlər yerlərini dəyişib müzakirəni davam etdirməlidir. Müzakirə üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

- İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda aparılan quruculuq işlərinin başlanmasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fəaliyyətini dəyərləndirin.
- Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi yolunda şuşa Bəyannaməsinin əhəmiyyətini dəyərləndirin.
- Böyük Qayıdışın ilk addımlarını dəyərləndirin.
- Erməni quldur dəstələrinin yeni hücumlarını və onlara qarşı həyata keçirilən "Qisas" əməliyyatını qiymətləndirin.

"Akvarium"da iş zamanı əslində dərslərin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində həyata keçirmiş olursunuz. "Akvariumda" iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərslərin növbəti mərhələsini həyata keçirin.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərslərin sonunda əldə olunan nəticələri müəyyən edin. Yardımçı suallar kimi aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz.

- Regional sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi nə üçün vacib hesab edilir?
- Sizcə "Dağlıq Qarabağ" ifadəsinin arxivə göndərilməsinin müsbət cəhətləri hansılardır?
- Şuşa Bəyannaməsinin tarixi əhəmiyyətini necə izah edərdiniz?
- Ermənistanın Laçını göstərilən vaxtda tərk etməsini şərtləndirən amillər hansılardır?
- Sizcə "Böyük qayıdış" niyə məhz Zəngilandan başladı? Fikrinizi əsaslandırın.

Yaradıcı tətbiqetmə: Ermənistan silahlı qüvvələrinin törətdiyi təxribatların səbəb və nəticələrini cədvəl şəklində təqdim edin.

Ev tapşırığı. Mövcud paraqrafın ikinci dərslərin saatını 2.1.2. və 4.1.2. standartlarının reallaşdırılması üçün nəzərdə tutulduğundan yaxşı olar ki sinifi cütlərə bölüb və hər cütə növbəti dərslərdə müzakirə etmək üçün aşağıdakı tapşırıqları verəsiniz.

- İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda aparılan quruculuq işlərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rolunu və fəaliyyəti barədə layihə hazırlayın.
- Qarabağda sülhün və asayişin qorunmasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rolunu və fəaliyyəti barədə layihə hazırlayın.
- Böyük Qayıdış haqqında təqdimat hazırlayın.
- Zəngilanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimat hazırlayın.
- Şuşanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimat hazırlayın.
- Laçının geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimat hazırlayın.
- Kəlbəcərin geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimat hazırlayın.

Nümunə kimi verilmiş tapşırıqlar azlıq təşkil etdiyindən əlavə tapşırıqlar hazırlamaqda sərbəstsınız. Və ya bir neçə cütə eyni tapşırıqları verin. Bu eyni problemə müxtəlif yanaşmanın formalaşmasına şərait yaradar.

Hörmətli müəllimlər bir şeyi unutmayın: Evə verilən yuxarıdakı tapşırıqlar sizin növbəti dərslərinizə qurulması üçün hazırlanmışdır. Buna görə də siz bu tapşırıqların icra olunmasını şagirdlər qarşısında mütləq tələb kimi qoymalısınız.

Qiymətləndirmə meyarları: Mövqeyini və apardığı siyasəti dəyərləndirmə, rolunu və fəaliyyətini dəyərləndirmə.

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə və səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

Alt Standart.

2.1.2. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.

4.1.2. Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər haqqında layihələr hazırlayır.

Təlim məqsədi.

1. Zəngilanın, Şuşanın, Laçının, Kəlbəcərin geosiyasi mövqeyini nümayiş etdirən təqdimatlar hazırlayır.

2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev haqqında layihələr hazırlayır.

Qeyd: Mövcud dərs bundan əvvəlki dərsin davamı olduğundan və bu dərsdə şagirdlərin evdə hazırladıqları təqdimatların və layihələrin təqdim olunması və onların müzakirəsi tələb olunduğundan dərsi icmalını mərhələlərə bölməyi vacib saymadıq.

Qiymətləndirmə: Təqdimatlar hazırlama, layihələr hazırlama.

Mövcud dərsin qiymətləndirməsini yuxarıdakı meyarlara nəzərən dərs izləməsi nəticəsində həyata keçirməlisiz. Bunun üçün aşağıdakı **təqdimatın qiymətləndirilməsi** cədvəlindən də istifadə edə bilərsiniz.

Meyarlar	I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əsas anlayışlar, problemlər, mövzular, ideyalar.	Seçilmir.	Seçilir, tərfi verilir və təsvir edilir.	Yaxşı seçilir, tərfi və təsviri verilir.	Mükəmməl surətdə seçilir, dəqiq tərfi və təsviri verilir.
Faktlar, informasiya.	Yoxdur və ya qeyri-dəqiqdir.	Səhvlər var.	Kiçik yanlışlıqlar var.	Yanlışlıqlar yoxdur.
Problemə aid göstəricilərin toplanması.	Mühüm göstəriciləri tapa bilmir.	Problem üzrə az göstərici tapır.	Məntiqlə seçir və bir hissəsini təşkil edir.	Məntiqlə seçir və hər şeyi təşkil edir.
Nəticə çıxarmaq bacarığı.	Nəticələr yoxdur və ya dəqiq deyil.	Yanmıq nəticələr	Göstəricilərə əsaslanan məlumatlı nəticələr	Göstəricilərə əsaslanır.
Təqdimat zamanı ideyaların irəli sürülməsi: fənn haqqında bilgiler və məntiqlə düşünmək bacarığı.	Qeyri-dəqiq bilgiler.	Müəyyən bilik və məntiq.	Yaxşı bilik və məntiq.	Əla bilik və məntiq.
Təqdimatın təşkili	Qeyri-kafi	Kafi	Yaxşı	Əla

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2013, №5
2. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası. // "Kurikulum", 2009, №2
3. Abbasov Ə. "Qiymətləndirmə keyfiyyətin idarə olunma vasitəsidir". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 11–20 iyun, 2009
4. Abbasov Ə. "Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1
5. Abbasov Ə. "Kurikulum islahatının əsas istiqamətləri". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı
6. Ağayev Ə. "Öyrədən öyrənən əməkdaşlığı interaktiv vasitə kimi". // "Təhsil" jurnalı 2016, №16
7. Ağayev S. Tarixin tədrisində interaktiv təlim metodunun tətbiqi təcrübəsindən. Bakı, 2009.
8. Bəylərov E. "Formativ qiymətləndirmə". // "Kurikulum" jurnalı, 2011, №3
9. Bəylərov E. "Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində yeni yanaşmalara dair". // "Kurikulum" jurnalı, 2011, №2
10. Cavadov İ. "Şagirdlərin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsinə dair". // "Kurikulum" jurnalı, 2012, №2
11. Cavadov İ. "Şagird nailiyyətlərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi: müasir yanaşmalar". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2014, №4
12. Cavadov İ. "Ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2014, 30 may
13. Cəbrayilov İ. "Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası", Bakı, 2006
14. Əhmədov A. "Ümumi təhsil sistemində kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1
15. Əhmədov A., Şərifov T., Abbasov Ə. "Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1
16. Əliyeva K. "Yekun (summativ) qiymətləndirmənin təşkili üsulları". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2011, №5
17. Əliyeva T. "Yeni qiymətləndirmə təhsildə inkişaf deməkdir". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2013, 5 aprel
18. Əlizadə Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001
19. Əsədova M. "Diaqnostik qiymətləndirmənin əsas mahiyyəti və ədəbiyyat dərslərində ondan istifadə". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2012, 28 sentyabr
20. Əsgərov R., Qurbanov M. "Qiymətləndirmə prosesi". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2015, 24–30 noyabr
21. Əsgərov R., Qurbanov M. "Qiymətləndirmə vasitələri". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2014, 1 yanvar
22. Əsgərov Ş. "Qiymətləndirmənin yeni kriteriyası, şagird-müəllim nisbəti prosesi". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2012, №2
23. Hacıyeva T. "İbtidai təhsil pilləsində qiymətləndirmənin aparılması barədə". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2010, 29 oktyabr

24. Hacıyeva T. "Monitoring, qiymətləndirmə və təhsilin keyfiyyəti". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2011, 18 mart
25. Hüseynov E. "Fəal interaktiv təlimin üstünlükləri". // Azərbaycan müəllimi qəzeti, 2016, 15 oktyabr
26. Hüseynov R. "Azərbaycan tarixi tədrisinin bəzi məsələlərinə dair". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2010, №1
27. "Hüseynov R. Formativ qiymətləndirmə sahəsində mövcud olan bəzi problemlər və onların aradan qaldırılması yolları". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2013, №4
28. İnteraktiv təlim ensiklopediyası. Bakı, 2010
29. Qəniyeva N. "Təlimdə səviyyəyə görə qiymətləndirmə". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2015, 8 mart
30. Mehrabov A.O., Cavadov İ.A. Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı, "Azmaşkom-Tex" Ltd. MMC, 2007, 184 s.
31. Məlikov R., Nəcəfli T. Tarixin interaktiv təlimi. Bakı, 2002
32. Paşayev T. Pedaqoji fəaliyyətin qiymətləndirilməsi. Bakı, 2011
33. Süleymanova A. Təhsilin əsasları. Bakı, 2014
34. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009
35. TGC. Təlim və İnkişaf Mərkəzi. Tarix fənni üzrə paylama materialı. Bakı, 2013
36. "Ümumi təhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair müvəqqəti təlimat". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2013, 08–15 sentyabr
37. "Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması Qaydaları". // "Kurikulum" jurnalı, 2009, №4
38. Veysova Z. Fəal interaktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait. UNECEF, 2007

Rus dilində

1. Алексашкина Л.Н., Боголюбов Л.Н., Ворожейкина Н.И. Учебник стандарты школ России (государственные общеобразовательные стандарты начального общего, основного общего и среднего (полного) общего образования). Книга первая. М., "Прометей", 1998 г.
2. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников: Экспериментально-педагогическое исследование. М., "Педагогика", 1984. 296 с.
3. Амонашвили Ш.А. Основы гуманной педагогики. Книга четвертая. Об оценках, Москва, Амрита-Русь, 2012
4. Анатолий Гин. Приемы педагогической техники. Москва, 2013
5. Безрукова В.С. Педагогика. Ростов-на-Дону, 2013
6. Величко В.В., Карпиевич Е.Ф., Кирилук Л.Г. Инновационные методы обучения в гражданском образовании. Минск, 2001
7. Вяземский Е.Е. Историческое образование в современной России. Справочно-методическое пособие для учителей. М., 2002 г.
8. Крикунова Т.К. Практическая педагогика. М., 2001 г.
9. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие, М., 2000 г.
10. Радугин А.А. Психология и педагогика. М., 2001 г.

İngilis dilində

11. Borich.G.D. Effective teaching methods/Upper Saddle River, 1996
12. Chris Husbands. What is History Teaching? Bristol, USA.1996
13. History-social science framework for California Public schools. Education with Criteria for Instructional materials. Sacramento, 2005
14. History 7–11 developing primary teaching skills. London, 1997
15. Linda S. Levistik, Keith C. Barton. Doing history, New York, 2011
16. Thomas G. Devine. Teaching student skills, Boston,1997

İnternet resursları

17. www.wikipedia.org
18. www.tarix.info
19. www.kayzen.az
20. www.edu.gov.az
21. www.kurikulum.az
22. www.musabiqe.gov.az
23. www.derslik.edu.gov.az

Buraxılış məlumatı

AZƏRBAYCAN TARİXİ 11

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 11-ci sinifləri üçün
Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərsliyin*

METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Elnur Hüseynov**
Pərviz Ağalarov
Niyaməddin Quliyev

Buraxılışa məsul	Rəfiq Kazımov
Üz qabığının dizaynı və səhifələyici:	Bəxtiyar Ələkbərov
Redaktor və korrektor:	Nigar Əliyeva
Texniki redaktor	Sevinc Yusifova
Baş redaktor	Samirə Bəktaş
Texniki direktor	Allahverdi Kərimov
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2023-049

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 20. Fiziki çap vərəqi 28. Formatı 57x82^{1/8}.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 195x275. Səhifə sayı 208.
Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş Tiraj Pulsuz. Bakı – 2023

Çap məhsulunu hazırlayan:
“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid pr., 111)

Pulsuz

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.

O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

